

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI VA XORIJY OLIY TA'LIM MUASSASALARI
PROFESSOR-O'QITUVCHILARI, YOSH OLIMLAR, DOKTORANTLAR,
MAGISTRANTLAR VA IQTIDORLI TALABALAR

DAVRIYLIGI: 2018-2025

RESPUBLIKA KO'P TARMOQLI

ILMIY KONFERENSIYA

YANGI O'ZBEKISTON: 2025

CONFERENCES.UZ

ILMIY TADQIQOTLAR

| ANJUMAN | КОНФЕРЕНЦИЯ | CONFERENCES |

MATERIALLAR TO'PLAMI

AVGUST

№ 79
TOSHKENT

CONFERENCES.UZ

**ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН:
ИЛМИЙ
ТАДҚИҚОТЛАР 1-
ҚИСМ**

**НОВЫЙ УЗБЕКИСТАН:
НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
ЧАСТЬ-1**

**NEW UZBEKISTAN:
SCIENTIFIC
RESEARCH PART-1**

ТОШКЕНТ-2025

УЎК 323(575.1)(063)

КБК 66.3(5Ў)я43

И-18

DOI 10.5281/zenodo.11390854

«ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН: Илмий тадқиқотлар» [Тошкент; 2025]

«Янги Ўзбекистон: Илмий тадқиқотлар» мавзусидаги республика 79-қўп тармоқли илмий маърифий онлайн конференция материаллари тўплами, 31 август 2025 йил. - Тошкент: «Tadqiqot», 2025. – 98 б.

Ушбу Республика-илмий онлайн даврий анжуманлар «Харакатлар стратегияси — Тараққиёт стратегияси сари» тамойилига асосан ишлаб чиқилган етти устувор йўналишдан иборат 2022 – 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси мувофиқ: — илмий изланиш ютуқларини амалий-тажриби жиҳат йўли билан фан соҳаларини ривожлантиришга бағишланган.

Ушбу Республика илмий анжуманлари таълим соҳасида меҳнат қилиб келаётган профессор - ўқитувчи ва талабалар-иштирокчилар томонидан тайёрланган илмий тезислар киритилиб бориб, унда таълим тизимида илғор замонавий ёндашувлар, натижалар, муаммолар, ечимлар, статистик вазиятлар ва илмий-тараққиётнинг истиқболли режалари таҳлил қилинади конференцияси.

Масъул муҳаррир: Файзиев Шохруд Фармонови, ю.ф.д., доцент

1. Ҳуқуқий тадқиқотлар йўналиши -

Профессор в.б., ю.ф.н. Юсувалиева Раҳима (Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети)

2. Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар -

Доцент Норматова Дилдора Эсоналиевна (Фарғона давлат университети)

3. Тарих саҳифаларидаги изланишлар –

Исмаилов Хусанбой Маҳаммадқосим ўғли (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси)

4. Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни -

Доцент Уринбоев Хошимжон Бунатович (Наманган муҳандислик-қурилиш институти)

5. Давлат бошқаруви -

Доцент Шакирова Шоҳида Юсуповна (Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети "Беш муҳим ташаббус" маркази раҳбари)

6. Журналистика -

Тошбоева Барноҳон Одилжоновна (Андижон давлат университети)

7. Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар –

Самигова Умида Хамидуллаевна (“Kinder land of Asia” НТМ ўқув ва тарбия ишлари бўйича директор ўринбосари)

8. Адабиёт-

PhD Абдумажидова Дилдора Рахматуллаевна (Тошкент Молия институти)

9. Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни -

Phd Вохидова Мехри Хасанова (Тошкент давлат шарқшунослик институти)

10. Педагогика ва психология соҳаларидаги инновациялар -

Турсунназарова Эльвира Тахировна (Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети, таржимонлик факультети, инглиз тили амалий таржимаси кафедраси в.б.доценти, PhD)

11. Жисмоний тарбия ва спорт-

Усмонова Дилфузахон Иброхимовна (Жисмоний тарбия ва спорт университети)

12. Маданият ва санъат соҳаларини ривожланиши -

Тоштемиров Отабек Абидович (Фарғона политехника институти)

13. Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши -

Бобохонов Олтибой Рахмонович (Сурхандарё вилояти техника филиали)

14. Тасвирий санъат ва дизайн-

Доцент Чариев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

15. Мусиқа ва ҳаёт-

Доцент Чариев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

16. Техника ва технология соҳасидаги инновациялар -

Доцент Нормирзаев Абдуқаюм Раҳимбердиевич (Наманган муҳандислик-қурилиш институти)

17. Физика-математика фанлари ютуқлари -

Доцент Соҳадалиев Абдурашид Мамадалиевич (Наманган муҳандислик-технология институти)

18. Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар –

Зупарова Зулфия Ахрор қизи DSc (Тошкент тиббиёт академияси фармакология кафедраси доценти, фармацевтика фанлари доктори)

19. Фармацевтика

Жалилов Фазлиддин Содикович DSc (Альфраганус университети, фармацевтика ва кимё кафедраси мудири, фармацевтика ва кимё фанлар доктори, профессор)

20. Ветеринария

Т.ф.д., доцент Маматова Нодира Мухтаровна (Тошкент давлат стоматология институти)

21. Кимё фанлари ютуқлари -

Рахмонова Доно Қаххоровна (Навоний вилояти табиий фанлар методисти)

22. Биология ва экология соҳасидаги инновациялар -

Йўлдошев Лазиз Толибович (Бухоро давлат университети)

23. Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари -

Проф. Хамидов Мухаммадхон Хамидович "ТИИМСХ"

24. Геология-минерология соҳасидаги инновациялар -

Phd доцент Қахҳоров Ўктам Абдурахимович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

25. География- Йўлдошев Лазиз Толибович (Бухоро давлат университети)

Тўпламга киритилган тезислардаги маълумотларнинг ҳаққонийлиги ва иқтибосларнинг тўғрилигига муаллифлар масъулдир.

© Муаллифлар жамоаси

© Tadiqiqot.uz

Page maker/Верстка/Сахифаловчи: Шахрам Файзиев

Контакт редакции журнала.

www.tadiqiqot.uz

ООО Tadiqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadiqiqot.uz/>; E-mail:
info@tadiqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of

www.tadiqiqot.uz

Tadiqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadiqiqot.uz/>; E-mail:
info@tadiqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

ХУҚУҚ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ
ТАДҚИҚОТЛАР

OILALI TALABA QIZLARNI IJTIMOİY QO‘LLAB-QUVVATLASH
MASALALARI (XORIY TAJRIBASI)

Alimov Sardor Komil o‘g‘li,
Huquqni muhofaza qilish akademiyasi dotsenti,
Falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori,
sardoralimov2507@gmail.com

ANNOTATSIYA: Maqolada turli mamlakatlarda oilali talaba qizlarni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tajribalari tahlil qilinadi. G‘arb, musulmon va Sharq mamlakatlarida oliy ta‘lim muassasalari tomonidan yaratilgan moslashuvchan o‘qish tartibi, bolalar parvarish infratuzilmasi, moliyaviy yordam va mentorlik dasturlari kabi choralarning samaradorligi yoritiladi. Xorij tajribasi asosida O‘zbekistonda oilali talaba qizlarning ta‘lim imkoniyatlarini kengaytirish hamda oliy ta‘limda gender tengligini ta‘minlash bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqiladi.

KALIT SO‘ZLAR: oilali talaba qizlar, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, moslashuvchan ta‘lim, bolalar bog‘chasi, moliyaviy yordam, mentorlik dasturlari

Hozirgi globallashtirish davrida oliy ta‘lim tizimida gender tengligini ta‘minlash va ijtimoiy adolat tamoyillarini amalga oshirish masalalari dolzarb bo‘lib bormoqda. Xususan, oilali talaba qizlarning ta‘lim olishini qo‘llab-quvvatlash, ularning akademik faoliyatini oilaviy majburiyatlar bilan uyg‘unlashtirish bo‘yicha samarali mexanizmlarni joriy etish ko‘plab mamlakatlarda muhim ijtimoiy siyosat yo‘nalishiga aylangan. Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, moslashuvchan o‘qish tartibi, kampus hududida bolalar parvarish markazlarini tashkil etish, moliyaviy yordam va mentorlik dasturlari kabi choralar nafaqat ayol talabalarining o‘qishni davom ettirish imkoniyatini kengaytiradi, balki ta‘lim tizimining inklyuzivligini oshiradi. Shu bois, mazkur maqolada xorijiy tajriba tahlil qilinib, O‘zbekiston oliy ta‘lim muassasalarida oilali talaba qizlarni qo‘llab-quvvatlashning samarali shakllari bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Mazkur tadqiqotda xorijiy amaliyot **uch asosiy mintaqaviy yo‘nalishda** o‘rganildi:

1. G‘arb mamlakatlari – AQSh, Kanada va Yevropa davlatlarining oliy ta‘lim tizimida oilali talaba qizlarni qo‘llab-quvvatlash amaliyotlari.
2. Turkiya, Ozarbayjon, BAA, Saudiya Arabistoni, Qatar, Misr va boshqa mintaqaviy mamlakatlari – musulmon dunyosida va Yaqin Sharq hududida ayol talabalarga yaratilgan sharoit va imkoniyatlar.
3. Sharq mamlakatlari – Xitoy, Janubiy Koreya, Singapur, Yaponiya, Malayziya kabi Sharqiy va Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlarining ta‘lim tajribasi.

G‘arb mamlakatlarida oliy ta‘lim muassasalari va hukumatlar talaba-onalar hamda oilali talabalar uchun turli qo‘llab-quvvatlovchi dastur va siyosatlarni joriy

etgan. So'nggi yillardagi tadqiqotlar va hisobotlar shuni ko'rsatadiki, bu mintaqalarda moslashuvchan ta'lim jadvali, moliyaviy yordam, kampus infratuzilmasi kabi choralarning joriy etilishi talaba ayollarning o'qishni tamomlash ko'rsatkichlarini oshirmoqda [1].

Ko'plab AQSh va Kanada universitetlari kampus hududida talaba va xodimlar farzandlari uchun maxsus bolalar bog'chasi yoki kunduzgi parvarish markazlari tashkil etgan. Masalan, AQShda davlat universitetlarining qariyb yarmida bolalar uchun parvarish muassasalari mavjud [2]. Kanadada ham ko'plab oliygohlar "oilaviy kampus" tamoyili asosida, ya'ni o'qish maskani ichida bolalar bog'chasi, o'yin maydonchalari va hatto emizikli onalar xonalari bilan jihozlangan. Kampusda bolalar bog'chasi bo'lishi talaba-onalarning o'qishni davom ettirish va bitirish ko'rsatkichlarini sezilarli oshiradi.

Yevropaning ko'plab davlatlarida talaba bo'lib ota-ona bo'lgan shaxslarga maxsus stipendiya, grant yoki nafaqalar ajratiladi. Masalan, Buyuk Britaniyada "Parents' Learning Allowance" (Ota-onalar o'qish nafaqasi) joriy etilgan bo'lib, u farzandli talabalar uchun mo'ljallangan qo'shimcha moliyaviy ko'makdir [2]. Shvetsiya va Norvegiya kabi Skandinaviya mamlakatlarida esa davlat grant tizimi orqali yosh bolali talabalarga bolasi uchun qo'shimcha nafaqa to'lanadi va o'qish kontrakt to'lovlarida imtiyozlar beriladi. Bu dasturlar odatda talabaning farzandlar soni va ijtimoiy holatini inobatga olgan holda differensial tarzda tashkil etiladi.

Avstraliya va AQSh kabi davlatlarda so'nggi yillarda universitetlarda moslashuvchan dars jadvallari, kechki smenadagi mashg'ulotlar va onlayn kurslar keng joriy etilmoqda. Xususan, Avstraliyada ko'plab oliy ta'lim muassasalari "flexible study arrangements" (moslashuvchan o'qish tartibi) siyosatini qabul qilgan bo'lib, bu talabalarga kurslarni yarim stavkada o'qish, semestrni cho'zib o'qish yoki masofaviy (onlayn) tarzda o'qish imkonini beradi. Masalan, Avstraliya Milliy Universiteti [3] va Melburn Universitetida [4] talaba-onalar akademik maslahatchi bilan kelishgan holda o'zlariga qulay dars jadvalini tuzish huquqiga ega. Shuningdek, ko'plab universitetlar raqamli ta'lim platformalari (videodarslar, elektron kutubxonalar) orqali dars materiallarini istalgan vaqtda olish imkonini yaratgan.

Musulmon davlatlari va Yaqin Sharq mintaqasida ayollarni oliy ta'limga jalb etish borasida so'nggi yillarda sezilarli o'zgarishlar kuzatilmoqda. Turkiya, Ozarbayjon, Birlashgan Arab Amirliklari (BAA), Saudiya Arabistoni, Qatar, Misr kabi davlatlarda ayollar oliy o'quv yurtlariga kirish ko'rsatkichlari oshib, hatto ayrim mamlakatlarda talabalar tarkibida qizlar ulushi yigitlarga nisbatan yuqori ekani qayd etilmoqda [5]. Masalan, Saudiya Arabistonida ayollar oliy ta'limda ko'pchilikni tashkil etadi [6]. Shu bilan birga, bu mintaqada an'anaviy oilaviy qadriyatlar kuchli bo'lgani sababli talaba-qizlarning turmush qurishi yoki farzandli bo'lishi ularning o'qishni davom ettirishiga ta'sir qilishi mumkin.

Turkiyada Anadolu universiteti qoshidagi Ochiq ta'lim fakulteti (Açık Öğretim) dunyodagi eng yirik masofaviy ta'lim tizimlaridan biridir. Ushbu tizim orqali yuz minglab talabalar, jumladan oilali ayollar va onalar, uyini tark etmasdan turib universitet diplomi olish imkoniga ega [7]. Darslar televideniye, radio va

onlayn platformalar orqali olib boriladi, imtihonlar esa maxsus markazlarda yoki elektron shaklda topshiriladi. Bu model ayniqsa uy bekalari yoki yosh bolali ayollar uchun qulay bo‘lib, Turkiya hukumati tomonidan uzoq yillardan beri qo‘llab-quvvatlab kelinadi.

Ko‘plab musulmon davlatlarida ayollarning alohida ta‘lim muassasalari yoki fakultetlarda o‘qishi amaliyoti bor. Saudiya Arabistonida dunyodagi eng yirik faqat qizlar uchun mo‘ljallangan universitet – Princess Nourah bint Abdulrahmon universiteti [8] faoliyat yuritadi. Ushbu universitet va shunga o‘xshash ayollar kollejlari (masalan, BAAdagi ayollar universitetlari) talaba-qizlarga, jumladan turmush qurganlarga ham, xavfsiz va milliy an‘analarga mos muhitda ta‘lim olish imkonini beradi. Bunday kampuslarda odatda turar-joy, sport inshootlari, tibbiy va bolalar parvarish xizmatlari kabi infratuzilma to‘liq yaratilgan bo‘lib, talaba ayol kun davomida shu yerda barcha ehtiyojlarini qondira oladi. Misol uchun, Princess Nourah universitetida yosh bolali talaba-onalar uchun kampus ichida bolalar bog‘chasi hamda tibbiy markaz mavjud. Bunday kampuslarda oilali talabalar ulushi ham sezilarli: tadqiqotlarga ko‘ra, Saudiya ayollar universitetida turmush qurgan holda o‘qiyotgan talabalar soni yil sayin ortib bormoqda. BAAda ham universitetlarda qizlar uchun maxsus stipendiyalar va transport xizmatlari joriy etilgan, bu esa ota-onalarning qiz farzandlarini o‘qishga yuborishiga rag‘bat bo‘ldi.

Sharqiy Osiyo va Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlarida ayollarning oliy ta‘limga jalb qilinishi oxirgi o‘n yilliklarda ortib bordi. Biroq ba‘zi jamiyatlardagi an‘anaviy urf-odatlar va mehnat bozorining talablari tufayli ko‘plab ayollar o‘qishni tugatmasdan turmushga chiqish yoki ishga kirib ketish holatlari uchrab turadi. Xususan, Yaponiya va Janubiy Koreyada ayollarning oliy ma‘lumot darajasi yuqori bo‘lsa-da, ularning bir qismi oila qurish davrida kariyerasini yoki o‘qishini to‘xtatadi [9]. Shu sababli, bu mamlakatlarda ham hukumat va universitetlar talaba-onalar hamda oilali talabalarga ko‘mak berish choralari ko‘rmoqda.

Janubiy Koreya va Yaponiyada talaba qizlar turmush qurgan yoki homilador bo‘lib qolganda, ularga akademik ta‘til (o‘qishni ma‘lum muddatga to‘xtatib turish) berish tizimi yo‘lga qo‘yilgan. Masalan, Janubiy Koreyada universitetlar ichki nizomiga ko‘ra talaba homiladorlik yoki bola parvarishi sabab semestri o‘tkazib yuborishi mumkin va bu davrda uning akademik o‘rni saqlanadi. Yaponiyada ayrim oliygohlar (masalan, Tokio universiteti) “maternity leave” – talaba uchun homiladorlik va tug‘ruq ta‘tillarini joriy etdi. Bu davr mobaynida talaba o‘qishni keyingi yilga qoldirishi, stipendiyasini vaqtincha saqlab qolishi va qaytib kelganda davom ettirishi kafolatlanadi.

Singapur va Malayziyada hukumat darajasida ayollarning uzluksiz ta‘limini ta‘minlashga katta e‘tibor qaratilgan. Xususan, Singapurda “SkillsFuture” dasturi doirasida turmush qurib, farzandli bo‘lgach ish yoki o‘qishni tark etgan ayollar uchun maxsus qayta tayyorlov kurslari va sertifikat dasturlari taklif etiladi [10]. Universitetlar huzurida qisqa muddatli kurslar, kechki treninglar tashkil etilib, ayollarga o‘z malakasini oshirish yoki yangi soha bo‘yicha diplom olish imkoniyati beriladi. Malayziyada esa Ayollar universiteti kollejlari (Women’s University College) kabi tashabbuslar mavjud bo‘lib, ular aynan ayollarning, jumladan oilali

ayollarning ikkinchi oliy ma'lumot yoki kasbiy malaka olishini yengillashtirishga qaratilgan.

Xulosa qilib aytganda, turli mintaqalarda oilali talaba qizlarni qo'llab-quvvatlash masalasi davlat siyosati va oliy ta'lim muassasalari faoliyatida alohida o'rin egallaydi. G'arb mamlakatlari tajribasida moslashuvchan ta'lim tizimi, kampus hududida bolalar parvarish infratuzilmasi va moliyaviy imtiyozlar samarali qo'llanilmoqda. Musulmon mamlakatlarida an'anaviy qadriyatlar saqlangan holda ayol talabalar uchun xavfsiz va qulay ta'lim muhiti yaratish, masofaviy o'qish imkoniyatlarini kengaytirish kuzatiladi. Sharq mamlakatlari esa akademik ta'lim, qayta malaka oshirish dasturlari va qisqa muddatli kurslar orqali ayollar ta'limini uzluksiz davom ettirishga sharoit yaratmoqda. Xorij tajribasi shuni anglatadiki, kompleks yondashuv ya'ni moddiy, tashkiliy va psixologik qo'llab-quvvatlash oliy ta'limda genderni tenglikni ta'minlashda eng yuqori samarani beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Institute for Women's Policy Research – "Student Parents in College and the Need for Campus Support Services" (2019).
2. <https://iwpr.org/research/>
3. <https://www.anu.edu.au/>
4. <https://www.unimelb.edu.au/>
5. UNESCO – Gender Review of the Global Education Monitoring Report (2018).
6. Alshalawi, A. (2020). A review of women and higher education in Saudi Arabia. Journal of Contemporary Scientific Research (ISSN (Online) 2209-0142), 4(3), 116-130. https://www.jcsronline.com/wp-content/uploads/2020/05/Volume4_Issue3Paper1.pdf
7. <https://abp.anadolu.edu.tr/tr/birim/genelBilgi/2/1/1>
8. <https://pnu.edu.sa/en/pages/home.aspx>
9. Edwards L. N., Pasquale M. K. Women's higher education in Japan: Family background, economic factors, and the Equal Employment Opportunity Law //Journal of the Japanese and International Economies. – 2003. – T. 17. – №. 1. – С. 1-32.
10. <https://www.myskillsfuture.gov.sg/content/portal/en/training-exchange/course-landing.html>

YUSUF QORABOG'YNING
ZARURIY BORLIQ TO'G'RISIDAGI QARASHLARI

Davronov Otabek Ulug'bek o'g'li
Teacher of the Department of Social
and Political Sciences,
Faculty of History and Law,
Bukhara State University.
davronov.o1111@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Yusuf Qorabog'iyning mavjudlik (vjud) va zaruriy mavjudlik bilan bog'liq ba'zi qarashlari tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *Islom falsafasi, Yusuf Qorabog'iy, isboti vojib, zaruriy borliq, mavjudlik, Ilm.*

Islom tafakkurining keyingi davri mutafakkirlari avvalgi ilmiy bilimlarning terminologiyasi va masalalarini qiyosiy tahlil qilgan matnlar yozganlar. Ayniqsa, XIII-asrdan keyin paydo bo'lgan matnlarning mutlaq ko'pchiligi "sharh va izoh" xarakterida bo'lsa-da, mavzu mustaqil muhokama qilinadigan asarlar ham mavjud. Bu xususiyatga ega bo'lgan va yozilishidan keyingi davrda ularga yozilgan ko'plab sharh va izohlar tufayli "mumtoz matn" maqomiga ega bo'lgan asarlarga sharh yozgan XVII asr olimlaridan biri Yusuf Qorabog'iydir.

Yusuf Qorabog'iyning to'liq ismi qo'lyozma kutubxonalardagi ko'pgina asarlarining muqaddimasida "Ibn Muhammad Jan al-Qorabogiy al-Muhammad ash-Shahiy"[1.126b] nomi bilan tilga olinadi. Bio-bibliografik asarlarda muallifning tug'ilgan joyi va ma'lumoti haqida ma'lumot yo'q. Biz ko'rib chiqqan risola va "Sharhu Risolati Isboti'l-vocib li'd-Davvoniy" nomli sharhni o'z ichiga olgan to'planning xulosasida "Mirzojon Habibulloh ibn Abdulloh ash-Shiroziy ad-Dihlaviy bo'lgan bo'lishi mumkin" (Mirzojon) ma'lumotlari bor. Tarixiy jihatdan Mirzojon shogirdi, ammo buni tasdiqlovchi aniq dalil topilmagan. Biroq, tadqiqot mavzusi bo'lgan muallifning risolasida tez-tez qo'llaniladigan "ustoz" atamasi diqqatni tortadi. Darhaqiqat, mazkur risolaning bir qancha nusxalarining birinchi sahifasida joylashgan chekka eslatmada "Ustoz bu masalani Sayyid Sharif Jurjoniyning "Host 'ala Sharhi Metali'i'l-Envar" nomli asarida "Host 'ala Sharhi Metali'i'l-Envar" risolasiga havola qilib tushuntirib bergan" kabi ma'lumotlar bor. Bu yerda Mirzajonga oid risola zikr qilingan. Bundan tashqari, quyidagi ilm bobida tushuntirilganidek, "Ala Sharhi'l-Aka'idi'l-Adudiyye" nomli izohida u Mirzajonning "Ala Sharhi'l-Aka'idi'l-Adudiyye" nomli sharhida "Alo Sharhi Risolati Isbati'l-Vâcib" so'zi bilan "Karabaxi" so'zi bilan ishora qiladi. Mirzajon uchun "ustoz" atamasini ishlatib, uning shogirdi ekani haqidagi taassurot qoldiradi, biobibliografik manbalarda Yusuf Qorabog'iy 1035/1625-26,7 yillarda vafot etgani va uning tafsir va ilohiyotga oid ko'plab asarlar yozgani ma'lum: Erba'u Ta'likatin

fi't-tafsir, Risâle fi'l-Mübaheseti'lletî veka'at fi sureti'l-feth beyne'l-ulema, Izoh 'ala Sharhi'l-Aqoidi'l-Adudiyye, Tatimmetu'l-Havashi fi Izaleti'l-Gavoshi, Izoh Risalati İsbati'l-vocib li'd-Davvani, Sharh 'ale'r-Risaleti'l-qadime fi isbati'l-vocib[2.10a].

Yusuf Qorabog'iy tilga olgan asarlar orasida "Sarhu Risalati İsbati'l-vâcib li'd-Davvoniyy" nomli matnga e'tibor qaratish lozim. Bu risola, uning Hoshiya 'ala'r-Risolati'l-qadime fi isbati'l-vocib nomli izohiga qo'shimcha ravishda, Jaloliddin al-Davvoniyyning ar-Risala fi İsbati'l-vocibi'l-qadim nomli asariga sharhdir. Sharhning to'rt nusxasi turk qo'lyozmalari kutubxonalarida aniqlangan. Qo'lyozma kutubxonalarida Yusuf Qorabog'iyga tegishli yana bir qancha nusxalar ham mavjud. Ammo bu nusxalar Muhyiddin Muhammad al-Qorabog'iy (vafoti 942/1535) ga tegishli sharhning turli nusxalari ekanligi bir tadqiqotda aniqlangan.

Turk qo'lyozmalari kutubxonalarida risolaning uchta nusxasi aniqlangan:

1) Ushbu nusxalarning birinchisi Salimiya kutubxonasida 791-raqamda ro'yxatga olingan. Nusxa qaydida, nusxani Salmon bin Muhammad 1098/1687 va nusxa Ebu'l-Fazl madrasasida shu yilning ramazon oyida boshidan oxirigacha boshqa ishonchli nusxalar bilan qiyoslangani[3.1210], hatto nusxa muallifi nusxalar orasidagi so'z farqlarini so'zlarning to'g'ridan-to'g'ri tepasida yoki yoniga yozib qo'ygani ko'rinadi. Shuning uchun nusxa muallif matnni turli nusxalar bilan solishtirib, tekshirib chiqdi va shu tariqa o'z davrida mavjud bo'lgan, ammo bugungi kungacha yetib kelmagan nusxalarni bugungi kitobxonlar uchun yoritib berdi.

Risolada tatbiq dalili, qarama-qarshilik dalili, sullomiy dalil, davr, vorislik, mavjudlik, zaruriy borlik, imkon, qadim, hadis, ma'lul, zarurat va sifatlar o'rtasidagi munosabatlar (tavhid, sifatlar) birligi kabi tushunchalar haqida bahs-munozaralar berilgan. Risolada muhokama qilingan masalalarni quyidagicha ko'rsatish mumkin:

a) Birinchi bo'limda muallif majburiyatni isbotlash masalasi asosiy maqsadlardan biri ekanligini va har bir mas'ul shaxs avvalo o'zi uchun diniy aqidalar va muayyan kamolotlarni bilishi zarurligini ta'kidlaydi. Qorabog'iy shuningdek, asosiy maqsad zaruriyatning mavjudligini mohiyati bilan isbotlash ekanligini va bu maqsadga aylana va zanjirni bekor qilishga asoslangan yo'l bilan erishish mumkinligini aytadi[4.2a-5a].

(b) Ikkinchi qismda muallif zaruriy mavjudotning birligiga oid isbotlash usuli bilan shug'ullanadi. Qorabog'iy Zotning birligini Davvoniyy faylasuflarga murojaat qilib tushuntirganidek, ikkita zarur mavjudot mavjud bo'lolmaydi, degan asosga tayanib tushuntiradi. Muallifning aytishicha, vojib tushunchasining voqeligi Zotning mutlaq ma'noda yagona ekanligini va Unda ko'plik yo'qligini bildiradi. Demak, Qorabog'iyning fikricha, Zaruriy mavjudot har jihatdan bittadir[5.5a-7a]. Shuningdek, Ibn Kammuna (vaf. 683/1284) keltirgan dalillarga ishora qilib, Qorabog'iy ikkita zaruriy mavjudot mavjud bo'lmasligini aytadi. Biroq, uning fikricha, Zotning zaruriyati Uning mutlaq kamolini ifodalaydi[6.5b].

(s) Risolaning uchinchi qismida hodis va qadim tushunchalari G'azzoliyning faylasuflarga qilgan tanqidlari doirasida ko'rib chiqiladi. Muallif bu qismda ikkinchi ma'qul (ma'qulati's-soniya) tushunchasiga e'tibor qaratadi va imkonsiz va nomaqbul tushunchalari tushunchasiga e'tibor beradi. Mohiyatan, islom

tafakkurining mumtoz davri asarlarida borliq, zarurat, imkon, imkonsizlik, birlik, mohiyat kabi tushunchalar umumiy narsalar sifatida qabul qilingan va bu tushunchalar ustidagi bahslarga keng o‘rin berilgan. Bu bo‘limda Qorabog‘iy Abulhasan Baxmanyorga ishora qilib, asosiy imkonsiz, zaruriy zarur va mumkin bo‘lgan mavjudlikni ko‘rib chiqadi. Shunga ko‘ra, asosiy mumkin bo‘lmagan narsa har jihatdan imkonsizdir. Agar har jihatdan zarur bo‘lsa, uning yo‘qligi har jihatdan mumkin emas. Mumkin borliq, borligi va yo‘qligi joiz bo‘lgan narsadir. Ikkinchi sarlavhada esa yo‘qlikning qaytarilishi (i‘adatu‘l-ma‘dum) masalasiga to‘xtaladi[7.9a-10a].

(d) Risolaning to‘rtinchi qismida jismlarning cheksizligini bekor qilish masalasi bir necha nuqtai nazardan ko‘rib chiqiladi. Muallif bu yerda Yaratganning borligiga dalil sifatida qabul qilingan burhon-i sullamiyni tadqiq qiladi.[8.54]. Burhon-i sullomiy ilohiyot ilmida vorislikni bekor qilishda qo‘llanilgan dalildir. Ammo bu dalil, bir usul sifatida o‘lchovlarning cheksizligi g‘oyasiga asoslanib, vorislikni bekor qilishni maqsad qilgan bo‘lsa-da, mutlaq ma‘noda vorislikni bekor qilishda muvaffaqiyatga erisha olmaydi, deb taxmin qilinadi[9.125]. Qorabog‘iy odatda ushbu bo‘limdagi dalillardagi muhokamalarni qamrab oladi, keyin “asosiy” sarlavhasi ostida bo‘lim ochadi, va bu yerda u sullomiyning mashhur dalilining ma‘lum miqdorda ortiqchalik sharti asosida ekanligiga ishora qilib, dalilning Faxriddin Roziydan keltirilganligini aytadi[10.10a-11b].

(e) Yusuf Qorabog‘iy beshinchi bobda Zotni bilish xususiyatini tadqiq qiladi va bu yerda ilm sifatiga oid keyingi davrlarda turli mutafakkirlar tomonidan ilgari surilgan da‘volarni o‘z ichiga oladi[7.11b-20a]. Bu bobda zaruratning ilm sifatлари doirasidagi tinch va haqqoniy ilmlar haqidagi bahslar e‘tiborni tortadi. Mohiyatan, Jurjoniy osoyishta ilmni “bir narsaning ongda tasviri bo‘lmagan holda hosil bo‘lishi”, haqiqiy bilimni esa “sabablar orqali yuzaga keladigan bilim” deb ta‘riflaydi[11.161-162]. Qorabog‘iy avvalo biluvchi bilan ma‘lum o‘rtasidagi munosabatni muhokama qiladi. Mutafakkir bilimda (I) biluvchi (olim); (II) Ma‘lum (ma‘lum) shaklida ikki munosabat borligini aytadi. U borliq ilmida biluvchi bilan ma‘lum o‘rtasidagi farq/ajralish nominal ekanligini ta‘kidlaydi[7.13a]. Zero, Qorabog‘iyning fikricha, Zot bir jihatdan bilimdon, boshqa tomondan esa ma‘lumdir. Biroq, zarurat ilmi haqida gap ketganda, bu hurmatlar Unda ko‘plikka sabab bo‘ladi, deyish mumkin emas. Darhaqiqat, Ibn Sino mavhum tabiatga ega bo‘lishi nuqtai nazaridan zarurat aql, mavhum tabiatida biror narsaga ega bo‘lishi nuqtai nazaridan aql ekanligini ta‘kidlaydi. Bu yerda faylasuf “narsa” bilan Zarur borliqning mohiyatiga e‘tibor qaratadi. Boshqacha qilib aytadigan bo‘lsak, Zotning aql bo‘lishi unda hech qanday ikkilikni talab qilmaydi. Aksincha, bu holat aqlning aql bo‘lgan narsani talab qilishi natijasidir. Ibn Sino tafakkurida Zaruriy mavjudlik o‘z mohiyatini biladi. Uning o‘z mohiyatini bilish ham u yaratgan ezgulik tartibini bilishni anglatadi[12.109]. Hatto Davvoniyy ham Ibn Sinoning zaruriy mavjudlikning narsalar haqidagi umuminsoniy bilimni “sumoliy” deb zikr qiladi. Bu o‘rinda Davvoniyy ilmning biror narsaga aloqasi bo‘lmasa, ilm ma‘lum bo‘lmaydi va bu holat Alloh yaratgan mavjudotlarni abadiyatdan bilishini inkor etib, “ilmning sifati abadiydir, uning munosabati hadisdir” degan ilohiyotchilarning qarashlarini tanqid

qiladi[13.16]. Yusuf Qorabog'iy esa ilm bilan bog'liq barcha ilmlar Allohga ma'lum ekanini ta'kidlaydi. Chunki Qorabog'iyning fikricha, ma'lum narsalarning o'zgarishi bilan Allohning ilmi o'zgarsa, ma'lum narsalarga munosabat ham o'zgarishi kerak. Holbuki, Alloh taoloning ilmida imkoniyat va quvvat kabi o'zgarishlarni ifodalovchi holatlarning bo'lishi mumkin emas[14.109a;144a].

Xulosa qilib aytganda, borliq (vujud) va zaruriyat (Vajibu'l-vujud) bilan bog'liq ba'zi masalalarni tadqiq qilgan Qorabog'iy risolasida Davvoni qarashlarini tez-tez o'z ichiga oladi, shuningdek, o'zi tekshirgan munozaralarda turli mazhablarning qarashlarini tahlil qiladi, bu uning ilmiy manbalarini aniqlashda juda muhimdir. Binobarin, mutafakkir risolada Allohning borligini isbotlash masalalariga keyingi davrda boshqacha usul bilan murojaat qilgani ko'rinadi.

Adabiyotlar.

1. Yusuf el-Karabâgî, Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Akâ'idi'l-Adudiyye, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 2179),126b; a. mlf., Risale, (Edirne: Selimiye Kütüphanesi, 791), 1b.
2. Yusuf al-Karabogiy, Annotation 'ale'r-Risâleti'l-kadime fi isbati'l-vocib, (Istanbul: Sulaymoniya kutubxonasi, Feyzulloh Afandi, 1109). Qarang, Karabâgî, Risale, (Selimiya kutubxonasi, 791), 10a.
3. Yusuf el-Karabâgî, Şerhu Risâleti İsbâti'l-vâcib li'd-Devvânî (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 1210);
4. Karabâgî, Risale, (Selimiye Kütüphanesi, 791), 2a -5a
5. Karabâgî, Risale, (Selimiye Kütüphanesi, 791), 5a -7a; krş. Devvânî, el-Hâşiyetü'l-kadîme 'ale'ş-Şerhi'l-Cedîd li't-Tecrîd, (Carullah Efendi, 1151), 78ab.
6. Karabâgî, Risale, (Selimiye Kütüphanesi, 791), 5b; krş. İbn Kemmûne, el-Cedîd fi'l-Hikme, nşr. Hamid Mer'id Kübeysî, (Bağdat: Câmiatu Bağdad, 1982), 553
7. Karabâgî, Risale, (Selimiye Kütüphanesi, 791), 9a -10a.
8. Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, Kelâm Terimleri Sözlüğü, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), 54.
9. Demir, "Kelâm'da Teselsülü İptal Delilleri ve İsmail Hakkı İzmirli'nin Teselsül Risalesi", 125
10. Karabâgî, Risale, (Selimiye Kütüphanesi, 791), 10a -11b; Fahreddîn er-Râzî, el-Metâlibü'l-âliye mine'l-ilmî'l-ilâhî, haz. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ, (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407/1987), 6/170-171.
11. Seyyid Şerif Cürcânî, Kitâbü't-Ta'rîfât, (Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1985), 161-162
12. İbn Sînâ, Metafizik, nşr. ve çev. Ekrem Demirli-Ömer Türker, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005), 2/102-103, 109
13. Devvânî, Celâl: Şerhu'l-Akâ'idi'l-Adudiyye, 16, 38.
14. Yusuf el-Karabâgî, Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Akâ'idi'l-Adudiyye, (Yazma Bağışlar, 6557), 109 a; 144 a .

KORRUPSIYANING TASNIFI VA KORRUPSIYA TURLARINING KLASSIFIKASIYASI

Latipov Sardor Shavkatovich,

Navoiy viloyati Ichki ishlar boshqarmasi
Zarafshon shahar Ichki ishlar bo'limi boshlig'i

E-mail: sardorlatipov086@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada korrupsiyaning zamonaviy tasniflash yondashuvlari, uning turlari va shakllari keng qamrovda tahlil qilinib, unda korrupsiya obyektlari, subyektlari, hokimiyat darajasi, faoliyat sohasi hamda hududiy qamrovi o'rganilgan. Shuningdek, korrupsiya ichki va xalqaro miqyosda, hamda yagona va tizimli shakllarda namoyon bo'lishi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: davlat, javobgarlik, islohot, korrupsiyaga qarshi kurash korrupsiya, jinoyat huquqi, metodologiya, nazariya, ijtimoiy xavf, profilaktika.

Hozirgi vaqtda korrupsiya tipologiyasiga tasniflash asosiga qarab turli xil yondashuvlar kuzatilmoqda: obyektlar, subyektlar, hokimiyat darajasi bo'yicha. Shu bilan birga, shuni ta'kidlash kerakki, hozirgi vaqtda ilmiy adabiyotlarda korrupsiyani tasniflashning turli xil yondashuvlari mavjud.

Shuni ta'kidlash kerakki, H.A.Axmetovanning "taqdim etilgan tasniflash sxemalarining aksariyati bir o'lchovli xarakterga ega, ya'ni korrupsiya amaliyotining shakllari va turlarini har tomonlama to'liq aks ettirishga da'vo qilmaydi, balki o'rganilayotgan hodisaning bitta, maksimal ikkita belgisi bilan cheklanadi" degan so'zlari yetarli darajada asosli emas, chunki har qanday tasnif bo'linish va keng qamrovli bo'lishi mumkin emas.

S. Rouz-Akkerman korrupsiyani ikki asosda ajratishni taklif qiladi:

➤ pora oluvchilarning turiga ko'ra, siyosiy va ma'muriy, bu yerda birinchisi qonunlarning qabul qilinishi bilan bog'liq bo'lib, pora oluvchilarning asosiy turi hukumat va davlat rahbarlarining vakillari, ikkinchisi – davlat qonunlardan foydalangan holda;

➤ pora bozori turiga ko'ra, markazlashtirilgan (korrupsiya takliflari uchun nisbatan kichik bozor mavjud) va markazlashtirilmagan korrupsiya (pora bilan xizmatlar uchun to'lov hamma joyda sodir bo'ladi) [1].

Korrupsiyani alohida aktlar asosida tasniflab, S. Rottenberg uning uchta turini aniqladi. Korrupsiyaning birinchi turi korrupsiya to'lovi bunday xizmat uchun olinadigan holatlar mavjudligini anglatadi, ular mavjud bo'lmasdan amalga oshirilishi kerak. Ikkinchisi, aksincha, qoidalar va normalarga rioya qilishni talab qiladigan narsalarni bajarmaganlik uchun haq olishni o'z ichiga oladi. Korrupsiyaning uchinchi turi ma'lum bir harakatni to'lash qonunlarni to'g'ridan-to'g'ri buzishni o'z ichiga olgan vaziyatda yuzaga keladi [2].

Ushbu tasnif doirasida korrupsiyaning birinchi turi davlat xizmatchisining davlat resurslarini tasarruf etish va davlat va jamiyat manfaatlarini va ehtiyojlaridan

kelib chiqib emas, balki o'z manfaatiga qarab qaror qabul qilish imkoniyati bilan bog'liq.

Parlament korrupsiyasi, aslida, muayyan ijtimoiy, juda tor guruhlarining manfaatlarini lobbi qilishning turli shakllari bo'lib, normalarni o'z ichiga olgan qonunlarni qabul qilishdan iborat bo'lib, ular ma'lum bir guruhga ma'lum imtiyozli mavqeni tayinlashni o'z ichiga oladi.

Xorijiy davlatlarda ko'pincha, saylov paytida saylovchilarning ovozlarini sotib olish korrupsiyaning alohida turiga aylanadi.

I.Ahmedov [3] tomonidan taklif qilingan korrupsiyani tasniflash uchun asos mansabdor shaxsning tashkilot tomonidan foyda olishda ishtirok etish darajasi hisoblanadi, shu munosabat bilan u progressiv korrupsiyani ta'kidlaydi, bu esa mansabdor shaxs tomonidan imtiyozlar va imkoniyatlar berish natijasida olingan tadbirkorlar tomonidan foydani ko'paytirishni va tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishda muayyan to'siqlarni yaratishga qaratilgan korrupsiyani o'z ichiga oladi.

Sharqiy korrupsiya holatida korrupsiya asta-sekin ma'lum bir ijtimoiy munosabatlar tizimini shakllantiradi, bu esa o'z navbatida boshqa ijtimoiy munosabatlar, shu jumladan qarindoshlik, korporativ, professional munosabatlar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu ma'lum bir davlatdagi korrupsiyani tizimli omilga aylantiradi.

Bir qator tadqiqotchilar, shu jumladan Yu.G.Naumov korrupsiyani subyektlar faoliyatining maqsadlariga qarab tasnifladi [4]. Shunday qilib, iqtisodiy va siyosiy korrupsiyaga bo'linish taklif etiladi.

Iqtisodiy korrupsiya ostida Yu.G.Naumov egalik qilish, qayta taqsimlash, mulkchilikning barcha shakllari va resurslaridan foydalanishga qaratilgan korrupsiyani tushunadi, ularga kirish rasmiy mavqe bilan ta'minlanadi. Shu bilan birga, siyosiy korrupsiya deganda shaxslarning hokimiyatni qayta taqsimlash istagi bo'lgan korrupsiya tushuniladi.

Shu bilan birga, bizning fikrimizcha, bunday demarkatsiya chizig'ini o'tkazish mutlaqo to'g'ri ko'rinmaydi, chunki siyosiy maqsad (kuch) belgilangan terminologiyada va iqtisodiy maqsad resurslarni tasarruf etish imkoniyati mavjud.

Bizning fikrimizcha, korrupsiyani quyidagi asoslarga ko'ra tasniflash maqsadga muvofiqdir: korrupsiya munosabatlari subyektlarining holati, subyektlar darajasi, hududiy qamrov ko'lami, korrupsiya munosabatlarning takrorlanish darajasi bo'yicha ajratish mumkin.

Shuningdek, korrupsiya jarayonlarini ichki (korrupsiya subyekti maqomidan qat'iy nazar, bir mamlakat hududida korrupsiya harakatlari sodir etiladigan vaziyat) va xalqaro korrupsiyani (xorijiy davlatlar mansabdor shaxslarini korrupsiyaga solishga qaratilgan harakatlar yoki bir nechta davlatlar fuqarolari va mansabdor shaxslarining birgalikdagi korrupsiya faoliyati) ajratib, hududiy qamrov ko'lami bo'yicha ajratish tavsiya etiladi.

Korrupsiya harakatlarining takrorlanish darajasiga qarab, korrupsiyaning yagona faktlarini o'z ichiga olgan yagona (yoki tasodifiy) korrupsiyani va vaqti-vaqti bilan takrorlanadigan korrupsiya interaksionalari paytida yuzaga keladigan, u yoki bu tarzda ijtimoiy hayotning barcha jabhalarini qamrab oladigan, asta-sekin

ijtimoiy maqbul hodisaga aylanadigan tizimli korrupsiyani ajratish maqsadga muvofiqdir.

Ma'muriy korrupsiya davlat hokimiyati organlari faoliyati bilan bog'liq. Bu ma'lum bir aktyorlarga imtiyozlar berish uchun ma'lum bir sohani tartibga soluvchi qoidalar va normalarni to'g'ri bajarish jarayonlarini ataylab o'zgartirish deb tushuniladi.

Xulosa qilib aytganda, korrupsiyani to'g'ri tasniflash uni chuqur tushunish va unga qarshi samarali kurash choralari ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega. Turli olimlar tomonidan ilgari surilgan yondashuvlar korrupsiyaning siyosiy, iqtisodiy, ma'muriy, parlament, xususiy va xalqaro shakllarini aniqlash imkonini beradi. Ayniqsa, korrupsiya turlarini subyekt maqomi, faoliyat sohasi, takrorlanish darajasi va hududiy ko'lam bo'yicha ajratish uning murakkab tuzilishini ochib beradi. Bu esa korrupsiyaga qarshi kompleks yondashuvlarni ishlab chiqishga zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Роуз-Аккерман С. Коррупция и государство. Причины, следствия, реформы. М. 2003. С.150.
2. Rottenberg S. Comment // The Journal of Law and Economics. 1975. Vol. 18.
3. Musheshe N. NGO and Mobilization against Corruption / Africa Leadership forum. Corruption, Democracy and Human rights in East and Central Africa. Entebbe, Republic of Uganda. 12-14 December 1994. Ibadan. P. 133-134.
4. Scott J.C. Comparative Political Corruption. N.Y. 1972. P. 88.
5. Проява С.М. Экономизация коррупции. Механизм противодействия: монография. М. 2008. С. 32-33.
6. Ахмедов И. Коррупционный беспредел // Монитор. 10 апреля 2003 г. № 14.
7. Бекен Т.В. Европейский взгляд на российский проект Федерального закона «Об основах антикоррупционной политики» // Государство и право. 2002. № 6. С.118.
8. Наумов Ю.Г. Коррупция и общество: теоретико-экономическое и прикладное исследование: монография. Владимир. 2007. С. 44.

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ
ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

ЕКОЛОГИК ЛEKSIKA: ILMIY TAHLIL VA XITOUY AMALIY TAJRIBASI

Gulyamova Zeboxon Baxtiyor qizi

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

magistratura bitiruvchisi

zebokhon.nozimova@mail.ru

Annotatsiya: Bugungi kundagi jadal rivojlanib borayotgan ilm sohasi bu ekologiya sanaladi. Ushbu maqolada ekologiya fanining mohiyati, inson faoliyatining tabiatga ko'rsatgan ta'siri hamda ekologik terminlarning shakllanish va rivojlanish jarayoni yoritiladi. Xususan, Xitoyda ekologiya terminologiyasini tizimlashtirish tarixi, 17 ta yo'nalish bo'yicha tasnifi va sodda hamda murakkab terminlarning tuzilishi tahlil qilinadi. Terminologiya nazariyasining ilmiy asoslari, atamalarni standartlashtirish zaruriyati va ekologik leksikaning siyosiy hamda ijtimoiy nutqlarda qo'llanishi misollar bilan izohlanadi. Maqola ekologiya fanining ko'p tarmoqli xarakterini, atamalarni me'yorlashtirishdagi dolzarb masalalarni va bu jarayonning xalqaro hamkorlikdagi ahamiyatini ochib beradi.

Kalit so'z va so'z birikmalari: terminologiya, termin, ekologiya, ekologik terminlar tuzulishi, lingvistik komponentlar.

Ekologik terminlarning tahlil qilishni ekologiya qanday soha ekanligini bilishdan boshlash mantiqlidir. Inson buutun faoliyati davomida tabiatga ta'sir etadi, uni o'zgartiradi, o'zi uchun zarur bo'lgan barcha moddiy manbalarni tabiatdan oladi. Odam paydo bo'lganidan boshlab, hozirgi kungacha o'zini o'rab turgan tabiatga ta'sir etib, uni tinimsiz o'zgartirib kelmoqda. Haqiqatdan ham hozir Yer yuzasining inson yashashi uchun qulay joylarining tabiiy holati kishilarning xo'jalik faoliyati tufayli butunlay o'zgarib ketdi. Ko'plab aholi yashaydigan joylarda, sanoat obyektlari, sug'orish shahobchalari, yo'llar qurildi, million–million gektar qaqrab yotgan yerlar sug'orilib vohalarga aylantirildi, tog' yonbag'rlari, dashtlar, cho'llar o'zlashtirildi, tabiati noqulay bo'lgan Arktika va Antarktiga ham inson qadami yetib bordi. Insonning tabiatga qilgan ta'sirini tabiiy jarayonlar qilgan ta'sir bilan bimalol qiyoslash mumkin. Insonning tabiatga qilayotgan ta'sirini reylefning, tuproqning, suv resurslarining, o'simlik va hayvonot dunyosi holatini o'zgartirilishi, havoning ifloslanishi kabi misollarda ko'rishimiz mumkin. Inson ming yillar davomida dehqonchilik bilan shug'ullanib, tuproqning tabiiy tarkibini butunlay o'zgartirib yuborgan. Haydalgan yerlarda tuproqda organik va mineral o'g'itlar solish hamda sug'orish natijasida u butunlay o'zgarib madaniy tuproqqa aylangan. Bundan bir yarim ming yil ilgari yer yuzasi quruqlikning 47% maydoni o'rmonlar bilan qoplangan edi. Hozir esa o'rmonlardan pala-partish foydalanish, kesilish natijasida o'rmonli hududlar 27%ga tushib qoldi.¹ Kislorod ishlab chiqaradigan asosiy manba

¹ Gazinazarova I. "Ekologik xavfsizlik" o'quv qo'llanma, Toshkent, 2009. – B.12.

hisoblangan ekvatorial oʻrmonlarning maydoni 40% ga qisqardi va bunday achinarli holat bugungi kunda ham davom etmoqda.

Ekologiya – bu tez rivojlanayotgan tabiiy fan boʻlib, u nafaqat tabiiy, balki ijtimoiy fanlar bilan ham keng oʻzaro aloqada boʻlib, bir-biriga taʼsir koʻrsatadi. Uning taʼsiri ekologiya fanining doirasidan ancha uzoqni qamrab oladi. Ekologiyaning jadal rivojlanishi natijasida nafaqat mavjud terminlar keng ishlatilmoqda, balki koʻplab yangi terminlar ham paydo boʻlmoqda. Shu bilan birga, fan taraqqiyoti sababli, baʼzi avvalgi terminlar ham yangi ilmiy maʼnolar bilan boyitilmoqda.

Xalqaro va mahalliy ilmiy almashinuvlar tobora ortib borayotganligi sababli, ilmiy jihatdan aniq, maʼnosi sodda va tushunarli, hamda normallashtirilgan ekologik terminologiyani joriy etish dolzarb va muhim asosiy vazifalardan biri hisoblanadi².

Ekologiya yoki oikologiya (yunoncha “oikos”– uy, turar joy va “logos”– fan) tirik organizmlarning tabiat bilan oʻzaro taʼsirini oʻrganuvchi fan hisoblanadi. Bu termin birinchi marta 1866-yilda nemis biologi Ernest Gekkel tomonidan "Organizmlarning umumiy morfologiyasi" ("Generelle Morphologie der Organismen") kitobida taklif qilingan. Xitoy tili leksikologiyasida bu atama 生态学³ shēngtài xué tarzida ifodalanadi.

Gao Ming xitoy tilida bu termini quyidagicha izohlaydi. Logos (研究 yánjiū– tadqiqot) va oikos (房屋、住所 Fángwū, zhùsuǒ– uy turar– joy) .

Xitoyda ekologiya terminologiyasini tuzish va tasdiqlash ishlari nisbatan kech boshlangan. 1950-yillarda Xitoy Fanlar akademiyasining Tarjima va tahrir byurosi tomonidan Pekin universiteti Biologiya fakulteti professori **Lin Changshang**ga "**Hayvonlar ekologiyasi terminlari**" kitobini yozish topshirilgan. Bu jarayonda Shen Jiarui, Lin Changshan, Wu Zhaofa, Ma Shijun, Cao Ji, Fei Hongnian, Cai Banghua va Liu Chongle kabi sakkiz nafar mutaxassis ishtirok etib, bir yildan ortiq vaqt davomida terminlarni koʻrib chiqish ishlarini olib borgan. Natijada, ushbu asar 1955-yilda Xitoy Fanlar akademiyasi tomonidan rasmiy nashr etilgan.

1999-yilda Xitoy Ekologiya Jamiyati **Milliy Fan va Texnologiya Terminologiya Tasdiqlash Qoʻmitasi** (qisqacha **Milliy Texnologiya Terminlari Qoʻmitasi**) topshirigʻiga binoan **Ekologiya Terminlarini Tasdiqlash Qoʻmitasi**ni tashkil etdi. Bu qoʻmita ekologiya fanining rivojlanishini inobatga olgan holda 17 ta yoʻnalish boʻyicha boʻlinmalarga ajratilgan, jumladan:

1. Umumiy ekologiya
2. Fiziologik ekologiya
3. Xulq-atvor ekologiyasi
4. Evolyutsion ekologiya
5. Populyatsion ekologiya
6. Jamiyat ekologiyasi
7. Ekotizim ekologiyasi

² Глинка К. Д. В. В. Докучаев как почвовед // Памяти проф. В. В. Докучаева. СПб.: Тип. И. Н. Скороходова, 1904. – С. 6-19.

³现代汉语词典范明贤等编。北京外语教学与研究出版社, 2002.– 页.152.

8. Landshaft ekologiyasi
9. Global ekologiya
10. Matematik ekologiya
11. Kimyoviy ekologiya
12. Molekulyar ekologiya
13. Tabiatni muhofaza qilish ekologiyasi
14. Ifloslanish ekologiyasi
15. Qishloq xo'jaligi ekologiyasi (dehqonchilik, o'rmonchilik, chorvachilik, yaylov ekologiyasini o'z ichiga oladi)
16. Suv havzalari ekologiyasi (chuchuk suv, dengiz va botqoqlik ekotizimlari)
17. Shahar ekologiyasi, ekologik muhandislik va sanoat ekologiyasi

Bu tuzilma ekologiya fanining turli jihatlarini qamrab olgan bo'lib, ilmiy terminlarning tizimli ravishda unifikatsiya qilinishiga xizmat qiladi.⁴

Ekologik terminlar ham o'z navbatida sodda va murakkab tuzilishda bo'ladi. Bir va ikki iyeroglifdan tashkil topgan terminlar sodda terminlar, uch va undan ortiq iyerogliflardan tashkil topgan terminlar murakkab terminlar deb ataladi.

Sodda terminlar:

- 距平Jù píng– anomaliya;
- 捕食Bǔshí– o'lja;
- 草地Cǎodi– yaylov;
- 层片Céng piàn– qatlam;
- 冬眠Dōngmián– hayvonlarning qishki uyquasi;
- 环境Huánjìng – atrof muhit;
- 互助Hùzhù – o'zaro yordam;
- 候鸟Hòuniǎo – ko'chmanchi qushlar.

Murakkab ekologik terminlar ham o'z tarkibida bir o'zak morfemani va qo'shimcha iyerogliflardan tashkil topadi. Masalan:

• 生态系统shēng tài xì tong – Ekosistema (tabiatni ekosistema tushunchasiga ekvivalent deb qarash mumkin);

• 生物群落shēng wù qún luò – Biomlar (bu ekosistemalarga qaraganda katta

Shen Guofang 《光明日报》 tomonidan chop etilgan “Ekologik atrof– muhit qurilishi” maqolasida terminologiya nazariyasi tadqiqot nuqtai nazaridan ba'zi g'oyalarni ilgari suradi. Terminologiya – o'rganish ob'ekti bo'lgan har tomonlama murakkab tizimdir. Terminologiya nazariyasi professional mavzudagi tushunchalarni anglatadigan lingvistik ramz ekanligini anglatadi. Boshqacha aytganda, terminologiya ortida qat'iy ilmiy tushuncha bo'lishi kerak. Shen Ven Xitoy ensiklopediyasida “ekologiya” va “atrof-muhit” kabi terminlarning ta'rifini keltirgan. Ularni bu atamalarning ilmiy ta'riflari deb qarash kerak. Bu ta'riflar bu so'zlarning oddiy tillar lug'atidagi umumiy so'zlar sifatida talqin etilishi bilan bir

⁴ 生态学名词/全国科学技术名词审定委员会审定. 一北京: 科学出版社, 2007. – 20 页.

xil emas. Ikkinchisi bilan solishtirganda, ilmiy ta'riflar aniqlanadigan ob'ektning yanada muhim xususiyati tavsifini taqdim etishi kerak. Albatta, birinchi termin u qadar qat'iy va aniq bo'lmasa, ikkinchisining talqini ilmiy jihatdan to'g'ri bo'lishi kafolatlanishi kerak. Ikkinchidan, atama har doim muayyan kontseptual tizimda mavjud bo'lib, u izolyatsiyada mavjud bo'lmaydi, uning ilmiy ta'rifi har doim boshqa tushunchalar bilan bog'liq bo'ladi. Masalan: "ekologiya" termini ta'rifi "biologiya", "muhit" va hatto "geografiya" va boshqa tushunchalarning ta'rifidan ajralmasdir. Ilmiy terminologiya tizimi bir halqada qattiq ierarxiya va o'zaro aloqadorlikda quriladi.⁵

Atrof– muhit o'z salbiy ta'sirlarini tez-tez ko'rsatib turmoqda, yangi ekologik muammolar esa butun insoniyat hayoti va rivojlanishi uchun katta xavf keltirib chiqarmoqda. Bunday muammolarni siyosiy darajada muhokama qilish, xalqaro hamjamiyatlar va tashkilotlarga qo'shib hal etish samaraliroqdir. Bugungi kunda xitoydagi ekologik vaziyat ham yaxshi holatda emas, bunga sabab XXRda ko'plab sanoat korxonalarining ishlashi, aholining zich joylashuvi sabab bo'lmoqda. XXR rahbari Si Jipin ham ko'plab nutqlarida ekologiya bu ahamiyat qaratilishi muhim sohaga aylanganini ta'kidlaydi.

Yuqoridagi nutqdan shu ma'lum bo'ldiki, ekologiya sohasiga oid terminlar rasmiy uchrashuvlarda tez qo'llaniladigan leksik qatlama aylandi. Terminlarni mohirona qo'llash so'zlovchining dunyoqarashi, ilmiy so'z boyligi yuqoriligidan dalolatdir. XXR rahbari Si Jinpin ham har bir ekologik muammolarni hal etishga qaratilgan konsepsiyalarida, jamoat nutqlarida ekologik terminlarni faol qo'llashi kichik tadqiqotimiz orqali aniqlandi.

Ekologiya sohasi tez rivojlanayotganligi, ko'plab fanlar bilan bog'liqligi va atamalarni standartlashtirish juda murakkab jarayon ekanligini inobatga olgan holda, hozirgi nashr etilgan terminlarda ba'zi kamchiliklar bo'lishi mumkin. Shu sababli, barcha mutaxassis va tilshunoslardan ushbu terminlarni ishlatish davomida chuqur ilmiy izlanishlar olib borilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. 现代汉语词典范明贤等编。北京外语教学与研究出版社, 2002.
2. Глинка К. Д. В. В. Докучаев как почвовед // Памяти проф. В. В. Докучаева. СПб.: Тип. И. Н. Скороходова, 1904.-100с
3. Nosirova S.A. Hozirgi zamon xitoy tili diplomatik terminlarining lesik-semantik va struktural tahlili.-Nomzodlik dissertatsiyasi, Toshkent, 2008yil.- 180 bet .
4. Очиров О.Р. Терминология современного китайского языка.- Москва:Наука,2012.- 400с.
5. <https://baike.baidu.com>
6. <https://www.multitran.com>

⁵ <http://www.term.org.cn/>

SEMANTIK TAHLIL TABIIY TILGA ISHLOV BERISHNING TARKIBIY QISMI SIFATIDA

Abdisalomova Shahlo Abdimurod qizi
ToshDO‘TAU tayanch doktoranti
E-mail: abdisalomovashahlo@gmail.com

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada semantik tahlil tabiiy tilni qayta ishlash jarayonining muhim tarkibiy qismi sifatida o‘rganiladi. Semantik tahlilning mazmuniy tushunchalari, turlari hamda uning NLPning boshqa bosqichlari (morfologik va sintaktik tahlil) bilan o‘zaro bog‘liqligi tahlil qilinadi. Shuningdek, matn mazmunini chuqur anglash, kontekstni aniqlash, tilni avtomatik tarjima qilish va ma’lumotlarni tematik jihatdan tasniflash kabi amaliy yo‘nalishlarda semantik tahlilning afzalliklari yoritiladi. Tadqiqot natijalari semantik tahlilning zamonaviy NLP tizimlari samaradorligini oshirishdagi strategik ahamiyatini asoslaydi.

KALIT SO‘ZLAR: *tabiiy tilni qayta ishlash, semantik tahlil, ma’no, model, aniqlash, birlik.*

Tabiiy tilni qayta ishlash (Natural Language Processing, NLP) texnologiyalari matndagi so‘zlarni nafaqat aniqlash, balki ularning mazmunini tushunish va interpretatsiya qilishni ham talab etadi. Tabiiy tilga ishlov berishga yo‘naltirilgan barcha NLP vazifalari faqat shakliy analiz emas, balki **semantik tahlil** orqali to‘liq amalga oshiriladi [1]. **Semantik tahlil** – bu **matn yoki nutqdagi ma’noni tushunish**, so‘zlar orasidagi **munosabatlarni aniqlash**, shuningdek, kontekst asosida tilning chuqur qatlamlarini modellashtirish jarayonidir. Bu tahlil turi sintaktik tahlildan keyingi jarayon hisoblanib, quyidagilarga asoslanadi:

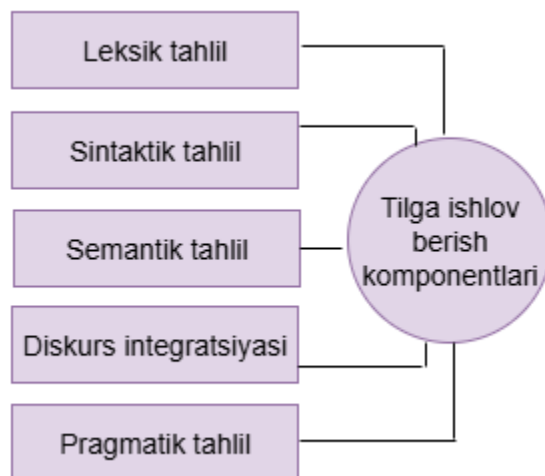
- So‘zlarning lug‘aviy ma’nosi;
- Kontekstual ma’no;
- Referentlar o‘rtasidagi semantik bog‘lanishlar.

Semantik tahlil NLP sohasida yillar davomida turli yondashuvlar bilan birgalikda rivojlanib kelgan. Dastlabki tizimlar qat’iy belgilangan qoidalar va semantik tarmoqlarga asoslangan. Bu yondashuvda har bir so‘zning ma’nosi aniqlanadi, lekin kontekstdagi o‘zgarishlarni hisobga olishning imkoni yo‘q. Statistika asosidagi yondashuvlar paydo bo‘lishi bilan semantik tahlil yanada takomillashtirildi. Korpusga asoslangan statistik modellar, ayniqsa, n-gramlar, TF-IDF va latent semantik indeksatsiya (LSI) semantik yaqinlikni matematik yo‘l bilan o‘lchash imkonini berdi [2]. So‘nggi yillarda chuqur o‘rganish (deep learning), ayniqsa, **transformer arxitekturalari** (BERT, RoBERTa, GPT) semantik tahlilda inqilob yasadi [3, 4]. Bu modellar kontekstni hisobga olgan holda, har bir so‘zga chuqur semantik vektorlar beradi. Bu esa polisemiya, sinonimiya va parafrazalarni aniqlashda yuqori aniqlikni ta’minlaydi.

Semantik tahlilni amalga oshirish jarayoni

Mashinalar odamlar kabi soʻz va iboralarni anglash qobiliyatiga ega boʻlmaganligi uchun matn mazmuni tushinishda semantik tahlilga tayanadi. Umuman, tilga ishlov berish jarayoni 1-rasmda keltirilgan bosqichlardan iborat:

1-rasm. Tabiiy tilni qayta ishlash bosqichlari

Semantik tahlil uchun quyidagi qadamlar ketma-ket bajarilishi zarur:

1. Leksik tahlil: Semantik tahlilda muhim rol oʻynaydi, chunki u belgilar oqimini kompyuter tushunadigan maʼlumotlarga aylantirish vazifasini bajaradi.

2. Grammatik tahlil: Bu jarayon soʻzlarning tartibini aniqlaydi, soʻngra har bir soʻzni nutqning maʼlum bir qismi (ot, feʼl yoki sifat turkumi) sifatida belgilaydi. Bunda grammatik tuzilma hosil boʻlib, mashinaning matnni tushunish holati soddalashadi.

3. Sintaktik tahlil: Til birliklari shakliy strukturasi koʻra tahlil qilinadi, yaʼni soʻz va gaplarga maʼno berish uchun grammatik qoidalardan foydalaniladi.

4. Semantik tahlil: Ushbu tahlil yuqorida aytib oʻtilgan barcha jarayonlarni soʻzlar va jumalardagi maʼnolarni aniqlash uchun birlashtiradi, bu esa mashinalarning tilni odamlar kabi tushunishiga xizmat qiladi.

Semantik tahlil elementlari

Tabiiy tilni qayta ishlashda koʻrib chiqilishi va eʼtiborga olinishi kerak boʻlgan semantik tahlilning asosiy elementlari quyidagilardir:

- **Giponimiya:** lugʻat boyligidagi leksemalarning pogʻonali aloqasidan kelib chiqadigan maʼno munosabatlari. Bunda munosabatlarning mohiyati shundaki, torroq tushuncha yoki maʼno ifodalaydigan leksemalar kengroq tushuncha yoki maʼno ifodalaydigan leksemalar bilan tur (giponim) va jins (giperonim) aloqasida boʻladi. Masalan, *meva (giperonim) – gilos (giponim)*.
- **Omonimiya:** leksemalar oʻrtasidagi shakldoshlik hodisasi. Masalan: “tut” (1) va “tut” (2) leksemalarining yozilishi bir xil, ammo maʼnolari turlicha: biri meva maʼnosini, ikkinchisi harakat maʼnosini ifodalaydi va omonimlikni hosil qiladi.
- **Sinonimiya:** leksemalardagi mazmun tengligi, maʼnodoshlik. Bu hodisa shakli har xil, ammo bir tushunchani bildiruvchi ikki yoki undan ortiq soʻzlar munosabatida kuzatiladi (*ona, volida, oyi* kabi).

- **Antonimiya:** leksemalar o‘rtasidagi zidlik munosabati. Semema anglatadigan leksik ma’no o‘z ziddiga ega bo‘la olsagina, antonimik munosabat voqe bo‘lishi mumkin [4]. Bu hodisa semantik o‘qqa simmetrikdir (issiq-sovuq, katta-kichik).
- **Polisemiya:** ko‘p ma’nolilik, bir so‘z yoki belgining bir necha ma’noga ega bo‘lishi [5]. Masalan, *kompyuter* so‘zi “ma’lumotlarni qayta ishlash va saqlash uchun mo‘ljallangan elektron qurilma” ma’nosidan tashqari, insonning **juda tez va aniq hisoblash, tahlil qilish yoki ma’lumotni eslab qolish qobiliyati** borligini ta’riflash uchun ham qo‘llaniladi.
- **Partonimiya:** leksemalarning ma’no guruhlarida butun-bo‘lak (xolonim-meronim) munosabatlarining ifodalanishi. Masalan: “g‘ildirak” meronim, “avtomobil” so‘zi esa xolonimdir.

Mashinalar matnning ma’nosini izohlash uchun uni muayyan formatlarda taqdim etishga intiladi. Semantik tahlilda ma’noni ifodalashni amalga oshirish uchun bunday tasvirlarni hosil qiluvchi tushunchalar mohiyatini bilish juda muhimdir. Semantik tizimlarning asosiy birliklari 1-jadvalda tavsiflanadi:

1-jadval. Semantik tizimlarning asosiy atamalari sharhi

Atama	Izoh	Namuna
Referent	So‘z atayotgan shaxs, narsa-predmet, voqelik, hodisa	Aziz, kitob, bayram
Konsept	Obyektlarning umumlashmasi. U alohida birliklarning keng sinfiga ishora qiladi.	O‘quv qurollari, shahar, mashina
Bog‘liqlik	Turli obyektlar va tushunchalar o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rnatishga yordam beradi.	Samarqand – shahar, so‘m – pul birligi
Predikat	Gaplarning fe‘l tuzilmalarini ifodalaydi.	O‘qimoq, aytmoq

NLP da semantik tahlil turlari:

1) **So‘z ma’nosini aniqlash (Word Sense Disambiguation):** Omonim va polisemantik so‘zlarning qaysi ma’nosi ifodalanganini aniqlash. Bu tahlil kontekstga qarab to‘g‘ri ma’noni tanlash uchun ishlatiladi. Masalan, “*olma*” so‘zi meva nomimi yoki ish-harakat ma’nosini ifodalaydimi?

2) **Semantik rollarni belgilash (Semantic Role Labeling):** Gapdagi har bir komponentning semantik roli, ya’ni qanday vazifani bajarayotgani belgilanadi (kim nima qilyapti, kimga, qayerda va qachon). Namuna: *Aziz (harakat bajaruvchisi) bog‘chaga (manzil) boradi (harakat).*

3) **Nomli obyektни tanish (Named Entity Recognition):** Matndan shaxslar, joylar, tashkilotlar va boshqa maxsus nomlarni ajratish. Masalan, “*Toshkent davlat texnika universitetida Islom Karimov nomidagi stipendiya ta’sis etilgan*” gapida “*Toshkent davlat universiteti*” tashkilot, “*Islom Karimov*” shaxs nomidir.

4) **Koreferensiyani avtomatik aniqlash (Coreference Resolution):** Matndagi bir referentga oid bo‘lgan turli ifodalarni aniqlash. “*Kamron yosh tadbirkorlardan. Uning bir nechta xususiy korxonasi bor*” gapida semantik tahlil “*uning*” olmoshini “*Kamron*” ga bog‘lab beradi.

5) **Parafrazalarni aniqlash (Semantic Similarity / Paraphrase Identification):** Ikkita gap yoki iboraning semantik jihatdan o‘xshashligi o‘lchanadi. “*U maktabga*

bordi” va “*U darsga bordi*” jumalari mazmunan yuqori o‘xshashlikka ega bo‘lsa, “*U choy ichdi*” va “*U uyiga ketdi*” jumalarining o‘xshashligi past darajada.

6) *Mavzuviy rollarni birlashtirish/semantik ramkalar (Thematic Role Extraction / Frame Semantics)*: Gapdagi harakat, holat yoki hodisalar atrofida shakllangan semantik ramkalarni aniqlash. Masalan, “*Ali sotuvchiga non uchun pul to‘ladi*” gapida “*To‘lov*” ramkasi haqida so‘z yuritilmoqda va uning tarkibi quyidagilardir: *Ali* (*to‘lovchi*), *sotuvchi* (*qabul qiluvchi*), *non uchun* (*maqsad*), *pul* (*vosita*), *to‘ladi* (*harakat*).

7) *Semantik tahlil asosida strukturaviy ifoda (Semantic Parsing)*: Gapning formal semantik tuzilmasini yoki loyihaviy ifodasini qurish (masalan, mantiqiy formulalar, graflar yoki SQL so‘rovlariga aylantirish). “*Men universitetda o‘qiyman*” gapining graf tasviri, ya‘ni semantik tarmog‘i quyidagicha (graf tugunlari – *men*, *o‘qiyman*, *universitet*; qirralari – *subyekt*, *joy*):

[*Men*] --*subyekt*--> [*o‘qiyman*] --*joy*--> [*universitet*]

8) *Bilim grafigi qurish (Ontology Linking & Knowledge Graph Construction)*: So‘zlar yoki birliklar ontologiyalarga (masalan, WordNet, Wikidata) bog‘lanadi. Buni “*Alisher Navoiy Hirotda tug‘ilgan*” gapi misolida tahlil qilamiz:

Alisher Navoiy → Wikidata: Q12345

Hirotda → Wikidata: Q45678

Formal RDF uchligi shaklida:

<<http://wikidata.org/entity/Q12345>><<http://schema.org/birthPlace>><<http://wikidata.org/entity/Q45678>>

Semantik tahlilning ahamiyati

– *Mazmunni chuqurroq talqin qilish*: Semantik tahlil kompyuter tizimlariga inson tilini faqat kalit so‘zlar darajasida moslashtirish bilan cheklanmay, balki uni mazmuniy jihatdan chuqur anglash imkonini beradi. Ushbu yondashuv so‘zlar o‘rtasidagi ma‘no nozikliklarini, ularning kontekstual aloqalarini va semantik munosabatlarini aniqlashga xizmat qiladi.

– *Qidiruv tizimlarida aniqlikni oshirish*: Qidiruv mexanizmlari semantik tahlildan foydalanish orqali foydalanuvchi so‘rovlariga mazmunan mos va dolzarb natijalarni taqdim eta oladi. Natijada tizimlar nafaqat kalit so‘zlarga mos hujjatlarni topadi, balki so‘rov ortidagi kommunikativ maqsadni ham tushunadi.

– *Moslashtirilgan marketing tahlillari*: Iste‘molchilar fikrlari va baholaridagi hissiy holat va kontekstni aniqlash orqali korxonalar o‘z mahsulotlarining afzalliklari hamda kamchiliklari haqida aniqroq va ishonchli ma‘lumotga ega bo‘ladilar.

– *Murakkab ma‘lumotlar tahlili*: Ilmiy maqolalar, katta hajmdagi hujjatlar va boshqa murakkab ma‘lumotlar to‘plami semantik tahlil yordamida qisqartirilishi, tematik jihatdan tasniflanishi hamda undagi mavzular va tendensiyalar aniqlanishi mumkin.

– *Til tarjimasini takomillashtirish*: Semantik tahlil so‘z va iboralarning kontekstual qo‘llanishini aniqlash orqali avtomatik tarjimalarning aniqligi va izchilligini oshiradi, buning natijasida tarjima matni asl manbaning semantik mazmunini saqlab qoladi.

Xulosa qilib aytganda, semantik tahlil NLP asosida ishlaydigan amaliy dasturlarning aniqligi va foydalanuvchiga mos javob bera olish darajasini oshiradi. Agar model semantik tahlilni bajarmasa, u:

- Noto'g'ri tarjima qiladi;
- Olmoshlarni noto'g'ri referentga bog'laydi;
- Foydalanuvchi savoliga xato javob beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jurafsky D. & Martin J.H. Speech and Language Processing: An introduction to natural language processing, computational linguistics, and speech recognition. Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey 07632, 2000, P. 975.

2. Peters M.E., Neumann M., Iyyer M., Gardner M., Clark Ch., Lee K., and Zettlemoyer L. [Deep Contextualized Word Representations](#). / In Proceedings of the 2018 Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics: Human Language Technologies, Volume 1 (Long Papers), New Orleans, Louisiana, 2018, pp. 2227–2237.

3. Devlin J., Chang M., Lee K., Toutanova K. BERT: Pre-training of Deep Bidirectional Transformers for Language Understanding. / Proceedings of NAACL-HLT 2019, Minneapolis, Minnesota, pp. 4171–4186.

4. Wang X., Dong X., and Chen S. Text Duplicated-checking Algorithm Implementation Based on Natural Language Semantic Analysis. / IEEE 5th Information Technology and Mechatronics Engineering Conference (ITOEC), 2020, pp. 732-735.

5. Sh.Rahmatullayev. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Darslik. – Toshkent: Universitet, 2006. – B. 476.

6. https://uz.wikipedia.org/wiki/Ko'p_ma'nolilik

KEY ROLES OF PARALINGUISTICS IN COMMUNICATION

Rakhmatullaeva Zarina Alisher kizi
Independent researcher at ASIIFL
zarinaraxmatullayeva7@gmail.com

Abstract. The article explores the role of paralinguistics in the formation of phraseological units, emphasizing how their content and characteristics are shaped by extralinguistic factors influenced by paralinguistic means.

Key words: extralinguistics, paralinguistics, phraseological unit, aphorism, component phraseme, lexeme.

Paralinguistics studies the mental movements of the body, such as gestures and facial expressions, that arise in a speech situation. It plays an important role in communication. If speech is conveyed to the listener without the support of these means, the thought will have less impact. Such a message appears as dry information. Any thought should possess expressiveness, appeal, and relevance in communication. It is through these aspects that paralinguistics shapes and enlivens speech.

As we know, gestures appeared in the development of society much earlier than language (speech). In fact, gestures served as the primary means for humans to speak and express their thoughts. More precisely, gestures are the product of a person's long-life experience. Therefore, there can be no interpreter for gestures. On this, V.N. Gelya states: "Although paralinguistics serves to reveal the meaning of a word, it also has the ability to attract the listener." Apparently, gestures are realized in sync with the meaning of the word, making speech more impressive.

Thus, the effectiveness of speech is felt not only through the figurative means of language but also through paralinguistic means, which make the thought more appealing. After all, all attraction, impression, and imagery in speech arise from movements. On the other hand, paralinguistic tools can also be effective on their own.

In this article, we aim to examine the formation of symbolic phraseological units and their semantic content. Paralinguistics is also closely related to phraseology in terms of formation, structure, and essence. This closeness lies in the fact that paralinguistics is likewise a non-linear phenomenon whose meaning is based on fixed forms. It would be reasonable to conditionally include paralinguistic means among linguistic phenomena, as they lack a sound structure yet possess semantic meaning and are important because they are equally understandable to speakers of the language.

In general linguistics, the phenomenon of paralinguistics is often viewed in relation to phraseological aphorisms. This approach corresponds to the nature of gestures. However, not all of them take the form of phrases. For instance, raising one's eyebrows is also a paralinguistic tool. In such combinations, the first element

is used in its literal meaning, while the second takes on a figurative sense. Only gestures with such a structure can be considered as phrasal verbs. Compare: *shrugs his shoulders, rolls his eyes, shakes his head, stiffens his neck, frowns*.

However, one should not include gestures such as *twisting the lips, narrowing the eyes, shrugging the shoulders, furrowing the brow, or nodding the head* among phraseological units, because in these combinations both word components retain their original meanings. It should be noted, though, that these gestures are very close to phrases. Word combinations are free combinations of words.

So, how can we distinguish gestures from phrases? Firstly, gestures are non-verbal means of communication. In contrast, phrases rely on lexemes rather than non-verbal actions. Secondly, gestures can become fixed in accordance with the demands of the text. For example, a person who slipped and was quite heavy lay on his back trying to get rid of flies—he shook his head, waved his hands, and tried to scare them away by shouting because he was not strong enough. In this example, the combination of shaking the head and waving the hands are gestures that, within the context of “driving” the flies away, become phraseologized in that specific context.

Thus, the natural environment for paralinguistics is dialogic speech. Research analysis shows that gestures mostly consist of words and phrases used in their literal meaning. In phraseology, all components of an expression are based on semantic shifts, whereas in gestures, only one word tends to carry figurative meaning. Compare: *shrugs his shoulders, plucks his eyebrows, rubs his hands*. Such gestures are a minority in our language, yet they are still structurally very close to phraseological units.

In conclusion, phraseology consists of language units based on stable semantic shifts, while gestures are units of speech that become conditionally phraseologized according to the demands of the text. Both originate from extralinguistic means, which makes them closely related.

Paralinguistic (near-linguistic) means of communication are characterized by a dual nature. On one hand, they allow for economy of speech. For example, when addressing a shop assistant, we might point to an item and say, “Please, show me this cup,” avoiding the need to describe it in detail. On the other hand, they compensate for what is left unsaid, revealing subtext, multiple meanings, stylistic nuances, emotions, relationships, and so on.

That is why it is essential to be able to perceive and sense the “breath” of the audience in order to adjust its behavior—something important both for a public speaker addressing a crowd and for an ordinary conversation. However, it should be remembered that non-verbal means are not an independent form of communication but rather an auxiliary one. They prepare, accompany, comment on, and clarify speech, revealing its deeper meaning. Therefore, before using them, one must first know what to speak about.

BIBLIOGRAPHIC REFERENCES:

1. Николаева Т.М. Паралингвистика // Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В.Н. Ярцевой. – М.: Советская энциклопедия, 1990. с. 113
2. Леонтьев А.А. Паралингвистика – статья из Большой советской энциклопедии. с. 3
3. Ахманова О.С. Параязык // Словарь лингвистических терминов. – Изд. 4-е, стереотипное. – М.: КомКнига, 2007. – 576 с.

ИҚТИСОД ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ
ТАДҚИҚОТЛАР

**O'ZBEKISTON DON MAHSULOTLARI SEGMENTI: JORIY HOLAT
VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI**

Aipova Iroda Ikramovna

Angren Universiteti

“Iqtisodiyot va moliya” kafedrası assistenti

irodaaipova87@gmail.com

ANNOTATSIYA: Ushbu tadqiqot ishida O'zbekiston Respublikasida don mahsulotlari segmentining hozirgi holati, rivojlanish tendensiyalari va istiqbollari tahlil qilingan. Tadqiqot mamlakatning qishloq xo'jaligi sektorida don ekinlarining o'rnı, ishlab chiqarish hajmlari, qayta ishlash sanoati va bozor sharoitlari masalalarini o'rganadi. Maqolada don mahsulotlari ishlab chiqarishda mavjud muammolar va ularni hal qilish yo'llari, shuningdek sektorni modernizatsiya qilish bo'yicha takliflar keltirilgan.

KALIT SO'ZLAR: don mahsulotlari, qishloq xo'jaligi, bug'doy ishlab chiqarish, qayta ishlash sanoati, oziq-ovqat xavfsizligi

O'zbekiston Respublikasi Markaziy Osiyodagi aholisi soni bo'yicha eng yirik mamlakat bo'lib, aholisi qariyb 38mln.ni tashkil etadi. Qishloq xo'jaligi mamlakatning iqtisodiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi va yalpi ichki mahsulotning taxminan 25% ni tashkil etadi hamda mehnat resurslarining 26% ini band qiladi [1]. Don mahsulotlari segmenti mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

O'zbekistonda don mahsulotlari ishlab chiqarish so'nggi yillarda barqaror o'sish tendensiyasini namoyon etmoqda. 2024 yilda barcha kategoriyali fermer xo'jaliklari tomonidan 8,9 million tonna don va dukkakli ekinlar ishlab chiqarildi, bu 2023 yilga nisbatan 4,8% o'sishni tashkil etadi [6]. FAO ma'lumotlariga ko'ra, umumiy don ishlab chiqarish 2022 yilda 7,2 million tonnani tashkil etdi, bu besh yillik o'rtacha ko'rsatkichdan 3% yuqori bo'ldi [2].

Bug'doy ishlab chiqarish bo'yicha O'zbekiston Markaziy Osiyoning yetakchi davlatlaridan biri hisoblanadi. AQSH Qishloq xo'jaligi vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekiston 2021-22 da 6 million tonna bug'doy ishlab chiqargan bo'lsa, 2022-23 da bu ko'rsatkich 6,6 million tonnagacha oshgan [2]. AQSH Qishloq xo'jaligi vazirligining taxminlariga ko'ra, bug'doy ishlab chiqarish 2024/25 da 6,7 million tonnani tashkil qilishi kutilmoqda, bu avvalgi mavsumga nisbatan 8% o'sishni anglatadi [6].

Don ishlab chiqarishning asosiy hududlari mamlakatning janubiy viloyatlarida joylashgan: Qashqadaryo, Samarqand, Jizzax, Farg'ona, Toshkent va Surxondaryo viloyatlari [2]. Ushbu hududlar qulay iqlim sharoitlari va sugorma yerlarning mavjudligi tufayli don ekinlari yetishtirish uchun eng maqbul hisoblanadi.

O'zbekiston umumiy yer maydonining 44,8 million gektaridan 4,5 million gektari ekin maydonlarini tashkil etadi [2].

O'zbekistondagi don qayta ishlash sanoati asosan davlat korxonasi "O'zdonmahsulot" AJ AJ tomonidan nazorat qilinadi. Davlat tegishli tegirmon holdingida "O'zdonmahsulot" AJ AJ 58 ta un tegirmoni, 114 ta nonvoyxona, 46 ta makaron do'koni, 45 ta yem tegirmoni va 2 ta don maydalash sexiga ega [9]. Tizim mahalliy hosil mahsulotlarining taxminan 4 million tonnasini subsidiya qilingan narxlarda sotib oladi [2].

2022 yil 1 iyundan boshlab hukumat don sotib olish va sotishda bozor narxlariga o'tdi [1], bu esa sektorning liberalizatsiyasida muhim qadam hisoblanadi. Hukumatning xususiylashtirish rejasi "O'zdonmahsulot" AJning 24 ta tegirmonini kim oshdi savdosiga qo'yishni nazarda tutadi, ammo bu jarayon kechikishlarga duch keldi [2].

2022-23 da O'zbekistonda bug'doy iste'moli 8,5 million tonnani tashkil qilishi taxmin qilinmoqda [2], bu mamlakatni markaziy Osiyoning eng yirik bug'doy iste'molchilaridan biriga aylantiradi. Mahalliy bug'doy ishlab chiqarish kutilayotgan iste'molning taxminan 78% ini qoplaydi [30]. Non O'zbeklarning asosiy oziq-ovqat mahsuloti hisoblanadi, ammo mahalliy yetishtiriladigan bug'doyning past gluten va yuqori kraxmal miqdori tufayli u non pishirish uchun kamroq maqbul hisoblanadi [2].

FAO ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekiston o'rtacha darajadagi 3,3 million tonna bug'doy import qiladi [2]. Import asosan Qozog'istondan yuqori sifatli bug'doy shaklida amalga oshiriladi. 2011-12 dan 2021-22 gacha un importi 70% ga kamaygan bo'lsa, yuqori sifatli bug'doy donini sotib olish mahalliy tegirmon quvvatlarining yaxshilanishi tufayli keskin oshgan [2].

So'nggi yillarda O'zbekiston don mahsulotlari eksportini oshirishga e'tibor qaratmoqda. Bug'doy importi O'zbekistonda so'nggi besh yilda o'rtacha 3,2 million tonnani tashkil etgan bo'lsa, eksport, asosan Afg'onistonga un eksporti, 2021 yilda 1 million tonnagacha oshgan [2]. O'zbek tegirmonlar Afg'onistonga eksport qilayotgan qozog'istonlik tegirmonlardan bozor ulushini egallab olishga muvaffaq bo'ldi [2].

Mahalliy yetishtiriladigan bug'doyning past gluten va yuqori kraxmal miqdori tufayli u non pishirish uchun kamroq maqbul hisoblanadi [2]. O'zbekiston odatda fermerlarning bozorlar, ob-havo, texnologiyalar va dehqonchilik amaliyotlari, shu jumladan kengaytma xizmatlari orqali aniq va dolzarb ma'lumotlarga kirishida orqada qolgan [4]. Mamlakat turli agro-ekologik sharoitlarga moslashtirilgan va iqlim o'zgarishiga chidamli yuqori sifatli urug'larning mavjudligini targ'ib qilmaydi [4].

Qishloq xo'jaligi O'zbekiston suv resurslarining 90% ini iste'mol qiladi [1]. 1980-yillarning boshiga kelib hukumat suv tanqisligi muammosini jiddiy deb hisobladi [8]. Davlat suv tejovchi texnologiyalarni qo'llashni subsidiya qilmoqda va 2026 yilgacha samaradorlikni oshirish orqali kamida 7 milliard kub metr suvni tejashni rejalashtirmoqda [1]. O'zbekiston hozirda suv unumdorligi bo'yicha dunyoning eng past 20 mamlakati qatorida joylashgan va bir kub metr suvga atigi

0,6 dollar ishlab chiqaradi, bu jahon o'rtacha ko'rsatkichi 15 dollardan ancha kam [1].

Yusupov (2020) ta'kidlashicha, qishloq xo'jaligi sohasida ko'plab qishloq xo'jaligi mahsulotlari va sohaga mo'ljallangan ishlab chiqarish resurslari va xizmatlar bozori rivojlanmagan [5]. Fermerlarning (dehqonlarning) ijaraga olingan yerlardan foydalanish huquqlari juda cheklangan va yomon himoyalangan [5]. Mavjud davlat buyurtmalarini shakllantirish mexanizmlari va narx tizimi ko'pchilik fermerlar uchun paxta va bug'doy etishtirishni foydasiz qiladi [5].

Hukumat 2022-2026 yillarda intensiv rivojlanish dasturlari, ilg'or ilmiy yutuqlarni qo'llash, raqamlashtirish va yangi texnologiyalarni joriy etish orqali fermerlarning daromadlarini ikki baravar oshirish va qishloq xo'jaligining minimal 5% yillik o'sishini ta'minlashni maqsad qilmoqda [1].

2021 yil iyun oyida O'zbekiston va Rossiya o'rtasida kelishuv imzolandi va 2021 yil noyabr oyida Agroexpress logistika yo'lagi loyihasi ishga tushirildi, bu esa agro-ozuq-ovqat mahsulotlarini muzlatgichli konteyner poyezdlarida 4-7 kun ichida yetkazib berishga imkon berdi [1]. 2022 yil fevral oyida EAITning bosh vazirlari O'zbekiston va Xitoyga agro-ozuq-ovqat mahsulotlarini yetkazib berish va tezlashtirish uchun Yevroosiyo AgroExpress loyihasini amalga oshirish to'g'risida qaror qabul qildi [1].

O'zbekiston don mahsulotlari eksportini oshirish uchun sifat standartlarini yaxshilash va xalqaro bozor talablariga javob beradigan mahsulotlar ishlab chiqarish zarur. O'zbek tegirmonlar allaqachon Afg'onistonga eksport qilayotgan qozog'istonlik tegirmonlardan bozor ulushini egallab olishga muvaffaq bo'lgan [2], bu tendensiyani davom ettirish maqsadga muvofiqdir.

O'zbekiston don mahsulotlari segmenti so'nggi yillarda sezilarli rivojlanishga erishdi. Mamlakatning don ishlab chiqarish hajmlari ortmoqda va ichki talabning katta qismini qoplash imkoniyati mavjud. 2030 yilga kelib taxminan 640,000 ta ishchi ozuq-ovqat va yengil ishlab chiqarish sohalarida, asosan meva va sabzavot qayta ishlash, go'sht qayta ishlash, sut mahsulotlari, yem ishlab chiqarish va tayyor to'qimachilik va kiyim sohalarida band bo'lishi mumkin [4].

Biroq, sifat masalalari, suv resurslaridan samarali foydalanish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish kabi muammolarni hal qilish zarur. Hukumatning 2022-2026 yillar strategiyasi to'g'ri yo'nalishda qabul qilingan bo'lib, uni muvaffaqiyatli amalga oshirish O'zbekistonni markaziy Osiyoning yetakchi don ishlab chiqaruvchi va eksportchilaridan biriga aylantirishi mumkin. Buning uchun davlat-xususiy sheriklik asosida investitsiyalar jalb qilish, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va xalqaro hamkorlikni kuchaytirish muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] United States Trade Administration. "Uzbekistan - Agricultural Sectors." *Country Commercial Guides*. <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/uzbekistan-agricultural-sectors> (murojaat sanasi: 2025 yil)

[2] World Grain. "Country Focus: Uzbekistan." February 1, 2023. <https://www.world-grain.com/articles/18051-country-focus-uzbekistan>

- [3] Wikipedia. "Agriculture in Uzbekistan." https://en.wikipedia.org/wiki/Agriculture_in_Uzbekistan (oxirgi tahrirlash: 2025 yil 18 may)
- [4] World Bank. "How to create more jobs and reduce poverty in Uzbekistan: Focus on the agri-food sector." March 16, 2024. <https://blogs.worldbank.org/en/europeandcentralasia/how-create-more-jobs-and-reduce-poverty-uzbekistan-focus-agri-food-sector>
- [5] CABAR.asia. "The Agricultural Sector of Uzbekistan: Features, Key Problems, the Need for Reforms." November 7, 2020. <https://cabar.asia/en/the-agricultural-sector-of-uzbekistan-features-key-problems-the-need-for-reforms>
- [6] APK-Inform. "Uzbekistan harvested a record grain and legume crop in 2024." <https://www.apk-inform.com/en/news/1547325>
- [7] Food and Agriculture Organization. "CHAPTER 1. INTRODUCTION." <https://www.fao.org/3/Y4711E/y4711e04.htm>
- [8] Britannica. "Uzbekistan - Agriculture, Industry, Trade." <https://www.britannica.com/place/Uzbekistan/Economy>
- [9] World Grain. "Focus on Uzbekistan." February 3, 2020. <https://www.world-grain.com/articles/13229-focus-on-uzbekistan>

ГЛОБАЛЬНЫЙ РЫНОК ЗЕРНОВЫХ ПРОДУКТОВ И ТЕКУЩАЯ МИРОВАЯ СИТУАЦИЯ

Аипова Ирода Икрамовна

Ассистент кафедры «Экономика и финансы»,

Ангренский Университет

irodaaipova87@gmail.com

АННОТАЦИЯ: Данный тезис представляет комплексный анализ современного состояния глобального рынка зерновых продуктов в контексте текущих мировых вызовов, включая геополитические факторы, климатические изменения и технологические инновации. На основе актуальных данных ФАО и других международных организаций исследуется динамика производства, потребления и торговли зерновыми культурами, при этом глобальное производство зерновых в 2025 году прогнозируется на уровне 2 925 миллионов тонн. Анализируется ключевая роль Черноморского региона (Россия, Украина, Казахстан) в обеспечении глобальной продовольственной безопасности, поскольку эти страны обеспечивают около 30% мировых поставок пшеницы. Работа выявляет критические риски для продовольственной безопасности и предлагает практические рекомендации по адаптации к изменяющимся условиям рынка через внедрение цифровых технологий и устойчивых сельскохозяйственных практик.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: глобальный рынок зерновых продуктов, продовольственная безопасность, климатические изменения, геополитика, технологические инновации, урожайность, международная торговля, адаптационные стратегии, цифровизация сельского хозяйства.

Глобальный рынок зерновых продуктов представляет собой одну из важнейших составляющих мировой продовольственной системы, обеспечивающую продовольственную безопасность для миллиардов людей по всему миру. В современных условиях этот рынок сталкивается с множественными вызовами, включая геополитические конфликты, климатические изменения, технологические инновации и структурные трансформации международной торговли. По последним данным ФАО (Food and Agriculture Organization), прогноз глобального производства зерновых в 2025 году поднят почти на 14 миллионов тонн (0,5 процента) в июле по сравнению с предыдущим месяцем и теперь составляет 2 925 миллионов тонн [1].

Мировой рынок зерновых продуктов, как ожидается, достигнет \$542,09 миллиарда к 2029 году при темпе роста 6,7% [2]. Глобальный рынок зернового фермерства ожидается достигнет \$2425,4 миллиарда к 2029 году при темпе роста 8,8% [3].

Согласно последним данным ФАО, глобальное производство зерновых продуктов в 2024 году составляет 2 848 миллионов тонн, что остается незначительно ниже по сравнению с предыдущим годом, в основном из-за сокращения мирового производства кукурузы [1]. Мировое потребление зерновых в 2024/25 году прогнозируется на уровне 2 870 миллионов тонн, что на 28,2 миллиона тонн (1,0 процент) выше уровня 2023/24 года [1].

Основываясь на ожиданиях рекордных урожаев кукурузы и пшеницы, общее производство зерновых в 2025/26 году прогнозируется как самое большое за всю историю, на 60 миллионов тонн выше года [4]. Ключевыми производителями остаются США, Китай, Россия, Украина, Бразилия и страны Европейского союза. Россия является крупнейшим поставщиком пшеницы на международные рынки, а Украина занимает пятое место среди основных экспортеров. Суммарная доля двух стран в глобальных поставках ячменя составляет 19 процентов, пшеницы – 14 процентов, кукурузы – 4 процента [5]. На Россию и Украину в совокупности приходится порядка 30% от общего объема поставок пшеницы на мировом рынке [6]. 7 июля 2023 года Россия вышла из Черноморской зерновой инициативы под надуманным предлогом. Этот односторонний шаг приостановил действие сделки, в рамках которой на мировые рынки было экспортировано почти 33 млн тонн зерна [7]. Данное решение существенно повлияло на стабильность поставок и ценообразование на мировом рынке зерновых. Ключевая мотивация России при заключении зерновой сделки состояла в предполагаемой возможности уберечь от западных санкций экспорт российского зерна и удобрений в настоящее время и в последующие годы. Однако обещание ООН способствовать этому пока осталось лишь благим намерением [8]. Существует проблема доступа российского зерна на мировой продовольственный рынок [9].

Изменение климата может повлиять на производство кукурузы и пшеницы уже к 2030 году при сценарии высоких выбросов парниковых газов. Урожайность кукурузы прогнозируется снизиться на 24%, в то время как пшеница потенциально может увидеть рост примерно на 17% [10].

Средняя глобальная урожайность кукурузы может снизиться на 24% к концу века, при этом снижение станет заметным к 2030 году при высоких выбросах парниковых газов. Пшеница, напротив, может увидеть рост урожайности примерно на 17% [11].

Кукуруза выращивается по всему миру, и большие количества производятся в странах ближе к экватору. Северная и Центральная Америка, Западная Африка, Центральная Азия, Бразилия и Китай потенциально увидят снижение урожайности кукурузы в ближайшие годы и в дальнейшем по мере роста средних температур [11].

С 1961 года глобальное потепление оказывает негативное влияние на среднюю урожайность мирового риса меньше, чем на его максимальную урожайность, положительное влияние на среднюю урожайность мировой пшеницы при негативном влиянии на максимальную, положительное влияние

на среднюю урожайность мировой кукурузы меньше, чем на максимальную [12].

Пшеница упала до 515,50 долларов США за бушель 8 августа 2025 года, снизившись на 0,53% по сравнению с предыдущим днем. За прошедший месяц цена пшеницы упала на 5,76% и снизилась на 4,98% по сравнению с тем же временем прошлого года [13].

Глобальный рынок биотоплива прогнозируется вырасти на 25% между 2023 и 2025 годами, что влияет на спрос на зерно [14]. Это создает дополнительную конкуренцию за зерновые ресурсы между продовольственным и энергетическим секторами.

Прогноз мировых запасов зерновых к концу сезона в 2025 году дополнительно снижен в этом месяце на 5,1 миллиона тонн, доведя прогноз до 868,2 миллиона тонн, что указывает на снижение на 16,6 миллиона тонн (1,9 процента) ниже начальных уровней [1].

Мировая торговля зерновыми в 2024/25 году по-прежнему прогнозируется на уровне 478,6 миллиона тонн и ожидается снижение на 6,8 процента от уровня 2023/24 года [1].

Искусственные интеллектуальные системы принятия решений могут давать фермерам индивидуальные советы, основанные на текущей ситуации и прошлых данных. Повышенная устойчивость: точное земледелие, оптимизируя использование ресурсов и сокращая отходы, способно уменьшить экологический след сельскохозяйственной деятельности [14].

Изменение сроков посева, отбор наиболее пригодных сортов и увеличение доступа к орошению и удобрениям могут сгладить возможный спад урожайности [15]. Анализ данных по шести ключевым культурам, которые обеспечивают две трети мировых калорий, позволяет определить влияние климатических изменений на сельское хозяйство и оценить потенциал глобальных адаптационных мер производителей для минимизации потерь производства вследствие этих изменений [16].

Глобальные продовольственные рынки всё больше зависят от поставок из Черноморского бассейна, который включает Россию, Украину и Казахстан. Эксперты банка прогнозируют, что эти три страны могут стать основными поставщиками зерна, обеспечивая более чем половину мирового экспорта [17].

ЕС, Мексика, Индия и Вьетнам представляют собой перспективные рынки для экспорта американского зерна, согласно [14]. Казахская пшеница, наконец, получила доступ к китайскому рынку, хотя пока объемы поставок не достигли таких масштабов, которые позволили бы казахским трейдерам существенно расширить свою деятельность [18].

Непредсказуемые и суровые погодные условия становятся все более распространенными, создавая значительные риски для урожайности культур [14]. Более экстремальные температуры и осадки могут препятствовать росту культур. Экстремальные события, особенно наводнения и засухи, могут повредить культуры и снизить урожайность [19].

Сбои в товаропроводящих цепочках и логистике поставок зерновых и масличных культур из Украины и России наряду с наложенными на Россию экспортными ограничениями заметным образом скажутся на уровне продовольственной безопасности. В первую очередь это ощутят на себе примерно пятьдесят стран, получающих из России и Украины более 30 процентов зерна [5].

Глобальный рынок зерновых продуктов находится в состоянии динамичной трансформации под воздействием множественных факторов. Геополитическая нестабильность, особенно связанная с российско-украинским конфликтом, продолжает оказывать значительное влияние на структуру поставок и ценообразование. Климатические изменения представляют долгосрочный системный вызов, требующий комплексных адаптационных стратегий.

Технологические инновации в области точного земледелия и цифровизации сельского хозяйства открывают новые возможности для повышения эффективности производства и адаптации к изменяющимся климатическим условиям. Однако реализация этого потенциала требует значительных инвестиций в инфраструктуру и образование.

Перспективы развития мирового рынка зерновых во многом будут определяться способностью международного сообщества обеспечить стабильность торговых потоков, развить адаптационные механизмы к климатическим изменениям и внедрить инновационные технологии производства. Особое внимание должно быть уделено обеспечению продовольственной безопасности наиболее уязвимых регионов мира.

Список использованной литературы

1. FAO Cereal Supply and Demand Brief. Food and Agriculture Organization of the United Nations. URL: <https://www.fao.org/worldfoodsituation/csdb/en> (дата обращения: 10.08.2025)
2. Grain Products Global Market Report 2025. The Business Research Company. URL: <https://www.thebusinessresearchcompany.com/report/grain-products-global-market-report> (дата обращения: 10.08.2025)
3. Grain Farming Market Report 2025, Growth, Analysis. The Business Research Company. URL: <https://www.thebusinessresearchcompany.com/report/grain-farming-global-market-report> (дата обращения: 10.08.2025)
4. Grain Market Summary. International Grains Council. URL: https://www.igc.int/en/gmr_summary.aspx (дата обращения: 10.08.2025)
5. Россия и Украина: ФАО предлагает новые сценарии обеспечения глобальной продовольственной безопасности. Новости ООН. 29 марта 2022. URL: <https://news.un.org/ru/story/2022/03/1420752> (дата обращения: 10.08.2025)
6. Аналитики Группы о ситуации на мировом рынке зерна. DelProf. URL: <https://delprof.ru/press-center/open-analytics/analitika-mirovogo-rynka-zerna/> (дата обращения: 10.08.2025)

7. Война России с украинским зерном и мировыми запасами продовольствия, в пяти мифах и фактах. Государственный департамент США. 22 августа 2023. URL: <https://www.state.gov/translations/russian/война-россии-с-украинским-зерном-и-мир/> (дата обращения: 10.08.2025)
8. Значимость зерновой сделки: для чего она нужна России. ТАСС. 3 ноября 2022. URL: <https://tass.ru/opinions/16227775> (дата обращения: 10.08.2025)
9. Глава бюро ФАО — РБК: «На мировом рынке нет зерна ни Украины, ни России». РБК. 19 июля 2022. URL: <https://www.rbc.ru/politics/19/07/2022/62cc14ff9a79473be965f799> (дата обращения: 10.08.2025)
10. Global Climate Change Impact on Crops Expected Within 10 Years, NASA Study Finds. NASA Climate Change and Global Warming. 2 марта 2023. URL: <https://climate.nasa.gov/news/3124/global-climate-change-impact-on-crops-expected-within-10-years-nasa-study-finds/> (дата обращения: 10.08.2025)
11. Impact of Climate Change on Global Agricultural Yields. NASA Scientific Visualization Studio. 5 января 2025. URL: <https://svs.gsfc.nasa.gov/4974> (дата обращения: 10.08.2025)
12. How does climate change affect potential yields of four staple grain crops worldwide by 2030? PLOS ONE. 31 мая 2024. URL: <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0303857> (дата обращения: 10.08.2025)
13. Wheat - Price - Chart - Historical Data - News. Trading Economics. URL: <https://tradingeconomics.com/commodity/wheat> (дата обращения: 10.08.2025)
14. 2025 US Grain Industry Outlook: Top Challenges & Opportunities. Farmonaut. 24 апреля 2025. URL: <https://farmonaut.com/usa/navigating-challenges-2025-us-grain-industry-outlook-and-global-market-opportunities/> (дата обращения: 10.08.2025)
15. How will climate change affect crop yields in the future? Our World in Data. 14 октября 2024. URL: <https://ourworldindata.org/will-climate-change-affect-crop-yields-future> (дата обращения: 10.08.2025)
16. Impacts of climate change on global agriculture accounting for adaptation. Nature. 18 июня 2025. URL: <https://www.nature.com/articles/s41586-025-09085-w> (дата обращения: 10.08.2025)
17. ЕБРР: мировой рынок зерна стал больше зависеть от поставок из РФ, Казахстана и Украины. ТАСС. 7 февраля 2014. URL: <https://tass.ru/ekonomika/946816> (дата обращения: 10.08.2025)
18. Зерновой рынок Казахстана: что сезон грядущий нам готовит? АРК-Inform. URL: <https://www.apk-inform.com/ru/exclusive/opinion/1535121> (дата обращения: 10.08.2025)
19. Climate Change Impacts on Agriculture and Food Supply. US EPA. 19 октября 2022. URL: <https://www.epa.gov/climateimpacts/climate-change-impacts-agriculture-and-food-supply> (дата обращения: 10.08.2025)

MEDIA MARKETING VA UNI KORXONA BOZOR FAOLIYATIDA O'RNI

Matyakubova Aziza Atabekovna

Abu Rayhon Beruniy nomidagi

Urganch Davlat Universiteti

Iqtisodiyot kafedrası o'qituvchisi

E-mail: aziza.matyakubova11@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada media marketing tushunchasi, uning turlari va zamonaviy iqtisodiy sharoitdagi ahamiyati chuqur tahlil qilingan. Global media bozori hajmi, raqamli marketing vositalarining o'sishi va ularning korxonalar bozor faoliyatidagi roli muhokama etilgan. Xususan, ijtimoiy media, video marketing va influencer marketing kabi media marketing shakllarining samaradorligi ilmiy manbalar asosida asoslab berilgan. O'zbekiston sharoitida media marketingdan foydalanishning afzalliklari, istiqbollari hamda korxonalar raqobatbardoshligini oshirishdagi o'rni amaliy misollar orqali yoritilgan.

Kalit so'zlar: media marketing, raqamli marketing, ijtimoiy media, video marketing, influencer marketing, kommunikatsiya, brend, korxonalar bozor faoliyati, marketing strategiyasi.

So'nggi o'n yilliklarda dunyoda axborot texnologiyalarining jadal sur'atlar bilan rivojlanishi global iqtisodiyot va ijtimoiy munosabatlarga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Ayniqsa, raqamli platformalar, ijtimoiy tarmoqlar va onlayn media vositalarining keng ommalashuvi natijasida media sohasi zamonaviy kommunikatsiyaning asosiy omillaridan biriga aylandi. Bugungi raqamli asrda media nafaqat axborot tarqatuvchi vosita, balki iqtisodiy resurs, marketing quroli va brend qadriyatlarini shakllantiruvchi vosita sifatida ham qaralmoqda.

Dunyo miqyosida media sohasi milliardlab odamlarni o'z ichiga olgan holda keng tarmoqqa ega bo'lib, turli shakl va yo'nalishlarda faoliyat yuritmoqda. Statista tahliliy portali ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yil holatiga ko'ra global media va ko'ngilochar sanoat bozori hajmi 2,5 trillion AQSH dollaridan oshgan va 2028-yilga borib bu ko'rsatkich 3 trillion dollarga yetishi kutilmoqda [1]. Bu ko'rsatkichlar shuni anglatadiki, media sohasi nafaqat madaniy-ma'naviy hayotda, balki iqtisodiy tizimda ham muhim o'rinni egallamoqda.

Media marketing aynan shu soha doirasida shakllangan bo'lib, brendlarni targ'ib qilish, iste'molchilar bilan interaktiv aloqa o'rnatish va mahsulot yoki xizmatlarni maqsadli auditoriyaga yetkazish vositasi sifatida keng qo'llanilmoqda. An'anaviy marketing vositalari o'rni tobora raqamli kanallar egallab borayotgani sababli, korxonalar uchun media marketing strategiyalarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish bugungi kunda zarur bo'lgan eng asosiy ustuvor yo'nalishlardan biriga aylangan.

Xususan, ijtimoiy tarmoqlar, video-platformalar (YouTube, TikTok, Instagram), internet reklama tizimlari (Google Ads, Facebook Ads) orqali media

marketing vositalari real vaqt rejimida samarali natijalar berishi mumkin. Harvard Business Review tahliliga ko‘ra, media marketing orqali korxonalar o‘z mijozlariga an’anaviy reklama shakllariga qaraganda 3-4 baravar tez va aniq tarzda yetib borishi mumkin [2].

Shuningdek, dunyo miqyosida media marketing sarf-xarajatlari yildan yilga ortib bormoqda. GroupM hisobotiga ko‘ra, 2023-yilda butun dunyo bo‘yicha raqamli media marketingga yo‘naltirilgan mablag‘lar hajmi 680 milliard AQSH dollarini tashkil etgan [3]. Ushbu xarajatlar 2025-yilga borib 800 milliard dollardan oshishi prognoz qilinmoqda. Bu esa media marketingning global iqtisodiyotdagi ulushi tobora ortib borayotganini anglatadi.

O‘zbekiston sharoitida ham raqamli media infratuzilmasining rivojlanishi va yoshlarning internetdan faol foydalanishi natijasida media marketing korxonalar faoliyatida samarali strategik vositaga aylanmoqda. Ayni vaqtda mahalliy kompaniyalar, ayniqsa kichik va o‘rta biznes vakillari, o‘z brendlarini ommalashtirish, raqobatbardosh mahsulotlarni targ‘ib qilish hamda iste‘molchilar bilan doimiy aloqada bo‘lish uchun ijtimoiy media kanallariga katta e‘tibor qaratmoqda.

Media marketing bugungi zamonaviy marketing strategiyalarining ajralmas tarkibiy qismiga aylangan bo‘lib, u axborot va kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda iste‘molchilar bilan muloqotga kirishish, mahsulot va xizmatlarni targ‘ib qilish hamda brend qadriyatlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu atama asosan media vositalari — ya‘ni televizor, radio, bosma nashrlar, internet, ijtimoiy tarmoqlar va mobil ilovalar orqali amalga oshiriladigan marketing faoliyatini anglatadi.

Ko‘pgina olim va amaliyotchilar media marketingga turlicha ta‘rif berganlar. Masalan, amerikalik tadqiqotchi Philip Kotler media marketingni “korxonaning o‘z auditoriyasi bilan turli media kanallar orqali samarali kommunikatsiya o‘rnatish va shu orqali bozorda raqobatdosh ustunlikka erishish strategiyasi” sifatida izohlaydi [4].

Shuningdek, tadqiqotchi Chris Fill media marketingni “axborot oqimi va ta‘sir vositalarining turli media kanallar orqali bir yo‘nalishda tashkil etilishi bo‘lib, bu orqali iste‘molchilarning qaror qabul qilishiga bevosita ta‘sir etish mexanizmi” deb tariflaydi [5]. Unga ko‘ra, media marketing oddiy reklama emas, balki brend va mijoz o‘rtasida chuqur psixologik aloqani shakllantiruvchi strategik vositadir.

Media marketing turlari turli mezonlarga ko‘ra tasniflanadi. Asosan, ularni quyidagi asosiy toifalarga ajratish mumkin:

1. An’anaviy media marketing – televizor, radio, gazeta va jurnallar orqali amalga oshiriladigan marketing shaklidir. Bu turdagi media marketing avvalgi yillarda yetakchi o‘rin egallagan bo‘lsa-da, hozirda raqamli vositalar uning o‘rnini bosmoqda [6].

2. Raqamli media marketing (digital media marketing) – internet va raqamli texnologiyalar orqali amalga oshiriladigan marketing faoliyati. Bunga veb-saytlar, SEO, elektron pochta marketingi, mobil ilovalar va bloglar kiradi. Ularning interaktivligi va tezkorligi ushbu turdagi marketingni samaraliroq qiladi [7].

3. Ijtimoiy media marketing – Facebook, Instagram, TikTok, X (Twitter), YouTube va boshqa ijtimoiy tarmoqlar orqali foydalanuvchilarga bevosita murojaat qilish imkonini beruvchi marketing shakli hisoblanadi. Ushbu yo‘nalish ayniqsa yosh auditoriyaga yetib borishda eng samarali vositalardan biri hisoblanadi [8].

4. **Video marketing** – qisqa yoki uzun metrajli videoroliklar orqali mahsulot yoki xizmat haqida tasviriy axborot yetkazish usuli. Bu turdagi media marketing YouTube, TikTok, Reels platformalarida juda keng ommalashgan [9].

5. **Influencer marketing** – ta’sirchan shaxslar (bloggerlar, mashhurlar) orqali mahsulot yoki xizmatni reklama qilish shakli. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, iste’molchilarning 70% dan ortig‘i biror mahsulotni xarid qilishdan oldin ijtimoiy tarmoqlarda influencerlar fikriga quloq tutadi [10].

O‘zbekiston sharoitida ayniqsa ijtimoiy media marketing va influencer marketing yo‘nalishlari jadal rivojlanmoqda. Kichik va o‘rta biznes vakillari arzon va keng qamrovli marketing vositasi sifatida Instagram va Telegram platformalaridan faol foydalanmoqda. Misol uchun, ko‘plab mahalliy brendlar o‘z mahsulotlarini mashhur TikTok blogerlari orqali targ‘ib qilib, mijozlar sonini ko‘paytirmoqda.

Yuqoridagilardan ko‘rinadiki, media marketingning har bir turi o‘ziga xos xususiyat va afzalliklarga ega bo‘lib, korxonalarining bozor sharoitlari, auditoriya xususiyati va strategik maqsadlariga qarab moslashtiriladi. Shu boisdan har bir korxonaga o‘z media marketing strategiyasini ishlab chiqishda maqsadli auditoriyaning xulq-atvori, texnologik imkoniyatlar va mavjud media vositalar tahliliga asoslanishi zarur.

Zamonaviy iqtisodiy va kommunikatsion jarayonlarda media marketingning roli tobora ortib borayotganini tahlillar aniq ko‘rsatib bermoqda. Ayniqsa, raqamli texnologiyalarning tez sur‘atlarda rivojlanishi, ijtimoiy tarmoqlarning hayotimizga chuqur kirib kelgani va iste’molchilarning xatti-harakatlarida yuz berayotgan o‘zgarishlar media marketingni an’anaviy reklama vositalaridan ajratib turuvchi asosiy omil bo‘lib xizmat qilmoqda.

Maqola davomida ta’kidlab o‘tilganidek, media marketing bu shunchaki reklama yoki e’lon tarqatish emas, balki bu — korxonaga va mijoz o‘rtasida doimiy va tizimli kommunikatsiyani yo‘lga qo‘yuvchi strategik vositadir. Bugungi bozorda muvaffaqiyatga erishayotgan korxonalar, aynan media marketing vositalaridan to‘g‘ri foydalana olayotgan, auditoriyasining psixologik xususiyatlarini chuqur o‘rgangan va zamonaviy kommunikatsiya usullarini amaliyotga joriy qilgan biznes subyektlardir.

Jahon tajribasi shuni ko‘rsatmoqdaki, media marketing vositalaridan oqilona foydalanish brend imijini shakllantirish, mijoz sadoqatini oshirish, bozor ulushini kengaytirish hamda raqobatda ustunlikni qo‘lga kiritishda katta samara beradi. Ayniqsa, video marketing, ijtimoiy media kampaniyalari va influencerlar orqali olib borilayotgan reklama harakatlari ayni maqsadli auditoriyaga yo‘naltirilgani tufayli aniq natija beradi. Shu bilan birga, bunday strategiyalar orqali marketing xarajatlari kamayib, samaradorlik ko‘rsatkichlari ortadi.

O‘zbekiston sharoitida ham media marketing sohasi jadal rivojlanmoqda.

Davlatning raqamlashtirish siyosati, internet tarmogʻining kengayishi, aholining raqamli savodxonligining ortishi bu yoʻnalishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Ayniqsa, kichik va oʻrta tadbirkorlik subyektlari uchun media marketing — kam xarajat evaziga keng auditoriyaga chiqish, mahsulot va xizmatlarini targʻib qilish, mijoz bilan aloqani kuchaytirish imkonini bermoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Statista. *Global media and entertainment market revenue 2020–2028*. URL: <https://www.statista.com/statistics/237749/revenue-of-the-global-entertainment-and-media-market/>
2. Harvard Business Review. *How Digital Marketing is Changing the Marketing Funnel*. URL: <https://hbr.org/2023/02/how-digital-marketing-is-changing-the-marketing-funnel>
3. GroupM. *This Year Next Year: Global End-of-Year Forecast Report 2023*. URL: <https://www.groupm.com/forecast/>
4. Kotler, P. & Keller, K. (2016). *Marketing Management* (15th Edition). Pearson Education.
5. Fill, C. (2013). *Marketing Communications: Brands, Experiences and Participation* (6th Edition). Pearson Education.
6. Armstrong, G., & Kotler, P. (2015). *Marketing: An Introduction* (12th Edition). Pearson.
7. Chaffey, D., & Ellis-Chadwick, F. (2019). *Digital Marketing* (7th Edition). Pearson Education Limited.
8. Tuten, T. L., & Solomon, M. R. (2017). *Social Media Marketing* (3rd Edition). SAGE Publications.
9. Westenberg, W. M. (2016). *The Influence of YouTubers on Teenagers*. University of Twente.
10. Influencer Marketing Hub. (2023). *The State of Influencer Marketing 2023: Benchmark Report*. URL: <https://influencermarketinghub.com/influencer-marketing-benchmark-report/>

O‘ZBEKISTONGA TO‘G‘RIDAN TO‘G‘RI XORIJIY INVESTITSIYALARNI JALB QILISHNING AFZALLIKLARI

Mamatkulova Nodira Maxkamovna,
dotsent, Toshkent arxitektura-qurilish universiteti
2025nodi@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning O‘zbekiston iqtisodiyoti uchun asosiy afzalliklari ko‘rib chiqilgan. Ularning iqtisodiy o‘shish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, ish o‘rinlarini yaratish, eksport salohiyatini rivojlantirish va innovatsiyalarni joriy etishga ta‘siri tahlil qilingan. Texnologiyalar transferi va milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishga to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni o‘rni, mamlakatning investitsiyaviy jozibadorligini oshirishga xizmat qiluvchi institutsional va huquqiy shart-sharoitlar ko‘rib chiqildi. O‘zbekistonning barqaror rivojlanishida to‘g‘ridan to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarning strategik roli to‘g‘risida xulosalar chiqarilgan.

Kalit so‘zlar. To‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar, iqtisodiy o‘shish, eksport salohiyati, innovatsiyalar, investitsion jozibadorlik, investitsion muhit, makroiqtisodiy barqarorlik, kapital oqimi, xalqaro hamkorlik, davlat siyosati, iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, mintaqaviy rivojlanish, ish o‘rinlarini yaratish, texnologik transfer, iqtisodiyotni liberallashtirish, valyuta siyosati, jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuv.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilish siyosatini sezilarli darajada faollashtirdi, bu amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar, valyuta bozorini liberallashtirish, investitsiya muhitini yaxshilash va jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuv bilan bog‘liq. To‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar barqaror iqtisodiy o‘shishning muhim omili bo‘lib, kapital, ilg‘or texnologiyalar va boshqaruv tajribasining kirib kelishini ta‘minlaydi, bu esa sanoatni modernizatsiya qilish va mamlakatning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Iqtisodiyotning globallasuvi sharoitida to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar milliy xo‘jaliklarni rivojlantirishning muhim vositasiga aylandi. Ular nafaqat kapitalni ko‘paytirishga, balki texnologik taraqqiyotni, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilishni, infratuzilmani rivojlantirishni va inson salohiyatini oshirishni tezlashtiradi. Xorijiy investorlar mamlakatga zamonaviy texnologiyalarni olib kelishmoqda. Bu mahalliy korxonalarining rivojlanishiga, ularning texnologik darajasi va bozordagi raqobatbardoshligini oshirishga yordam beradi. Investitsiyalar oqimi ishlab chiqarish va eksportni kengaytirishga yordam beradi. Bu mamlakat iqtisodiyotini diversifikatsiya qilish, qishloq xo‘jaligi va xomashyoga qaramlikni kamaytirish, yangi yuqori texnologiyali tarmoqlarni yaratishga yordam beradi.

To‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarning asosiy afzalliklaridan biri qo‘shimcha moliyaviy resurslarning kirib kelishi bo‘lib, ular iqtisodiyotning asosiy

tarmoqlariga yo‘naltiriladi. Boy resurs bazasi va qulay geografik joylashuvga ega bo‘lgan O‘zbekiston uchun to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar tabiiy resurslarni o‘zlashtirishni jadallashtirish, sanoat bazasini kengaytirish va ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilish imkonini beradi. Ushbu investitsiyalar, odatda, tashqi qarzlardan farqli o‘laroq, davlatga qarz yukini keltirib chiqarmaydi, chunki ular korxonalarining ustav kapitalidagi ulushi evaziga kiritiladi.

Ikkinchi muhim afzallik zamonaviy texnologiyalar va boshqaruv usullarining transferi hisoblanadi. Xorijiy investorlar ishlab chiqarish quvvatlariga sarmoya kiritib, yangi sifat standartlarini joriy etmoqda, ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirmoqda, raqamlashtirmoqda. Bu nafaqat ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga, balki mahalliy mutaxassislarda yangi kompetensiyalarni shakllantirishga ham yordam beradi. To‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar bilim va ko‘nikmalarni uzatish kanali vazifasini bajaradi, bu esa uzoq muddatli istiqbolda mamlakatning inson kapitalini oshiradi.

To‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning uchinchi ijobiy samarasi yangi ish o‘rinlarini yaratish va aholi bandligini oshirish hisoblanadi. Yirik investitsiya loyihalarini amalga oshirish, odatda, yangi korxonalar qurish, infratuzilma va xizmat ko‘rsatish sohalarini rivojlantirish bilan birga kechadi, bu esa qo‘shimcha ish o‘rinlarini ta‘minlaydi. Shu bilan birga, xorijiy kompaniyalar ko‘pincha mehnatga haq to‘lash va ish sharoitlarining yuqori standartlarini joriy etadilar, bu esa ijtimoiy sohada ijobiy aks etadi.

To‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarning O‘zbekiston iqtisodiyotiga ta‘sirining to‘rtinchi muhim yo‘nalishi eksportni rag‘batlantirishdir. Xorijiy kapital ishtirokidagi kompaniyalar nafaqat ichki bozorga, balki xalqaro bozorlarga ham e‘tibor qaratmoqda, bu esa o‘zbek tovarlarini yetkazib berish geografiyasini kengaytirish imkonini bermoqda. Bu mamlakatga valyuta tushumlarining ko‘payishiga, savdo balansining yaxshilanishiga va milliy valyutaning mustahkamlanishiga yordam beradi.

Bundan tashqari, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar infratuzilmani rivojlantirishga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Investitsiya loyihalari doirasida amalga oshirilayotgan transport, energetika va logistika obyektlari qurilishi hududlarning o‘zaro bog‘liqligini oshiradi, transport xarajatlarini kamaytiradi va mamlakat ichidagi iqtisodiy integratsiyaga ko‘maklashadi.

O‘zbekistonning xalqaro maydondagi ijobiy imijini shakllantirish ham muhim afzallik hisoblanadi. Xorijiy investorlar ishtirokidagi yirik loyihalarni amalga oshirishning muvaffaqiyatli misollari jahon biznes hamjamiyatining ishonchini oshirmoqda, bu esa o‘z navbatida yangi kapital oqimlarini jalb qilmoqda.

To‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar oqimini yanada ko‘paytirish maqsadida O‘zbekistonda ma‘muriy tartib-taomillarni soddalashtirish, investorlarning huquqiy himoyasini yaxshilash, xorijiy kompaniyalar uchun kafolatlarni kengaytirish va maxsus iqtisodiy zonalar tashkil etishga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda.

O‘zbekistonda barqaror iqtisodiy o‘sishni ta‘minlash, sanoatni modernizatsiya qilish, aholi turmush darajasini oshirish va mamlakatning jahon

хо‘jaligiga integratsiyalashuvda to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar muhim o‘rin tutadi. Hozirgi sharoitda ular nafaqat moliyalashtirish manbai, balki texnologik taraqqiyot, ijtimoiy barqarorlik va xalqaro iqtisodiy aloqalarni mustahkamlashga ko‘maklashuvchi keng qamrovli vositaga aylanmoqda. To‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarning afzalliklari aniq va xilma-xil: ular nafaqat kapitalni jalb qiladi, balki texnologik taraqqiyotga, infratuzilma va inson kapitalini rivojlantirishga, xalqaro aloqalarni mustahkamlashga va iqtisodiyotning o‘shishiga hissa qo‘shadi. Shu sababli, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilish uchun shart-sharoitlar yaratish barqaror rivojlanish va aholi turmush darajasini oshirishga intilayotgan har qanday mamlakatning eng muhim strategiyasidir.

Adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘RQ-598-son, 25.12.2019 yil.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Investitsiya loyihalarini tashqi infratuzilma bilan ta‘minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2021-yil 25-avgustdagi PQ-5233-son qarori
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Mamlakatimizga to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb etishni rag‘batlantirishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 23.06.2025 yildagi PF-97-son Farmoni.
4. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Asosiy kapitalga investitsiyalar. - <https://www.stat.uz/uz/rasmiy-statistika/investments>
5. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. 2024-yil uchun yillik hisobot. - https://cbu.uz/upload/medialibrary/57b/0k19fv1aey7lot5eyib3eae4rx8lc1jh/Markaziy-bank-yillik-hisoboti-2024_.pdf
6. Foreign direct investment, net inflows (BoP, current US\$) - Uzbekistan from The World Bank. – <https://data360.worldbank.org/en/economies>
7. UN Trade and Development (UNCTAD). World Investment Report 2024. - <https://unctad.org/publication/world-investment-report-2024>

XORAZM VILOYATIDA XALQARO TURIZM XIZMATLARIDAN FOYDALANISH HOLATI

Salayeva Dilrabo Abdullayevna,

Abu Rayhon Beruniy nomidagi

Urganch davlat universiteti tayanch doktranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xorazm viloyati mintaqasida xalqaro turizm xizmatlarining zaruriyati, mavjud imkoniyatlari, o'ziga xos xususiyatlari va undan foydalanish holati yoritilgan hamda ushbu samarali amalga oshirish yuzasidan xulosalar bayon etilgan.

Аннотация. В статье рассматривается потребность в услугах международного туризма в Хорезмской области, их современные возможности, особенности и использование, а также делаются выводы об их эффективной реализации.

Abstract. This article discusses the need for international tourism services in the Khorezm region, their current capabilities, specific features and the state of their use, and draws conclusions about their effective implementation.

Kalit so'zlar. Turizm, xalqaro turizm, mintaqa, xizmat, holat.

Ключевые слова. Туризм, международный туризм, регион, услуга, ситуация.

Key words: Tourism, international tourism, region, service, state.

Bugungi kunda xizmat ko'rsatish sohasi vaziyat uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Avvalo, ushbu soha sanoati rivojlangan mamlakatlar yirik qismini ifodalab, jami ishlab chiqarish tizimiga tezda o'zlashtiriladi. Bu modernizm va bozor integratsiyasi uchun muhim ahamiyatga ega [1]. Xizmatlar sohasining tarkibida xizmat ko'rsatish amalga oshiriladi va turizm sohasida ushbu xizmat ko'rsatish o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'ladi. Bu borada xalqaro turizm xizmatlari turli xizmat turlaridan iborat bo'ladi. Xalqaro turizm xizmatlari o'z ichiga sayyohlarga turli mamlakatlarda dam olish, sayohat qilish va turli xil qiziqarli faoliyatlar bilan shug'ullanish imkoniyatini beruvchi xizmatlar majmuini oladi. Ushbu faoliyatning asosiy maqsadi sayyohlarga qulay va maroqli sayohat qilishlari uchun barcha zarur xizmatlarni taqdim etishdir [2].

Xizmatlar jahon iqtisodiyotiga xos tushuncha sifatida savdo-sotiq munosabatlarni amalga oshirishda ham alohida o'rin tutadi. Ya'ni, xizmatlar xalqaro savdoning eng muhim segmentlaridan biri bo'lib, asosiy tovarlar narxlarining o'zgarishiga qarab, ularning ulushi jahon eksporti va importi hajmining taxminan 1/5 qismini tashkil qiladi [3]. Turizm sohasidagi xizmatlar turistlar ehtiyojlarini qondirishga qaratiladi. Xususan, **turistik xizmatlar** joylashtirish, ovqatlantirish, transport, ekskursiya va maslahat xizmati ko'rsatish bo'yicha xizmatlar, shuningdek turist va ekskursantning ehtiyojlarini qanoatlantirishga qaratilgan xizmatlardan tarkib topadi [4].

Xalqaro munosabatlarda turistik xizmatlar xilma-xil bo‘lib, turistlarni belgilangan manzilga yetkazish va turli transport turlarida mamlakat ichida harakatlanishini tashkil etish, turar joy xizmatlarini ko‘rsatish, turistlarni oziq-ovqat bilan ta‘minlash, madaniy ehtiyojlarni qondirish (muzeylarga, teatrlarga, ko‘rgazmalarga tashrif buyurish), ilmiy faoliyatni qo‘llab-quvvatlash (simpoziumlar, konferensiyalar va kongresslarda ishtirok etish), ish safarlarida yordam berish (muzokaralarda, yarmarkalarda, ko‘rgazmalarda ishtirok etish), esdalik sovg‘alari, otkritkalar, albomlar, slaydlar savdosini amalga oshirish, kerakli hujjatlarni tayyorlash (pasportlar, vizalar, sug‘urta polislari va boshqalar) kabi sohalarni o‘ziga qamrab oladi.

Mintaqada xalqaro turizm xizmatlaridan foydalanish holati dinamik ravishda rivojlanib bormoqda. Ushbu sohada yangi iqtisodiy rivojlanish, raqamli texnologiyalar ta‘siri, barqaror turizmga qiziqish va sayyohlarning o‘zgaruvchan ehtiyojlari bevosita turizm industriyasi kelajagini shakllantirmoqda. Ushbu tendensiyalarni tahlil qilish xalqaro turizm xizmatlarini rejalashtirish, taklif qilish va boshqarish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur xizmatlar o‘zgarishi raqamlashtirish (onlayn bron qilish, mobil ilovalar, virtual sayohatlar kabi raqamli texnologiyalarning turizmga ta‘siri), barqaror turizm (ekologik toza mehmonxonalar, mahalliy aholi bilan hamkorlik va atrof-muhitga zarar yetkazmaydigan sayohatlar kabi barqaror turizmga qiziqish), individualizm (sayyohlar manfaatlariga moslashtirilgan individual sayohatlarni afzal ko‘rishlari) va xavfsizlik va sog‘liqqa e‘tibor (sayyohlar xavfsizlik, sanitariya-gigiena va tibbiy sug‘urta masalalariga e‘tibor berish) kabi unsurlardan tarkib topadi.

Shuningdek, Xorazm viloyatida xalqaro turizm xizmatlari holatini tahlil qilish SWOT-tahlil sifatida quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

1) Kuchli tomonlari (Strengths):

- tarixiy va madaniy boylik: YuNESKO Jahon merosi ro‘yxatiga kiritilgan Ichan Qal‘a shahri, qadimiy obidalar va milliy madaniyatning boyligi turistlarni o‘ziga jalb qiladi.

- jozibadorlik: Xorazmning o‘ziga xos arxitekturasi, folklori, milliy taomlari va hunarmandchiligining turistlar uchun qiziqarli bo‘lishi.

- rivojlanayotgan infratuzilma: Mehmonxonalar, restoranlar va transport xizmatlarining asta-sekin yaxshilanib borishi.

- xalqaro aloqalar: Xalqaro aviaqatnovlar, temir yo‘l va avtomobil yo‘llari orqali bog‘lanishlar mavjudligi.

- davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash: Turizmni rivojlantirishga qaratilgan davlat dasturlari va investitsiyalar.

- xavfsizlik: Turistlar uchun xavfsizlik ta‘minlanganligi.

2) Kuchsiz tomonlari (Weaknesses):

- mehmonxonalar soni va sifati: Xalqaro standartlarga javob beradigan mehmonxonalarning yetarli emasligi.

- xizmat ko‘rsatish sifati: Ba‘zi joylarda xizmat ko‘rsatish sifatining (personalning bilimi va til bilish darajasi) xalqaro talablarga javob bermasligi.

- transport muammolari: Aeroportdagi yuklarga xizmat ko'rsatish, transport qatnovi va taksi xizmatlari bilan bog'liq muammolar.

- marketing va reklamaning yetarli emasligi: Xorazm viloyatining turizm imkoniyatlari to'g'risida xalqaro miqyosda ma'lumot yetarli emasligi.

- mavsumiylik: Turizmning asosan bahor va kuz oylarida jadallashishi va turizm biznesi barqarorligiga ta'sir qilishi.

- qimmat narxlar: Ba'zi xizmatlar, ayniqsa, xorijiy valyutada hisoblangan narxlar nisbatan qimmatlashi.

3) Imkoniyatlar (Opportunities):

- turizmni diversifikatsiya qilish: Madaniy-tarixiy turizmdan tashqari, ekoturizm, gastronomik turizm va ziyorat turizmini rivojlantirish.

- yangi mehmonxonalar qurish va mavjudlarini modernizatsiya qilish: Turizm sohasiga investitsiyalarni jalb qilish.

- personalni o'qitish va malakasini oshirish: Xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilash.

- marketing va PR faoliyatini kuchaytirish: Xorazmni jahon miqyosida turizm markazi sifatida tanishtirish.

- qo'shimcha turistik mahsulotlar yaratish: Suvenirler va qo'l hunarmandchiligi mahsulotlarini ko'paytirish.

- mavsumiylikni kamaytirish: Turli mavsumlarda turistlarni jalb qilish uchun tadbirlar va dasturlar ishlab chiqish.

- raqamlashtirish: Onlayn bron qilish tizimlarini joriy etish, raqamli marketing va axborot texnologiyalaridan foydalanish.

4) Tahdidlar (Threats):

- raqobat: O'rta Osiyodagi boshqa davlatlarning turizm sohasidagi raqobati.

- siyosiy beqarorlik: Mintaqadagi siyosiy beqarorlik turistlar oqimini kamaytirishi mumkinini.

- ekonomik inqirozlar: Jahon iqtisodiy inqirozlari turistlar xarajatlariga ta'sir qilishi.

- tabiiy ofatlar: Seysmik xavflar va suv toshqinlari.

Mazkur xizmatlar turizm industriyasining asosiy qismini tashkil etadi va quyidagi xizmat turlaridan iborat bo'ladi (1-jadval):

1-jadval

Xalqaro turizm xizmatlari tarkibi va tasnifi

№	Turizm xizmatlari turlari	Xizmat tarkibi
1	Transport xizmatlari	- avia qatnovlar: Uzoq masofalarga sayohat qilish uchun eng keng tarqalgan usul. Aviachiptalarni bron qilish, ro'yxatdan o'tish va parvoz davomida xizmat ko'rsatish kiradi. - temir yo'l transporti: Turli mamlakatlarda poezdlar bilan sayohat qilish, ayniqsa, qit'alararo sayohatlarda mashhur bo'ladi.

		<ul style="list-style-type: none">- avtobuslar: Shahar ichida va shaharlararo sayohat qilish uchun arzon va qulay transport turidir.- avtomobillar ijarasi: Turistlarga o'zlarining harakatlanish erkinligini ta'minlaydi
2	Turar joy xizmatlari	<ul style="list-style-type: none">- mehmonxonalar: Turli darajadagi qulayliklarga ega bo'lgan turar joylar (5 yulduzli, butik mehmonxonalar, arzon mehmonxonalar va boshqalar).- hostellar: Arzon turar joy variantlari, odatda umumiy xonalarda joylashganligi.- apartamentlar: Turistlarga mustaqil yashash uchun qulay shart-sharoit yaratishi.- dam olish uylari va villalar: Oila yoki katta guruh bilan dam olish uchun ideal variant bo'lishi
3	Turistik operatorlar va agentliklar xizmatlari	<ul style="list-style-type: none">- turpaketlar: Sayyohlar uchun sayohat, turar joy, ovqatlanish va ekskursiyalarni o'z ichiga olgan tayyor paketlardan iboratligi- individual sayohatlarni tashkil etish: Sayyohlarning talablariga moslashtirilgan sayohatlarni yaratish.- viza va sug'urta xizmatlari: Viza olishda yordam berish va sayyohlarni sug'urta bilan ta'minlash
4	Ekskursiya va dam olish xizmatlari	<ul style="list-style-type: none">- ekskursiyalar: Shahar bo'ylab, tarixiy joylarga, muzeylarga va boshqa qiziqarli joylarga sayohatlar uyushtirish.- qiziqarli tadbirlar: Konsertlar, festivallar, sport tadbirlari va boshqa ko'ngilochar tadbirlarga chiptalar olish.- aktiv dam olish: Tog'larda sayr qilish, suzish, sport bilan shug'ullanish va boshqa faoliyat turlari.- spetsifik xizmatlar: Masalan, turli suvenir do'konlari, restoranlar va oziq-ovqat xizmatlari
5	Qo'shimcha xizmatlar	<ul style="list-style-type: none">- pul almashinuvi: Valyuta ayirboshlash punktlari.- telefon va internet xizmatlari: Sayyohlar uchun aloqa vositalari.- tillar biladigan xodimlar: Turli tillarda xizmat ko'rsatuvchi xodimlar.- transport xizmatlari: Aeroportlardan mehmonxonalar va boshqa joylarga transferlar

Ushbu 1-jadvalga asosan, mintaqada xalqaro turizm xizmatlari sifatini oshirish eng muhim masala sifatida qaralishi lozim bo'lib, uning asosiy omillari quyidagi yo'nalishlardan iborat bo'ladi:

- xizmat ko'rsatish standarti: Xizmatlar yuqori sifatini ta'minlash.
- xodimlar malakasi: Turizm sohasida malakali xodimlar tayyorlash.
- qulayliklar: Sayyohlar uchun qulay shart-sharoitlar yaratish.
- xavfsizlik: Sayyohlar xavfsizligini ta'minlash.
- marketing va reklama: Turistik xizmatlarni targ'ib qilish.

- raqamlashtirish: Onlayn bron qilish, mobil ilovalar va boshqa raqamli texnologiyalarni qo'llash.

Xulosa shuki, Xorazm viloyati xalqaro turizmni rivojlantirish uchun katta salohiyatga ega. Ammo, bu sohani rivojlantirish uchun kuchli va kuchsiz tomonlarni hisobga olgan holda imkoniyatlardan samarali foydalanish va tahdidlarni oldini olish choralarni ko'rish zarur. Bunda davlat, xususiy sektor va mahalliy aholi o'rtasidagi hamkorlik muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, turizm infratuzilmasini takomillashtirish, xizmat ko'rsatish sifatini oshirish, marketing strategiyasini kuchaytirish va turizmning diversifikatsiyasiga alohida e'tibor qaratish zarur. Chunki, xizmat ko'rsatish sohasi iqtisodiy o'sish va bandlikka ijobiy hissa qo'shadi. Bu esa samaradorlik va barqarorlikni oshirishga qaratilgan siyosatni amalga oshirish orqali ishlab chiqarish sohasi bilan bir qatorda ushbu sohani ham ilgari surish zarurligini ko'rsatadi. Bundan tashqari, ushbu soha taraqqiyotida to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar, ayollarning ishchi kuchi ishtiroki va maktabga kirish ham iqtisodiy o'sish va bandlik darajasini oshirish uchun potentsial omillar bo'lib xizmat qiladi. Shunga asosan, xalqaro turizm xizmatlaridan foydalanish holati turli omillarga bog'liq bo'lib, u geografik mintaqaga, iqtisodiy rivojlanish darajasiga, siyosiy barqarorlikka, mavsumga va boshqa ko'pgina omillarga qarab o'zgarib turadi. Hamda xalqaro turizm xizmatlari chet elga sayohatlarni tashkil qilish uchun shart-sharoitlarni ta'minlaydigan maxsus faoliyat sohasidan tarkib topadi. Ushbu turizm xizmatlari sayyohlarning ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan bo'lib, turizm industriyasining rivojlanishi va mamlakatlar iqtisodiyotiga hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Rozina Sadiq, Sahar Sheraz, Mahnaz Muhammad Ali, Shabnam Nazeer. Exploring the Contribution of the Service Sector to Economic Growth and Job Creation: Empirical Evidence from South Asia. // Review of Applied Management and Social Sciences (RAMSS) Vol. 6, (2) 2023. - pp. 202.

2. <https://zaochnik-com.com/spravochnik/ekonomika/mezhdunarodnyie-ekonomicheskie-otnosheniya/mezhdunarodnyie-turisticheskie-uslugi/>

3. Савинов Ю.А., Скурова А.В., Уткин А.А. Роль туризма в международной торговле услугами. // Российский внешнеэкономический вестник, 1, 2016. - с .43.

4. O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 18-iyuldagi "Turizm to'g'risida"gi O'RQ-549-son Qonuni. Manba: <https://www.lex.uz/uz/docs/4428097>

ГЎШТ ҚОРАМОЛЧИЛИГИДА ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШ: МУАММОЛАР, ИМКОНияТЛАР ВА УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАР

Садуллаев Улуғбек Норқулович

Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги соҳасида
стратегик ривожланиш ва тадқиқотлар халқаро
маркази бўлим бошлиғи.
u.n.sadullaev@mail.ru

АННОТАЦИЯ. Ушбу мақолада гўшт қорамолчилигида тадбиркорликни ривожлантиришнинг илмий асослари, хусусан, саноатлашган чорвачилик моделларига ўтиш, озуқа базасини мустаҳкамлаш, сув тежовчи технологиялардан фойдаланиш, рақамли бошқарув тизимларини жорий этиш ва имтиёзли молиялаштириш механизмларига қаратилган.

КАЛИТ СЎЗЛАР: гўшт қорамолчилиги, тадбиркорлик, саноатлашган чорвачилик, озуқа базаси, сув тежовчи технологиялар, рақамли бошқарув тизимлари, имтиёзли молиялаштириш, иқлим ўзгариш.

Гўшт қорамолчилиги қишлоқ хўжалигининг стратегик тармоқларидан бири бўлиб, аҳоли озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш, экспорт салоҳиятини ошириш ва қишлоқ ҳудудларида бандлик даражасини юксалтиришда муҳим аҳамият касб этади. Жаҳон миқёсида гўшт маҳсулотларига бўлган талабнинг ортиши ва аҳоли сонининг ўсиши, ушбу йўналишда самарали тадбиркорликни ривожлантиришни талаб этмоқда. Мамлакатимизда гўшт қорамолчилиги ҳали тўлиқ саноатлашмаган бўлиб, айрим ҳолларда майда хўжаликлар устунлик қилади. Бу эса маҳсулдорлик, сифат ва бозор барқарорлигидаги айрим муаммоларни келтириб чиқаради.

Сўнгги йилларда иқлим ўзгаришлари чорвачилик соҳасига салмоқли таъсир кўрсатмоқда. Ҳароратнинг ортиши, ёмғир меъёрининг ўзгариши ва қўшма таъсирда сув ресурсларининг камайиши, чорва моллари учун озуқа етиштириш имкониятларини чекламоқда. Сув танқислиги айниқса ёзги мавсумда кўпроқ сезилади, бу эса озуқа нархларининг ўсишига олиб келади. Шу билан бирга, ташқи сиёсий омиллар - жаҳон бозоридаги геосиёсий таранглик, савдо чекловлари, транспорт йўналишларидаги узилишлар гўшт логистика занжирларини издан чиқариши мумкин. Масалан, йирик етказиб берувчи давлатлардаги сиёсий беқарорлик ёки транспорт тарифларидаги кескин ўзгаришлар маҳсулот нархига бевосита таъсир қилади.

Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, гўшт қорамолчилигида майда тадбиркорлик шаклларида саноатлашган, юқори интенсив моделларга ўтиш маҳсулдорликни бир неча баробар оширади. Масалан, Австралия ва Бразилияда чорвачилиқда рақамли назорат тизимлари, генетик селекция, автоматлашган озуқалаштириш ва сув таъминлаш технологиялари кенг жорий

этилган. Бу ечимлар нафақат маҳсулот сифатини оширади, балки ишлаб чиқариш харажатларини қисқартиради. Саноатлашган йирик хўжаликлар экспорт учун юқори сифатли гўшт етиштириш имкониятини беради, шу билан бирга ички бозорда нарх барқарорлигини таъминлайди.

Мамлакатимизда гўшт қорамолчилигини ривожлантириш учун табиий ресурслар, ишчи кучининг мавжудлиги ва ички бозордаги талаб муҳим устунлик ҳисобланади. Давлат томонидан молиявий субсидиялар, лизинг асосида техника ва чорва моллари бериш, ер ажратиш каби қўллаб-қувватлаш чоралари тадбиркорлар учун иложий имкониятларни кенгайтиради. Шу билан бирга, хусусий инвестицияларни жалб қилиш ва илмий-тадқиқот институтлари билан ҳамкорликда замонавий технологияларни жорий этиш ривожланиш жараёнини тезлаштиради.

Шу боис мамлакатимизда истиқболда қуйидаги бир қатор вазифаларни изчил кетма кетликда амалга ошириш ўзининг ижобий самарасини беради. Хусусан, аввало, гўшт қорамолчилигини саноатлаштириш яъни чорвачиликни юқори технологиялар асосида йирик ишлаб чиқариш миқёсига кўтаришни англатади. Жаҳон тажрибаси кўрсатишича, саноатлашган комплексларда меҳнат унумдорлиги майда фермер хўжаликлариغا нисбатан 2-3 баробар юқори бўлади [1]. Бундай хўжаликларда автоматлашган озуқалаштириш, сув бериш ва чорва саломатлигини назорат қилиш тизимлари қўлланилади, бу эса маҳсулотнинг бир хил ва юқори сифатда бўлишини таъминлайди. Шунингдек, генетик селекция ва репродуктив технологиялар (масалан, сунъий уруғлантириш, эмбрион трансплантацияси) қўлланилиши натижасида маҳсулдор зотларнинг улуши оширилади, етиштириш цикли қисқаради ва эмиссиялар камаяди.

Озуқа базасини мустаҳкамлаш, яъни озуқа танқислиги чорвачилик самарадорлигидаги асосий чекловчи омиллардан бири ҳисобланади. Ҳисоб-китобларга кўра, гўштнинг 1 кг ҳосили учун ўртача 7–10 кг қуритилган озуқа сарфланади [2]. Шу боис, юқори ҳосилдорликка эга ем-хашак навларини етиштириш ва уларни қайта ишлаш қувватларини ошириш стратегик аҳамиятга эга. Масалан, силос, сенаж ва концентрат озуқаларни маҳаллий ишлаб чиқариш импортини қисқартиради ва озуқа харажатларини пасайтиради. Интеграциялашган озуқа моделлари (Integrated Crop-Livestock Systems) дунёда кенг қўлланилмоқда, уларда озуқа етиштириш ва чорвачилик бир ҳудудда биргаликда йўлга қўйилади, бу транспорт харажатларини камайтиради ва тупроқ унумдорлигини сақлайди.

Иқлим ўзгариши натижасида сув ресурсларига босим ортиб бораётгани чорвачиликда озуқа етиштириш жараёнига салмоқли таъсир кўрсатади. Томчилатиб суғориш технологияси сув сарфини анъанавий усулларга нисбатан 40-60% га қисқартиради [3]. Шунингдек, сув айланма тизимлари (recycling water systems) йирик чорвачилик комплексларида ичимлик ва техник сувни қайта ишлаб фойдаланиш имконини беради. Қурғоқчиликка чидамли озуқа турларини чорва учун етиштириш сув тежамкорлиги билан бирга озуқа танқислигини камайтиради.

Рақамлаштириш чорвачиликда ресурслардан самарали фойдаланиш, тезкор қарор қабул қилиш ва ишлаб чиқариш жараёнида шаффофликни таъминлайди. IoT сенсорлар ёрдамида чорва саломатлигини онлайн мониторинг қилиш - касалликларни эрта аниқлаш ва даволаш харажатларини 20–25% га қисқартиради [4]. GPS ва блокчейн технологиялари маҳсулот ҳаракатини бошқаришда, логистикадаги йўқотишларни камайтиришда ва экспорт бозорларида маҳсулотнинг келиб чиқишини тасдиқлашда қўлланилади [5]. Шунингдек, рақамли платформалар орқали бозор нархлари, озуқа захиралари ва сотув каналларини интеграция қилиш тадбиркорлик самарадорлигини оширади.

Гўшт қорамолчилигида тадбиркорликни ривожлантириш мамлакатимиз озиқ-овқат хавфсизлиги ва иқтисодий ўсишини таъминлайдиган муҳим йўналишдир. Халқаро тажриба шуни кўрсатадики, замонавий технологиялар ва саноатлашган моделлар орқали маҳсулдорлик ва сифатни ошириш мумкин. Мамлакатимизда мавжуд имкониятлар ва давлат қўллаб-қувватлаш чоралари билан биргаликда, тадбиркорлик салоҳиятини тўлиқ рўёбга чиқариш мумкин. Бу жараёнда иқлим ўзгариши, сув ресурслари чекланганлиги ва ташқи бозорлардаги ўзгаришлар каби таҳдидларга илмий асосланган, узоқ муддатли стратегиялар билан жавоб қайтариш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Livestock Development Strategies for Sustainable Food Security. Rome: FAO. 2023
2. Meat and Livestock Production Efficiency Report. Paris: OECD Publishing. OECD. (2022).
3. Water-Smart Agriculture for Climate Resilience. Washington, DC: World Bank Group. 2021
4. Smith, J., & Thomas, R. “Digital Innovations in Livestock Management: Impacts on Productivity and Sustainability.” *Journal of Agricultural Science*, 158(3), 2020. 215–230.
5. Ministério da Agricultura, Pecuária e Abastecimento do Brasil. (2022). *Brazilian Beef Export Report*. Brasília: MAPA Press.
6. International Trade Centre (ITC). (2023). *Trade and Market Access for Agricultural Products*. Geneva: ITC.

«СИСТЕМА МАХАЛЛИНСКОЙ РАБОТЫ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ»

Косимжонов Нозимжон Козимжон угли
ИП ООО «Anglesey Food»

Система махаллинской работы в широком смысле организуется с целью обеспечения активного участия граждан в социально-экономической жизни махаллей и выполнения функции моста между ними и государственным управлением. Данная система в годы независимости стала одним из приоритетных направлений, и на основе решений и указов Президента осуществляются меры, направленные на её развитие и укрепление правовой базы. Система махаллинской работы играет важную роль в обеспечении устойчивого развития общества, благосостояния граждан и социальной стабильности. В зарубежных исследованиях данная система также определяется как комплекс мероприятий, направленных на удовлетворение социально-экономических потребностей граждан и повышение их уровня жизни. В результате правового и организационного укрепления система имеет структуру, включающую следующие основные элементы: комитеты махалли, государственные и общественные органы, собрания граждан, а также социальные программы. Комитеты махалли отвечают за выявление проблем населения махалли, поиск и реализацию решений, государственные и общественные органы обеспечивают необходимые ресурсы и поддержку. Собрания граждан занимаются сбором мнений населения махаллей, формированием новых идей и инициатив. Социальные программы реализуются для повышения уровня жизни населения, а также поддержки в сферах образования, культуры и здравоохранения.

Система махаллинской работы является важным инструментом обеспечения социально-экономического развития общества и благосостояния граждан. Она в основном реализует комплекс мероприятий, направленных на удовлетворение потребностей населения махаллей, решение их проблем, а также укрепление социальной справедливости и стабильности. Основные функции системы включают социальную защиту и поддержку (оказание помощи малоимущим, инвалидам и одиноким пожилым людям), здравоохранение (укрепление здоровья, повышение качества и доступности медицинских услуг), развитие образования и культуры, поддержку местной экономики, а также организацию эффективного общения между гражданами. Таким образом, программы социальной защиты, развитие местных поликлиник и учебных заведений, поддержка малого бизнеса, проведение экологических мероприятий относятся к основным задачам системы. Система махаллинской работы при выполнении своих задач оказывает помощь различным слоям населения, поддерживает их социально-экономическое

развитие, а также реализует меры, направленные на обеспечение социальной справедливости. Например, система оказывает социальную помощь малоимущим семьям и инвалидам, поддерживает деятельность поликлиник махаллей, создаёт условия для получения образования молодёжью, внедряет местные экономические проекты и осуществляет охрану окружающей среды. Все эти задачи направлены на укрепление стабильности общества и повышение уровня жизни каждого гражданина, а повышение эффективности системы махаллинской работы может обеспечить положительные социальные результаты.

В мировой практике система махаллинской работы реализуется по-разному в зависимости от социально-экономических условий и культурных особенностей стран. Ниже рассмотрен опыт нескольких развитых государств.

Япония: Система махаллинской работы осуществляется в основном через местные группы жителей – Чонайкай и Джичикай. Группа Чонайкай выполняет задачи по благоустройству махаллей, содержанию улиц в чистоте и оказанию помощи гражданам в чрезвычайных ситуациях. Джичикай занимается в основном решением социальных вопросов, оказанием помощи малоимущим семьям и одиноким пожилым людям, а также развитием местной инфраструктуры. Японская система укрепляет общественные связи в тесном сотрудничестве с местными органами власти, учитывая мнения граждан.

США: Эффективность махаллинской работы обеспечивается через местные ассоциации жителей (Neighborhood Associations). Эти ассоциации часто создаются на основе волонтерства и выполняют задачи по улучшению условий жизни в городских районах, укреплению общественной безопасности и организации социальных мероприятий. Ассоциации занимаются снижением уровня преступности, благоустройством дорог и другой инфраструктуры, проведением праздников и спортивных мероприятий, оказанием помощи малоимущим семьям. Опыт США основывается на сотрудничестве местных жителей и органов власти, стимулирует активное участие граждан и волонтерство.

Германия: В Германии сфера махаллинской работы развита через управление городскими районами (Stadtteilmanagement). Оно управляет проектами, направленными на социальное, экономическое и культурное развитие районов. Stadtteilmanagement налаживается на основе тесного сотрудничества местных органов власти, общественных организаций и граждан, выполняя задачи по улучшению городской инфраструктуры, оказанию социальных услуг, поддержке малого бизнеса. Эта система играет важную роль в защите прав и интересов жителей, особенно в укреплении инфраструктуры и общественных связей.

Индия: В Индии система махаллинской работы известна как Панчаят Радж, что представляет собой трёхуровневую систему местного самоуправления в сельских районах. Её нижний уровень – Грам Панчаят – отвечает за развитие инфраструктуры деревень и решение проблем населения. Более высокие уровни – Панчаят Самити и Зила Паришад – занимаются решением местных проблем, а также поддержкой граждан в сферах образования, здравоохранения и социальной защиты. Система Панчаят Радж отличается тем, что обеспечивает демократическое участие на местном уровне, расширяя социальные и экономические возможности сельского населения.

Вышеуказанный опыт стран показывает, что во всех государствах система махаллинской работы развивается в соответствии с их социально-экономическими и культурными особенностями, а её основная цель состоит в обеспечении общественной безопасности, укреплении социальной защиты и повышении благосостояния граждан. Их опыт можно использовать при совершенствовании системы махаллинской работы в Узбекистане и развитии современной правовой и нормативной базы.

Система махаллинской работы является важным институтом в обеспечении устойчивого развития общества и социального благосостояния граждан. Она направлена на улучшение качества жизни в махаллях, укрепление социальной справедливости и реализацию комплекса мероприятий, отвечающих потребностям граждан. Опыт развитых стран является ценным примером для совершенствования системы махаллинской работы, а его изучение повышает возможности эффективной организации процессов в условиях Узбекистана. Для дальнейшего повышения эффективности системы и обеспечения её развития необходимо внедрять современные технологии управления и инновационные подходы. Эти меры внесут значительный вклад в повышение уровня жизни граждан, обеспечение социальной стабильности в махаллях и решение социально-экономических проблем в стране.

QARAQALPAQ TILI PÁNIN OQITIWDA ZAMANAGÓY
METODLARDAN PAYDALANIW

Baynashova Gúzar Ajibaevna

(Qanlıkól rayoni 20-sanlı mekteptiń
qaraqalpaq tili hám ádebiyatı páni oqıtıwshısı)

Annotaciya: Bul maqala negizinde oqıwshılarga qaraqalpaq tili pánin oqıtıwda zamanagóy metodlardı aralastırıp ótiw arqalı oqıwshını qızıqtırw turadı. Oqıtıwshı oqıwshını pánge qızıqtırwda aralas metodlardan paydalansa, oqıwshı pánge qalay kirip qalğanın bilmey qaladı. Sol sebepli metodlar oqıwshını pánge tartıwda, pánge degen qızıgıwshılıgın arttırıwda joqarı nátiyje beredi.

Tayanısh sózler: Metodika, qaraqalpaq tili, tálim, tárbiya, AKT, informacion texnologiya, funkciya, qurılma, zamanagóy

Metodika qaraqalpaq tili páni aldına qoyılğan tálim hám tárbiyalıq wazıypalardan kelip shıgıp, qaraqalpaq tilin úyretiwdiń wazıypaların hám mazmunın belgileydi, tálim-tárbiya beriw processin tekseredi, sol processtıń nızamlıqların hám bilim beriw usıllarınıń ilimiy tiykarlangan sistemasın belgileydi. Tálim processinde oqıwshılarga bilim beriw, zamanagóy hámde nátiyjeli innovacion metodlardan paydalanıw, sabaq ótiw processinde túrli AKT qurılmalarınan paydalanıw oqıwshılarda erkin pikirlew, kommunikativlik kónlikpelerin qalıplestiriw, oqıwshılar arasında pánge, izleniwge, tájiriybege baǵdarlanıw, bilimlerden nátiyjeli paydalanıwǵa járdem beredi. Bunday nátiyjege erisiw ushın sabaq ótiw processinde innovacion metodlardan paydalanıw zamanagóy informacion texnologiyalardı birlestiriw talap etiledi. Bul processte oqıtıwshı shaxstıń rawajlanıwı, tálim hám tárbiyanı qalıplestiriw ushın shárayat jaratadı hám sol menen birge basqarıw, jol kórsetiw funkciyaların ámelge asıradı.

Qaraqalpaq tili pánin oqıtıwda sabaqta psixologiyalıq processler áhmiyetli rol oynaydı. Oqıtıwshıda pedagogikalıq tájiriybe menen birge psixolog bolıwı kerek. Hár bir sabaq ótiw processinde psixologiyalıq hámde innovacion metodlarǵa waqıt ajratıw sabaqtıń qızıqlı bolıwına, oqıwshınıń itibarın ózine tartıwǵa, temanı jaqsı túsiniwge qopal etip aytqanda uyqısırap atırǵan oqıwshını janlandırıwǵa úlken járdem beredi. Tórende qaraqalpaq tili pánin oqıtıwda qollanılğan zamanagóy metodlarǵa toqtalıp ótemiz:

“Jasırın súwret” metodi

Sabaq dawamında oqıtıwshı doskaǵa súwretlerdi qıstıradı.

Súwretler “Feyil” ge tiyisli bolıp, qanday da bir is-háreket kórsetilgen boladı.

Oqıwshılar dápterlerine bul súwretten is-háreketti ózleri tawıp gáp dúziwleri kerek boladı.

Eń kóp feyil tapqan oqıwshı anıqlanıp, xoshametlenedi.

Sabaq ótiw processinde joqarıdağı metoddı qollaw arqalı sabaqtı qızıqlı ótiwge hámde tálim sıpatınıń artıwına járdem beredi.

PAYDALANÍLGAN ÁDEBIYATLAR

1. Norova.N.K “ Ona tili darslarida ta’limiy o’yinlarni qo’llashning ahamiyati. 2022
2. Djaylavov A. Ta’lim sohasida interaktiv davlat xizmatlaridan foydalanish texnologiyalari (malaka oshirish kurslari tinglovchilari uchun uslubiy qo‘llanma).- A.Avloniy nomidagi XTXQTMOMI,2016.

TASVIRIY VA AMALIY SAN'AT DARSLARIDA O'QUVCHILARNING ESTETIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

D.Sidiqov

NamDPI tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada tasviriy va amaliy san'at darslarida o'quvchilarning estetik madaniyatini shakllantirishning pedagogik mexanizmlari yoritilgan. Unda estetik tarbiya jarayonining nazariy asoslari, san'at darslarining shaxs rivojlanishidagi o'rni hamda o'qituvchining pedagogik mahorati muhim omil sifatida tahlil qilingan. Shuningdek, dars jarayonida milliy san'at namunalari va xalq amaliy san'ati unsurlaridan foydalanishning tarbiyaviy ahamiyati asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari estetik madaniyatni shakllantirish jarayonini takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar bilan boyitilgan.

Kalit so'zlar: tasviriy san'at, amaliy san'at, estetik madaniyat, pedagogik mexanizmlar, estetik tarbiya, ijodkorlik, badiiy did, milliy san'at, interaktiv metodlar, innovatsion yondashuvlar.

Maxalliy materiallar ta'lim va tarbiyani hayot bilan bog'lashning eng muhim vositalaridan biridir. U umumiy ta'limni axloqiy, estetik va mehnat tarbiyasini amalga oshirishga, o'quvchilarning har tomonlama o'sishiga va ularning qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Maxalliy materiallar faqat san'at asoslarini o'zlashtirishgagina emas, u o'quvchilarning badiiy fikr doirasining kengayishiga, dunyoqarashini shakllantirishga ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, maxalliy materiallar o'quvchilarning bilimlarini aniqlashtirishga yordam beradi, tarbiyaviy jihatdan muhim bo'lgan solishtirishda keng imkoniyalar yaratadi, dars va darsdan tashqari mustaqil ishlarni tashkil etishga sharoit yaratadi, tasviriy va amaliy san'atga qiziqish, tabiatga nisbatan muhabbat uyg'otadi.

Umumta'lim maktablarida natyurmort ishlash jarayonida maxalliy materiallardan foydalanish imkoniyatlari katta. Saxovatli o'zbek yerida bunyod bo'lgan, rangi, mazasi jihatidan tengi yo'q tarvuz, qovun, anor, nok kabilardan qator natyurmortlar qo'yishi mumkin. Naturaning taxlilida respublikamizda turli-tuman shirin-shakar mevalar yetishtirish uchun qulay ob-havoning mavjudligini qayd qilish maqsadga muvofiqdir. O'qituvchining obrazli va ifodali suhbatlari bu mevalarni emotsional ravishda idrok etishga yordam beradi hamda bolalar rasmlarining savodli, ifodali bo'lishiga yordam beradi.

Umumta'lim maktablarida taniqli o'zbek ustalari tomonidan yaratilgan noyob amaliy san'ati namunalaridan dars jarayonida foydalanish yo'llari quyidagilar:

1. Kompozitsiya, shakl, rang jihatdan xalq amaliy san'ati namunasining aslini sira o'zgartirmagan holda qo'llash.
2. Haqiqiy amaliy san'at namunasini turli variantlarda qo'llash.

3. Xalq naqshlarining ayrim elementlarini mustaqil ravishda hal qilingan kompozitsiyalarga kiritgan holda foydalanish.
4. Xalq amaliy san'ati namunalarini soddalashtirilgan holda qo'llash.
5. Biron shakldagi naqshni boshqa shaklga ko'chirish va bolalarning tasviriy imkoniyatlariga boslashtirish maqsadida ularga boshqa o'zgarishlar kiritish.

Xalq amaliy san'ati namunalaridan uni o'zgartirmay foydalanilganda quyidagilarga rioya qilish kerak bo'ladi:

1. Kompozitsiya shakllarining simmetrik tarzda joylashuvi.
2. Naqshlarda shakl va detallarning ko'p bo'lmasligi.
3. Tasvirlashda texnik usullarning murakkab bo'lmasligi.

Yuqorida ko'rsatib o'tilgan, bolalarga hech qanday o'zgarishsiz namuna tariqasida beriladigan naqshlar so'zsiz katta foyda keltiradi. Ular bolalarning badiiy tasavvurlarini boyitadi, ularni naqshlarning aniq ritmini tushunishga o'rgatadi.

O'qituvchi umumta'lim maktablarida mavzu asosida rasm chizish mashg'ulotlarida o'quvchilarda badiiy didni tarbiyalashni maqsad qilib qo'yadi. Bu esa ularning ijodiy qobiliyatlarini o'stiradi, mustaqil ishlashga o'rgatadi, fikr va his-tuyg'ularni to'la ifolashga imkoniyat yaratadi. SHuningdek, mavzu asosida rasm chizish darslari o'zbek, rus va chet el yozuvchilari, shoirlarning asarlariga, xalq ertaklariga illyustratsiya ishlashni ham o'z ichiga oladi. Masalan, o'zbek xalq ertaklaridan «Zumrad va qimmat», «O'r to'qmoq», xalq eposi «Alpomish» kabilarga ham illyustratsiya ishlash mumkin.

Tasviriy va amaliy san'at haqida suhbat darslari o'quvchilarni buyuk rassom, haykaltarosh, me'mor, ganchkor usta, xalq amaliy san'ati ustalarining hayoti va ijodi bilan tanishtiradi. Bu orqali o'quvchilarning badiiy didi o'sadi, fikr doirasi kengayadi.

Maxalliy materiallarning mazmuni va foydalanish yo'llari quyidagicha bo'lishi mumkin: rassom yoki xalq amaliy san'ati ustasining hayoti va ijodi haqida suhbat;

O'zbekiston tasviriy va amaliy san'ati hamda me'morchiligi haqida hikoya qilib berish v.b.

Xulosa qilib aytganda, tasviriy va amaliy san'atdan olib boriladigan ishlarda maxalliy materiallardan foydalanish ta'lim va tarbiya borasida beqiyos ahamiyatga ega. O'quvchilar tabiatdagi, hayotidagi go'zalliklarni seza bilishga, ayniqsa ularni hunarga bo'lgan qiziqishini, unga bo'lgan muhabbatini oshirishda, hunarni va ilmni yoshlikdan o'rganish kerakligi, har bir inson biror hunar egasi bo'lishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Булатов С.С. Ўзбек халқ Амалий безак санъати. –Т., Меҳнат нашриёти, 1991 – 382 б.
2. Булатов С.С., Аширова М. Амалий санъат бўйича луғат. Қомуслар бош тахририяти. –Т., Меҳнат нашриёти, 1992. - 48 б.

3. Умаров Э. Эстетика. Олий ўқув юрт. Талабалари учун ўқув қўл. –Т., Ўзбекистон, 1995, 246-б.

BOLA XOTIRASINI RIVOJLANTIRISHDA PSIXIK JARAYONLARNING O'RNI

Kalkonova Lutfiya Yusufvna
SamDU Kattaqo'rg'on filiali o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada *bola xotirasini rivojlantirishda boshqa psixik jarayonlarning muhim ahamiyat kasb etishi, shuningdek, bolaning yangi bilimlarga ega bo'lishi, olamni anglashi yoki maktabda o'qish uchun kerakli bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lishi ahamiyati izohlangan.*

Kalit so'zlar: Maktabgacha yosh, bola, xotira, sezgi, idrok, diqqat, esda saqlash.

Аннотация. В статье обосновывается значение других психических процессов в развитии памяти ребёнка, а также важность получения ребёнком новых знаний, понимания мира или приобретения знаний, навыков и компетенций, необходимых для обучения в школе.

Ключевые слова: Дошкольный возраст, ребёнок, память, интуиция, восприятие, внимание, запоминание.

Abstract. This article explains the importance of other mental processes in the development of a child's memory, as well as the importance of the child's acquisition of new knowledge, understanding of the world, or the acquisition of knowledge, skills, and competencies necessary for studying at school.

Keywords: Preschool age, child, memory, intuition, perception, attention, remembering.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi xotiraning jadal tarzda o'sishi haqidagi ma'lumotlarni uning o'ziga xos sifatlarini tahlil qilmay turib to'g'ri tushunib bo'lmaydi. Bunda xotira jarayonlarining rivojlanishi juda erta boshlanishini inobatga olish lozim. Boshlang'ich bosqichlarda xotiraning psixologik taraqqiyoti bevosita sezgi va idrok jarayonlaridan biri bo'lib, hali ulardan ajralmagan bo'ladi. Biroq, katta yoshli insonlar ilk bolalik davridanoq bolalar oldiga dastlabki ilk taassurotlarini eslashga undovchi maxsus vazifalarni qo'yadilar. Ular boladan alohida predmetlarning nomini aytib berishni, kattalar va bolalarning ismlarini esga tushirishni, u kim bilan, qachon va qayerda sayr qilganini yoki birga o'ynaganligini eslashini talab qiladilar. Bu yerda xotira jarayonlari bolaning kattalar bilan bo'lgan muloqotini va ularning tomonidan nutq vositalarini egallash jarayonini o'z ichiga oladi. Bola ikki yoki uch yoshligida uchun hali ma'noni tushunarlibo'lmagan so'z, ibora va she'rlarni esda olib qolib, qaytara oladi. Ayrim psixologlarga bu holat bola xotirasi ilk bolalik yoshining oxirida va maktabgacha tarbiya yoshining boshida mexanik xarakter kasb etishini ta'kidlash uchun imkon berdi. Bunday xulosalar haqiqat bilan to'g'ri kelmaydi. Bu davrda esda olib qolish va qayta esga tushirish ham mustaqil jarayonlar sifatidan namoyon bo'lmaydi, balki, faqatgina nutqni egallash vositasi hisoblanadi. Bola uchun notanish so'zlarni va so'z birikmalarini

qaytarish soʻzlarning tovush tarkibi bilan boʻlgan oʻziga xos faoliyat hisoblanadi. Bunday esga tushirishda bola idrok etgan predmet nomining ahamiyati emas, balki, aynan ularning tovush tarkibi, ritm tuzilishi, ohang hisoblanadi. Qofiya va ohang bola psixik taraqqiyotining obykti sifatida xizmat qilib, unda bola tomonidan ilki yoshligidayoq har xil soʻzlar va soʻz birikmalari, sheʼrlarni eslab qolish sodir boʻladi.

Maktabgacha tarbiya yoshining boshida xotira ixtiyorsiz xarakter kasb etadi. Bu bola hali oʻz oldiga biror nima eslab qolish yoki esga tushirishga qaratilgan anʻgan maqsadni qoʻymaganligini va buning uchun maxsus usullardan foydalanmaganligini anglatadi. Esda olib qolish va esga tushirish koʻpincha biror bir boshqa faoliyatga qoʻshiladi va uning tarkibida amalga oshadi. Biroq, maktabgacha yoshdagi bolalar xotirasining ixtiyorsizligi asl uning mexanikligini anglatmaydi. Xotira uchun eslab qolayotgan axborot ustidagi oʻziga xos faoliyat xarakterli hisoblanadi. Bu faoliyat hech qachon oddiy takrorlashdan iborat boʻlmaydi. Uning orqasida har doim esga tushirish zaruriyati bilan bogʻliq boʻlgan maʼlumotlarni tahlil qilish ehtiyoji turadi. Bu tahlil maʼlumotni anglash, oddiy tushunishga olib bormaydi. Unda tushinishdan tashqari, esga tushirish uchun juda muhim boʻlgan ayrim elementlarni oʻziga xos jihatlarini har doim ham kuzatish mumkin boʻladi. Maktabgacha tarbiya yoshida esda olib qolayotgan maʼlumotlar ustida shu kabi faoliyat sodir boʻladi. Biroq, u esda olib qolish jarayonlari qanday faoliyatga qoʻshilganligi tamomila bogʻliq boʻladi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda ikkita asosiy faoliyat turini ajratish mumkin. Ushbu faoliyatning tarkibida ogʻzaki maʼlumotlarni eslab qolish jarayoni sodir boʻladi. Bu eng avvalo, faol nutqni egallash boʻyicha faoliyat turi hisoblanadi.

Yuqorida taʼkidlab oʻtilganidek, maktabgacha tarbiya yoshida bola oʻzining ona-tili shaklini ayniqsa, faol egallaydi. Yangisoʻz shakllarini va ularning birikmalarini egallash boʻyicha faoliyat turi ham eslab qolish jarayoniga qoʻshiladi hamda shu asosida koʻpincha esga tushirish jarayoni amalga oshadi. Ushbu holat bilan bir qatorda bola soʻzlar, sheʼrlar, ertaklardagi maʼlumotlarni eslab qolish uchun asos boʻlayotgan maʼlumotlarning sirtqi tovush ohangiga eʼtibor berib, ularni ajratib olish lozim. Bu borada koʻpgina olimlarimiz tadqiqotlar oʻtkazishgan.

Xulosa qilib aytganda, ota-onalar yoki tarbiyachilar, oʻqituvchilar bolalari yodlash kerak boʻlgan yoki eslab qolishi kerak boʻlgan narsalar haqida bolalarda tasavvur hosil qilish lozim. Turli xil oʻyinlar va mashqlar (rasmli, raqamli, matnli) maktabgacha yoshdagi bolalarning xotirasini rivojlantirishda samarali usullardir. Chunki bolalarda xotiraning yuqori darajada rivojlanishi keyingi aqliy rivojlanishi uchun poydevor boʻladi. Xotirasi toʻliq rivojlangan bolalarda boshqa qobiliyatlar ham rivojlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Z.T.Nishanova va boshqalar. Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya. Toshkent. 2018 y.

2. Bolalar iqtidorini erta aniqlashning psixologik-pedagogik metodikalari majmuasi (2010).
3. Psixologim.uz. (Internet resurs)
4. R.G'.Qodirov. Yosh davrlari va pedagogic psixologiya. T.: 2005-yil.

IJTIMOIY FOBIYALARNING NIKOHGA MA'NAVIY TAYYORGARLIKKA TA'SIRI

Nasrullayeva Asolat Abdumalik qizi

“Oila va gender” ilmiy-tadqiqot instituti

19.00.05 -Ijtimoiy psixologiya.

Etnopsixologiya ixtisosligi 3-bosqich

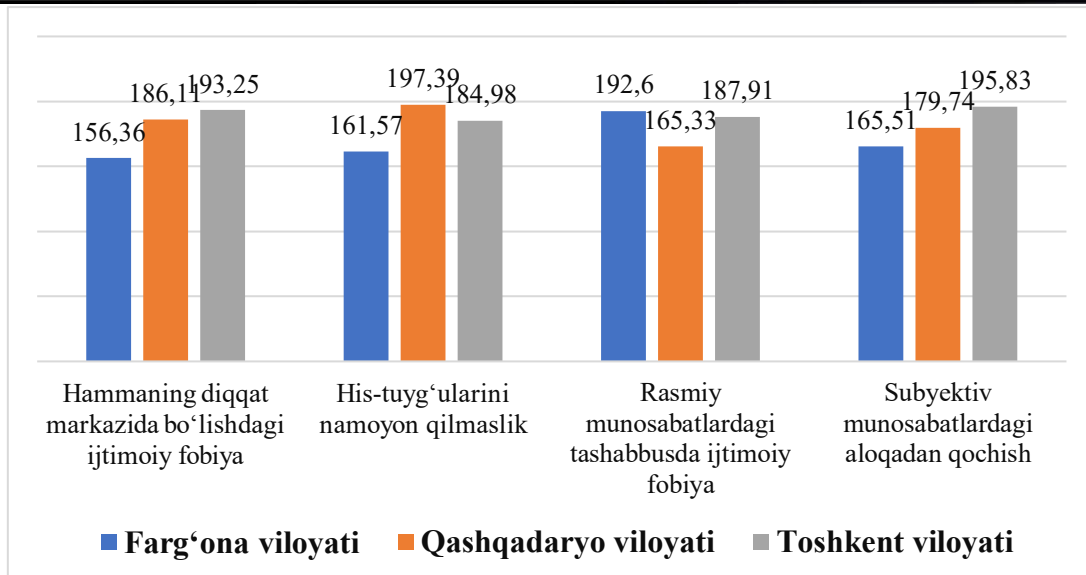
tayanch doktoranti (PhD)

Elektron pochta:asolat.nasrullayeva@icloud.com

Annotatsiya: Zamonaviy dunyoda ro‘y berayotgan o‘zgarishlar (texnokratlashtirish, demokratlashtirish, emansipatsiya, individuallashtirish va boshqalar) oila va nikohning inson hayotidagi rolga munosabatning o‘zgarishiga olib keldi. “Uylanish kerakmi, oila qurish kerakmi yoki yo‘qmi?” degan savolni ko‘proq yoshlar o‘rtaga tashlamoqda. Ko‘pincha ular o‘zlarining kasbiy muammolarini hal qilishni afzal ko‘rishadi, oilaviy hayotni keyinga qoldiradilar. An‘anaviy nikohga muqobil ravishda munosabatlarning yangi shakllari va nikoh turlari (mehmon nikohi, “fuqarolik” nikohi, vaqtinchalik nikoh va boshqalar) paydo bo‘ldi. Bu, shuningdek, oilaning ijtimoiy institut sifatida o‘zgarishi bilan bog‘liq. Oila va uning har bir a‘zosi bajaradigan funksiyalar ierarxiyasi o‘zgarmoqda.

Kalit so‘zlar: oila qurish motivi, yoshlar, ijimoiy fobiya, ijtimoiy tasavvur, ijtimoiy ustanovka, nikohga ma‘naviy tayyorgarlik.

Zamonaviy tadqiqotlar (V.N.Drujinin, L.B.Shneyder, O.A.Karabanova, T.V.Andreyeva, E.G.Eydemiller, V.V.Yustitskis, I.V.Dubrovina va boshqalar) shuni ko‘rsatadiki, hozirgi vaqtda maishiy, iqtisodiy, jinsiy-erotik va bola tug‘ish funksiyalari asosiy emas, oilaning psixologik va tarbiyaviy funksiyalari birinchi o‘ringa chiqadi. Ular barkamol oilaviy munosabatlarning asosidir. Yoshlarning oila haqidagi tasavvurlarida ijtimoiy fobiya namoyon bo‘lishini o‘rganishda etnomadaniy omilning rolini unutmaslik lozimligi alohida ta‘kidlanadi. Barkamol oila va nikoh munosabatlari bilan oila shaxsning mavjudligi va rivojlanishi uchun juda muhim imkoniyatlar yaratadi.

Ijtimoiy fobiya va ijtimoiy qo'rquv so'rovnomasining viloyat bo'yicha farqlari

Hammaning diqqat markazida bo'lishdagi ijtimoiy fobiya ko'rsatkichida Toshkent viloyatidagi yoshlarda ustunliklar aniqlandi, ularda uyat, hajayon kuchli namoyon bo'lishi hisobiga boshqalarning oldida o'z fikrlarini, his-tuyg'ularini ifoda etishda ma'lum baryerlar bo'lishi mumkin ($H=9,787$; $p<0,01$). Ushbu jihatlar ham oila qurishda o'z hissiyatini ifoda etmasdan, "og'zidagi oshini oldirish" ga imkon berishi bilan xarakterlanadi. Natijada, ko'ngil qo'yganiga yetisholmaslik, jamiyat talablariga javob berishdan hadiksirash ko'proq namoyon bo'lishni boshlashi mumkin. His-tuyg'ularini namoyon qilmaslik jihatidan qashqadaryolik yoshlarda ustunliklar kuzatilgani holda, ularda emotiv munosabatlarda xohish-istaklarini yaqqol ifodalashda to'siqlar rad qilinishdan qo'rqish bilan birga kechishi mumkin. Shuningdek, ularning diqqat-e'tibori asosan ishlab chiqarish, karyerada muvaffaqiyat qozonishga yo'naltirilgani bois, maishiy jihatlarda "cho'rtkesarlik" ni namoyon etsa, shaxslararo munosabatlarda ifodalanish kechikish, jamoaviy, oilaviy qadriyatlarda ehtiyotkorona tarzda yo'l tutishni lozim topish bilan izohlanishi mumkin ($H=5,089$; $p<0,05$). Yuqoridagilarga qo'shimcha ravishda qashqadaryolik erkaklarda his-tuyg'ularini ochiq namoyish qilish oriyat, g'urur masalasi, oilaviy qadriyatlarining sir tutilishi kerakligi haqidagi aqidalar bilan chambarchas bog'langanligi bois his ifodasini namoyon qilmasliklariga sabab bo'ladi.

Rasmiy munosabatlardagi tashabbusda ijtimoiy fobiya jihatidan farqlar o'rganilganda farg'onalik yoshlarda yaqqol ustunlik kuzatildi. Bundan ko'rinadiki, vodiqlik yoshlarda so'zga ustamonlik, muloqotmandlik qobiliyati yuqori rivojlanganligiga qaramasdan rasmiy munosabatga kirishishda "yetti o'lchab bir kes" maqoliga monand ravishda tashabbus qilish ko'nikmasi biroz pastroq yuzaga chiqadi ($H=8,684$; $p<0,01$). Subyektiv munosabatlardagi aloqadan qochish Toshkent viloyatidagi yoshlarda namoyon bo'lib, ularda intim, konstant munosabatlardan qochish, muammolarini sherik izlash orqali hal qilish, dardlarini ulashishga yaqin sirdosh qidirish jihatidan "o'zingga ehtiyot bo'l, qo'shningni o'g'ri tutma" maqoliga monand ravishda ish tutish yuqori baholanadi ($H=7,781$; $p<0,01$). Shaxslarga munosabat shkalasida ishonchli farqlar qayd etilmasdan, yoshlarda birdek ravishda boshqa shaxslar bilan to'g'ridan to'g'ri munosabat qurish, his-tuyg'ularni oshkora

tarzda bildirish uchun vaqt poylash, o'ziga xushyor bo'lish kuzatiladi ($H=1,614$; $p>0,05$).

Oila va nikoh munosabatlari har doim odamlar uchun katta ahamiyatga ega bo'lgan. Inqirozlarni, birinchi navbatda, moliyaviy inqirozlarni, shuningdek, ma'naviy qadriyatlar va ko'rsatmalar inqirozlarini boshdan kechirgandan so'ng, oxir-oqibat abadiy oilaviy qadriyatlarga qaytish bo'ladi. Barkamol, farovon va baxtli oila farzandlarning ruhiy va jismonan sog'lom, har tomonlama barkamol bo'lishining garovidir. Oila - bu odamlarning o'zaro munosabatlarining o'ziga xos instituti. Zamonaviy oilaning barqarorligi va nikoh munosabatlarining sifati ichki omillar bilan belgilanadi: sheriklarning o'zini o'zi anglashi, shaxsiy mehr-muhabbat, sevgi va psixologik qulaylik hissi, burch, hurmat, mas'uliyat va boshqalar shular jumlasidandir.

Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda ijtimoiy omillarning roli muhim hisoblanadi. Nikohda muvaffaqiyatni belgilovchi bevosita omillar turmush o'rtoqlarning shaxsiy fazilatlari va nikoh mikroiklimidagi barcha turdagi muammolarni hal qilish qobiliyatidir. Uyg'unlikning asosiy elementlariga nikoh munosabatlarining hissiy tomoni, sheriklarning bir-biriga bo'lgan mehr darajasi, turmush o'rtoqlarning umumiy madaniy darajasi, ularning psixik va ijtimoiy yetuklik darajasi, juftliklarning jinsiy muvofiqligi kirgani holda, ulardan birining yo'qligi uyg'unlikning buzilishiga va nikoh munosabatlaridan norozilikning paydo bo'lishiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Клинические особенности социальной фобии и ее распространенность среди студентов медицинского вуза / П.Е. Григорьев, В.А. Вербенко, В.В. Сойко, И.В. Журавлев // Таврический журнал психиатрии. – 2016. – Т. 20, № 2(75). – С. 23.

2. Лукашевич У.С. Фобии как психоэмоциональный стутус. Краткий обзор студенческих фобий / У.С. Лукашевич, А.Е. Цуверкалов // Молодежный инновационный вестник. – 2022. – Т. 11, № S2. – С. 321.

3. Малкина-Пых И.Г. Стратегии поведения при стрессе // Московский психологический журнал. 2005. № 12. 56 с.

4. Марцинковская Т.Д. Психологические границы: история и современное состояние // Мир психологии. 2008. № 3. 19 с.

BIKARYER OILALARDA GENDER ROLLARNING O'ZGARISHIGA OILAVIY MUNOSABATLARNING PSIXOLOGIK TA'SIR

Ishboboyeva Gulbarchin Rustam qizi
«Oila va gender» ilmiy-tadqiqot instituti
tayanch doktoranti
Ishboboyevagulbarchin@gmail.com

Annotatsiya: Hozirgi kunda bikaryer oilalardagi gender rollar taqsimlanishi tadqiq etish orqali oilaviy hayotdan qoniqish, oilada rollarning to'g'ri taqsimoti sodir bo'lishi mumkin. Borgan sari murakkablashib borayotgan umumiy ijtimoiy-madaniy va iqtisodiy-ishlab chiqarish munosabatlari turli xil faoliyat turlari (mehnat, ijtimoiy, dam olish, oilaviy, ta'lim va boshqalar) o'rtasida balansni topish muammosini tobora dolzarblashtirmoqda. Ushbu umumiy muammoning o'ziga xos ko'rinishlaridan biri bu oila va ish o'rtasidagi optimal muvozanatni izlashdir.

Kalit so'zlar: Bikaryer oilalar, gender rollar, erishilgan maqom, er-xotinlar, karyera, oilaviy munosabatlar, oilaviy funksiyalar, ijtimoiy jarayonlar, optimal muvozanat.

Zamonaviy jamiyatni demokratlashtirish jarayonida bikaryer oilalar paydo bo'lishi ijtimoiy va madaniy sohalarda tub o'zgarishlarga sabab bo'lmoqda. Bu yangi oilaviy model erkak va ayolning an'anaviy gender rollarining aralashuvi va qayta taqsimlanishiga olib keladi. Natijada, er-xotinlar o'rtasidagi vazifalar va majburiyatlar «ixtiyoriy», ya'ni erkin kelishuv asosida belgilanadi, bu esa oiladagi munosabatlarning teng huquqli turini shakllantirishga xizmat qiladi. Bunday oilalarda erkakning hukmronligi an'anaviy oilaviy tizimlarga qaraganda sezilarli darajada kamayadi, shuningdek, ayolning iqtisodiy qaramligi ham kamayadi. Iqtisodiy mustaqillik ayollarga oiladagi qaror qabul qilish jarayonlarida katta erkinlik beradi, bu esa oilaviy munosabatlarning yanada demokratik va tenglikka asoslangan bo'lishiga olib keladi [6].

Agar oilada bolalar mavjud bo'lsa, ularning tarbiyasi va parvarishi ko'pincha kengaytirilgan oila a'zolari (keksalar), ishchilar yoki davlat va nodavlat bolalar muassasalariga topshiriladi. Bu esa, oilaning asosiy a'zolariga kasbiy faoliyat va o'zaro munosabatlarga ko'proq vaqt ajratish imkonini yaratadi [10]. **Shuningdek, yangi oilaviy model** erkaklar va ayollarning ijtimoiy rollaridagi o'zgarishlarni ifodalaydi, bunda patriarxal tuzum qat'iyligining pasayishi, genderga oid an'anaviy chegaralarning yumshashi ko'zga tashlanadi. Erkak va ayollar dunyosidagi qat'iy bo'linishlar kamayib, ularning rollari va vazifalari ko'proq moslashuvchan va o'zaro ta'sirga asoslangan shaklga ega bo'lmoqda. Ushbu o'zgarishlarning markazida ayollarning ijtimoiy ishlab chiqarish jarayonida ommaviy ishtiroki yotadi. Mamlakatlarning tarixiy, siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishi jarayonida ayollar nafaqat faol ishtirok etib kelmoqda, balki ayrim kasbiy sohalarda erkaklar bilan teng sharoitda raqobatlashish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Bu esa, gender rollarining qayta taqsimlanishi, ayollarning jamiyatdagi maqomi va oiladagi ijtimoiy

rolida tub o'zgarishlarni yuzaga keltirdi [7].

Ikki tomonlama (bikaryer) oilalarning shakllanishi esa, jamiyatning ma'lum ijtimoiy qatlamlari tomonidan belgilanadi. Ayniqsa, bu model er-xotinlarning nafaqat oila qurish, balki «erishilgan maqom» - ya'ni tanlangan kasbda martaba orttirish, kasbiy manfaatlarni amalga oshirish kabi ustuvor qadriyatlarni birgalikda qo'llab-quvvatlash ehtiyoji bilan bog'liq. G'arb mamlakatlarida bu turdagi oilaviy model asosan o'rta sinfning yuqori qatlamlari orasida, Rossiyada esa ziyolilarning ayrim guruhlari orasida keng tarqalgan.

Bikaryer oilaning muvaffaqiyati, avvalo, unda yangi gender rollar muvozanatini shakllantira olishiga bog'liq. Agar bunday muvozanat ta'minlansa, bunday oila himoya va qo'llab-quvvatlovchi tizim sifatida faoliyat ko'rsatishda davom etadi. Aks holda, oila ichidagi rollarning chalkashuvi, vazifalar va maqsadlar to'qnashuvi sababli oilaning tizim sifatida yemirilishi ehtimoldan xoli emas.

Bikaryer oila tushunchasi bugungi kunda zamonaviy ijtimoiy fanlar - ijtimoiy psixologiya, sotsiologiya, gender tadqiqotlari, oilashunoslik kabi sohalarda keng ko'lamda o'rganilayotgan dolzarb mavzulardan biridir. Mazkur model ostida odatda turmush qurgan yoki nikohsiz birga yashayotgan ikki kishi - har ikkisi ham o'z kasbiy faoliyatini faol ravishda davom ettirayotgan va shaxsiy martaba rivojini oila bilan bir qatorda ustuvor deb biladigan juftliklar tushuniladi. Bikaryer oilaning asosiy farqi shundaki, bu modelda har ikkala turmush o'rtoq ham mehnat bozorida o'z o'rnini mustahkamlash, ijtimoiy mavqega ega bo'lish va kasbiy yuksalishga intiladi[8]. Demak, «bikaryer oila» tushunchasi ijtimoiy reallikning turli shakllarini qamrab olib, zamonaviy gender rollari, kasbiy tenglik, shaxsiy o'zini anglash va oilaviy qadriyatlar o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqlikni ochib beradi. Quyida bikaryer oila tushunchasining ilmiy manbalarda tadqiq etilganligi haqida ba'zi muhim jihatlar keltiriladi:

1. **Sotsiologik tadqiqotlar.** Bikaryer oilalar zamonaviy jamiyatda keng tarqalgan ijtimoiy hodisalardan biri sifatida sotsiologlar tomonidan atroflicha o'rganilmoqda. Bu tadqiqotlar, avvalo, bikaryer oilaning strukturaviy xususiyatlari, ya'ni er va xotinning har ikkisi ham to'laqonli mehnat faoliyati bilan shug'ullanishi holatlari, ushbu modellar qanday shakllanayotganligi, ro'yxatdan o'tish jarayonlari va jamiyat tomonidan qanday qabul qilinayotganini tahlil qiladi. Sotsiologik yondashuvlar, shuningdek, bunday oilalarda ijtimoiy rollarning qay tarzda taqsimlanishini va bu taqsimotning ijtimoiy tenglikka ta'sirini o'rganadi.

2. **Psixologik jihatlar.** Psixologik tadqiqotlar esa, bikaryer oilalarda voyaga yetayotgan bolalarning psixologik holati va ijtimoiy-emotsional rivojlanishini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bunday oilalarda bolalar o'zini anglash, mustaqil qaror qabul qilish va emotsional barqarorlik kabi jihatlar bo'yicha ijobiy rivojlanish tendensiyasini namoyon etadi. Ayniqsa, ota-onaning har ikkisi ham faol ijtimoiy rol o'ynashi bolalarda gender tengligi va mehnatga ijobiy munosabat shakllanishiga xizmat qilishi mumkin. Biroq ayrim hollarda ota-onaning bandligi tufayli bolaga yetarlicha e'tibor ajratilmasligi xavfi ham mavjud bo'lib, bu salbiy psixologik oqibatlariga olib kelishi mumkin.

3. *Huquqiy tadqiqotlar*: Huquqshunoslar bikaryer oilalarning qonunchilikdagi o'rnini, ularning huquqiy maqomi va davlat siyosatida aks etishi bilan bog'liq masalalarni o'rganadilar. Ba'zi tadqiqotlarda, ayniqsa norasmiy nikohdagi bikaryer juftliklar yoki migratsion omillarga bog'liq holatlarda, bu oilalarning huquqlari yetarlicha kafolatlanmaganligi ta'kidlanadi. Huquqiy tahlillar bunday oilalar uchun teng imkoniyatlar, mehnat va ijtimoiy himoya tizimlarining muhimligini ko'rsatadi.

4. Madaniyat va gender: Madaniyatshunoslar va gender tadqiqotchilari bikaryer oilalarning an'anaviy gender stereotiplari va rollariga qanday ta'sir ko'rsatishini o'rganadilar. Bu tadqiqotlar gender tengligi, patriarxal madaniyatdan chekinish va oiladagi rol taqsimotining o'zgarishini yoritadi. Ayollarning mehnat bozorida faol ishtirok etishi va erkaklarning uy-ro'zg'or ishlari bilan ko'proq shug'ullanishi jamiyatdagi gender me'yorlariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda.

5. Komparativ tadqiqotlar: Bikaryer oilalar turli mamlakatlarda qanday ijtimoiy va madaniy sharoitlarda shakllanishi va qabul qilinishi haqidagi komparativ tadqiqotlar bu sohaning global o'ziga xosliklarini ochib beradi. Masalan, Skandinaviya davlatlarida bunday oilalar yuqori darajadagi ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tufayli keng tarqalgan bo'lsa, ayrim rivojlanayotgan mamlakatlarda gender stereotiplari va huquqiy cheklovlar bikaryer modelining shakllanishini murakkablashtiradi [2].

Bikaryer oilalar haqidagi ilmiy tadqiqotlar ko'plab sohalarni qamrab olib, ularning jamiyatdagi roli, bolalarning tarbiyasi va rivojlanishiga ta'siri hamda huquqiy va madaniy jihatlarini chuqur o'rganadi. Bu esa mazkur oila turining zamonaviy ijtimoiy hayotdagi ahamiyatini yaqqol ko'rsatadi.

Agar siz zamonaviy bozor modelini mantiqiy yakunga yetkazsangiz, deydi sotsiolog K.Bek, o'zingizni nikohsiz va oilasiz jamiyatda topishingiz mumkin. «Har kim bozor ehtiyojlarini qondirish uchun mustaqil va erkin bo'lishi kerak - bu ularning moddiy barqarorligini ta'minlashning yagona yo'lidir», - deb yozadi u. K.Bekning fikricha, barqaror bozor jamiyati aslida farzandsiz jamiyatdir. Biroq, bu nuqtada ta'kidlash joizki, aslida biz oilaning butunlay yo'qolishi yoki parchalanishi emas, balki oilada va jamiyatda mavjud bo'lgan muloqot uslublarining o'zgarishi va parchalanishiga guvoh bo'lyapmiz. Ayni vaqtda biz oilaviy munosabatlarning yangi shakllari shakllanayotgan o'tish davrida yashayapmiz. Oiladagi funksiyalar va rollarni taqsimlashning eski shaklini o'zgartirish - bu eski ijtimoiy sharoitlarning bekor bo'lishi jarayoni bo'lib, u ijtimoiy asoslarni butunlay izdan chiqarmasligi kerak [5].

Gender rollarini chuqur o'rganish shuni ko'rsatadiki, ularga madaniyat kuchli ta'sir ko'rsatadi. Gender rollari madaniyatga qarab farqlanadi va vaqt o'tishi bilan o'zgaradi. Bu ta'sir avvalo ota-onadan emas, balki tengdoshlar orqali uzatiladi.

Oila va karyera mazmuni va maqsadlarini belgilashda o'xshashlik va farqlar mavjud. To'g'ri, karyera ko'proq muvaffaqiyatga, oila esa baxtga ko'proq e'tibor qaratadi. Bundan tashqari, oilaviy munosabatlarning asosiy ajralib turadigan xususiyati, an'anaviy professional munosabatlardan farqli o'laroq, bu munosabatlar ishtirokchilarining intim-shaxsiy yo'nalishi bo'lib, u ko'pincha oilaviy

munosabatlarni hech bo'lmaganda oilaviy munosabatlar rivojlanishining ba'zi daqiqalarida (yoki ba'zi bosqichlarida) o'z ichiga oladi. Ammo shuni ham e'tirof etish kerakki, ba'zi hollarda mehnat, afsuski, oila har doim ham chinakam baxtli bo'lmagani kabi, ishda shaxsning o'zini o'zi anglash baxtiga bog'liq bo'lishi mumkin, keyin esa muvaffaqiyatga (yoki muvaffaqiyatga taqlid qilishga) qaratilgan. Shunga qaramay, ularning eng yuqori ko'rinishlarida oila ham, karyera ham muvaffaqiyat va baxtni anglatadi [1].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Шаповалова Ю.В. Актуализация феминистских ценностей в условиях современной цивилизации: Автореф. дис. канд. философ, наук. Ростов-на-Дону: Изд. центр ДГТУ, 2006. - 26 с.
2. Шнейдер Л.Б. Психология семейных отношений. М.: ЭКСМО-Пресс, 2000.-512 с.
3. Шнейдер, Л.Б Пособие по психологическому консультированию [Текст]: учебное пособие. - М.: Ось-89, 2003. – 272 с.
4. Юлина Н.С. Женщина, семья и общество // Вопросы философии.- 1994-№29. С132-147.
5. Юркевич Н.Г. Семья в современном обществе. Минск.: Беларусь., 1994.-108 с.
6. Римашевская, Н. М. Реформирование социальной сферы в контексте гендерных отношений [Текст] / Н. М. Римашевская // Гендер как инструмент познания и преобразования общества. - М.: РОО МЦГИ - ООО «Солтэкс», 2006. - С. 58-69.
7. Риттер М. Гендер и социальная структура: значение приватной сферы в исследованиях социального неравенства // Социальное неравенство. Изменения в социальной структуре. Европейская перспектива. СПб.: Алетейя, 2008. С. 123-136.
8. 110. Обозов Н.Н. Диагностика супружеских затруднений / Обозов Н.Н., Обозова А.Н. // Психологический журнал. - Т. 3. – 1982. - № 2. – С. 147-151.
9. Навайтис Г. Муж, жена и . психолог. Москва - Воронеж, 1995. -128с.
10. Логвинов А.А. Мужчина и женщина: отношения полов. М., 1987. 218 с

с

ТРЁХМЕРНОЕ ТЕПЛОГИДРАВЛИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ
ВВЭР-1200 С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ «ТРЕТОН»

Студент Рахимкулов Мирзохид Музаффар угли

*Научный руководитель: к.т.н., доцент Меринов Игорь
Геннадьевич*

*НИЯУ МИФИ, кафедра теплофизики, e-mail:
mirzohid_raximqulov@inbox.ru*

Аннотация: Проведено трёхмерное моделирование теплогидравлических характеристик реактора ВВЭР-1200 с применением модуля «ТРЕТОН». Анализ охватывает номинальные и аварийные режимы работы, включая случаи повышенной мощности и уменьшенного расхода теплоносителя. Методика расчётов основана на модели анизотропного пористого тела с гексагональной геометрией активной зоны. Получены температурные поля, параметры теплоотдачи и оценка кризисных явлений. Выявлены пределы безопасной эксплуатации, что подтверждает применимость метода при проектных и эксплуатационных расчётах.

Ключевые слова: Трёхмерное моделирование, ВВЭР-1200, теплогидравлика, ТРЕТОН, анализ безопасности, активная зона, мощностной режим, кризис теплообмена

Актуальность исследования

Современные ядерные реакторы, такие как ВВЭР-1200, требуют детального анализа теплогидравлических процессов для обеспечения их безопасной и эффективной эксплуатации. Актуальность работы обусловлена необходимостью моделирования сложных трехмерных процессов в активной зоне, особенно в условиях повышенной мощности или сниженного расхода теплоносителя. Использование программного комплекса «ТРЕТОН» позволяет решить эту задачу с высокой точностью и минимальными вычислительными затратами.

Цель и задачи

Цель работы — определение основных теплогидравлических характеристик реактора ВВЭР-1200 и исследование его работы в различных режимах. Для достижения цели решались следующие задачи:

1. Проведение теплогидравлического и нейтронно-физического расчетов.
2. Моделирование номинального режима работы реактора.
3. Анализ режимов повышенной мощности.

Методология

В качестве расчетного инструмента использован программный модуль «ТРЕТОН», реализующий модели в приближении анизотропного пористого тела. Математическая модель включает уравнения баланса массы, энергии, импульса и состояния теплоносителя, а также модель теплопередачи в твэлах.

Пространственная дискретизация выполнена с учетом шестиугольной геометрии активной зоны. Расчёты охватывали как номинальные режимы, так и режимы с пониженным расходом теплоносителя и повышенной мощностью.

Основные результаты

Результаты моделирования подтвердили согласованность с аналитическими расчётами по ключевым параметрам: температурным полям, коэффициенту теплоотдачи и тепловой мощности. Условиям безопасной эксплуатации соответствуют значения запаса до кризиса теплообмена $K_{zap} > 2$ и температуры топлива $T_{макс} < 1800\text{ }^{\circ}\text{C}$. см. Полученные зависимости K_{zap} (см. рисунок 1) и $T_{макс}$ (см. рисунок 2) от мощности реактора показывают, что работа реактора на 110% мощности остаётся безопасной, а при 115% условия безопасной эксплуатации нарушаются как по коэффициенту запаса до кризиса теплообмена, так и по температуре топлива.

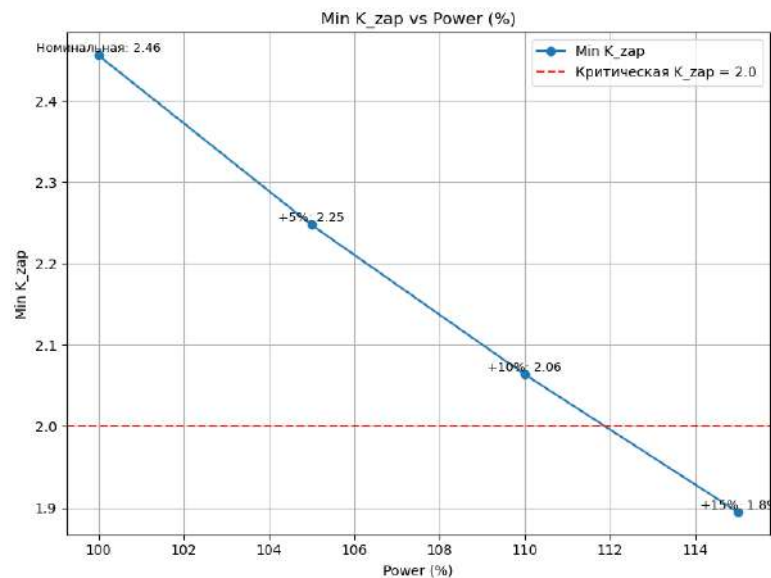

Рисунок 1 – Зависимость минимального запаса до кризиса теплообмена от мощности реактора

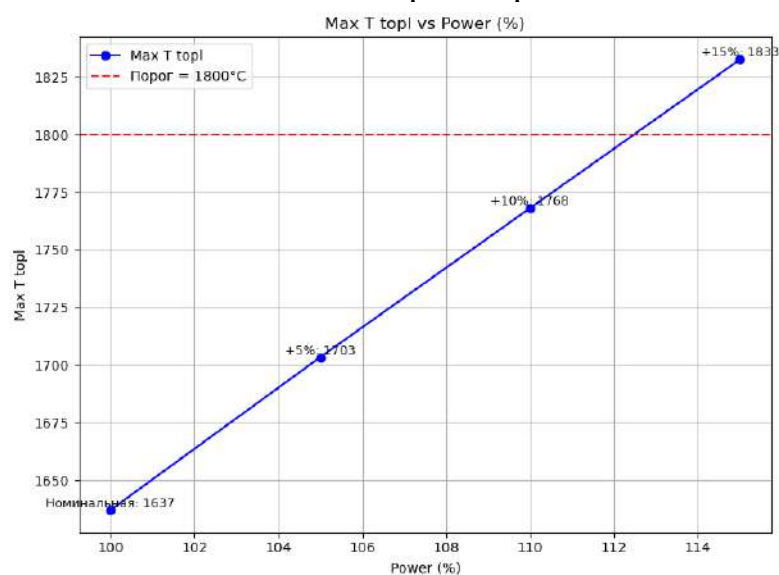

Рисунок 2 – Зависимость максимальной температуры топлива от мощности реактора

Таким образом, применение программного комплекса «ТРЕТОН» обеспечивает достоверный прогноз параметров активной зоны и может быть использовано при проектных и эксплуатационных расчётах. Разработанный подход позволяет повысить точность теплогидравлического анализа и оптимизировать режимы работы реактора.

Литература

1. Термодинамические свойства воды и водяного пара. — М.: Энергоатомиздат, 1984.
2. Дементьев Б.А. Ядерные энергетические реакторы. — М.: Энергоатомиздат, 1990.
3. Кириллов П.Л., Юрьев Ю.С., Бобков В.П. Справочник по теплогидравлическим расчётам. — М.: Энергоатомиздат, 1990.
4. Шаповаленко В.В. Теплогидравлический расчёт: учеб. пособие. — Севастополь: СевГУ, 2019.
5. Моделирование теплогидравлических процессов в реакторных установках и элементах теплообменного оборудования. Лабораторный практикум / Ю.А. Маслов, И.Г. Меринов, Рябов. М.: МИФИ, 2008.
6. Корсун А.С. Эффективная теплопроводность пористых структур // Труды Минского международного форума. — 2000. — Т. 10. — С. 242–250.
7. Тепловые и атомные электрические станции: справочник. — М.: Энергоатомиздат, 1988.

АНАЛИЗ НЕСТАЦИОНАРНЫХ РЕЖИМОВ ВВЭР-1200 ПРИ ЧАСТИЧНОЙ ОСТАНОВКЕ ГЦН: МОДЕЛИРОВАНИЕ С ПОМОЩЬЮ «ТРЕТОН»

Студент Рахимкулов Мирзохид Музаффар угли

Научный руководитель: к.т.н., доцент Меринов Игорь Геннадьевич

*НИЯУ МИФИ, кафедра теплофизики, e-mail:
mirzohid_raximqulov@inbox.ru*

Аннотация: В работе исследуется тепловое состояние активной зоны реактора ВВЭР-1200 при частичном отключении главных циркуляционных насосов. С помощью численного моделирования в программной среде «ТРЕТОН» анализируется влияние снижения расхода теплоносителя на температурные поля и запас до кризиса теплообмена. Рассмотрены нестационарные режимы при функционировании трёх и двух ГЦН. Полученные данные свидетельствуют о допустимости эксплуатации при трёх работающих насосах и рисках перегрева при двух. Метод подтверждает эффективность использования «ТРЕТОН» для анализа переходных процессов.

Ключевые слова: Нестационарный режим, ГЦН, численное моделирование, ВВЭР-1200, теплообмен, тепловой кризис, тепловая нагрузка

Актуальность исследования

Современные требования к безопасности ядерных установок предъявляют особые требования к устойчивости работы активной зоны в переходных режимах. Частичное отключение главных циркуляционных насосов (ГЦН) существенно влияет на теплогидравлическое состояние в реакторе. Моделирование этих процессов необходимо для оценки запаса до кризиса теплообмена и предотвращения перегрева топлива.

Цель и задачи

Цель – исследование поведения активной зоны реактора ВВЭР-1200 при частичном снижении расхода теплоносителя.

Задачи:

- смоделировать температурные поля в нестационарных режимах;
- определить условия допустимой эксплуатации при 3 и 2 работающих ГЦН.

Методология

Для расчётов использовался модуль «ТРЕТОН», реализующий модель пористого тела с пространственной дискретизацией. Расчёты проводились с учётом изменения расхода и неравномерного распределения тепловой нагрузки по кассетам активной зоны.

Основные результаты

На графике ниже представлена зависимость температуры топлива от мощности реактора.

Зависимость температуры топлива от мощности реактора

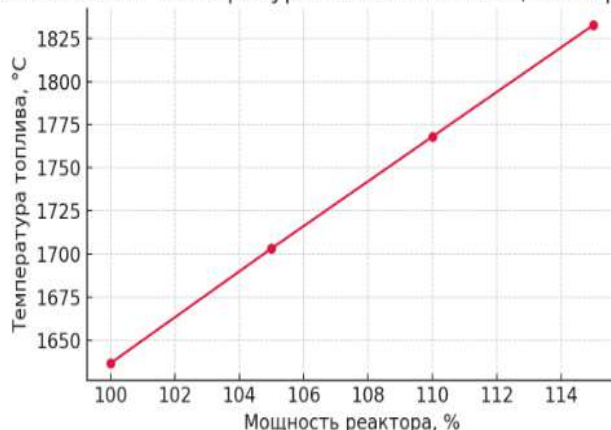

Рисунок 1– Зависимость максимальной температуры топлива от мощности реактора

Таблица 1 — Максимальная температура топлива при различных мощностях

Мощность реактора, %	100	105	110	115
Максимальная температура топлива, °C	1637	1703	1768	1833

Продолжение таблицы 1

Максимальная температура топлива, °C	1637	1703	1768	1833
--------------------------------------	------	------	------	------

Выводы

Проведённое численное моделирование показало, что при работе реактора ВВЭР-1200 на трёх ГЦН температурные характеристики и запас до кризиса теплообмена остаются в допустимых пределах. Однако при отключении двух насосов наблюдается приближение показателей к пороговым уровням: запас устойчивости снижается, а температура топлива увеличивается, что указывает на высокий риск перегрева. Система оказывается чувствительной к снижению циркуляции теплоносителя. Безопасная эксплуатация возможна при обязательном контроле ключевых параметров. Подход, реализованный в «ТРЕТОН», доказал свою эффективность для оценки переходных и нештатных режимов.

Литература

1. Термодинамические свойства воды и водяного пара. — М.: Энергоатомиздат, 1984.
2. Дементьев Б.А. Ядерные энергетические реакторы. — М.: Энергоатомиздат, 1990.
3. Кириллов П.Л., Юрьев Ю.С., Бобков В.П. Справочник по теплогидравлическим расчётам. — М.: Энергоатомиздат, 1990.
4. Шаповаленко В.В. Теплогидравлический расчёт: учеб. пособие. — Севастополь: СевГУ, 2019.

5. Маслов Ю.А., Меринов И.Г., Рябов. Моделирование теплогидравлических процессов. — М.: МИФИ, 2008.

**БИМЕДИЦИНА ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ
ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР**

**HOMILADOR AYOLLARDA UROLOGIK KASALLIKLAR FONIDA
GIGIYENA MASALALARI**

XAMRAYEV XUMOYUN XAMZAYEVICH

PhD Kattaqo'rg'on Shahar
Tibbiyot birlashmasi, O'zbekiston

Kalit so'zlar: homiladorlik, urologik kasalliklar, intim gigiyena, siydik yo'llari infeksiyalari, anketalar, ayollar salomatligi, xabardorlik.

Dolzarblik: Homilador ayollar orasida pielonefrit, sistit va bakteriuriya kabi surunkali urologik kasalliklar keng tarqalgan bo'lib, ular homiladorlik va tug'ruq davrida asoratlar xavfini oshiradi. Homiladorlik davrida organizmda yuz beradigan fiziologik o'zgarishlar — siydik yo'llari muammolari, immunitetning susayishi — infeksiyalarning rivojlanishiga qulay sharoit yaratadi. Intim gigiyena qoidalariga rioya qilinmasligi bu holatlarni yanada og'irlashtiradi.

Ko'plab ayollar gigiyenik parvarishning asosiy tamoyillaridan bexabar. Tadqiqot maqsadi. Homiladorlik davrida surunkali urologik kasalliklardan aziyat chekayotgan ayollarning intim gigiyena va asoratlarning oldini olish bo'yicha xabardorlik darajasini aniqlash, sog'lom turmush tarzi bo'yicha bilim va ko'nikmalarni oshirish yo'llarini aniqlash.

Materiallar va usullar: Tadqiqot Kattaqo'rg'on shahar tibbiyot birlashmasida (KShTB) o'tkazildi. Turli sabablar bilan akusher-ginekologga murojaat qilgan 127 nafar homilador ayol ishtirokida so'rovnoma tuzildi. So'rov anonim tarzda, ixtiyoriylik va maxfiylik tamoyillari asosida olib borildi.

Natijalar: So'rovda ishtirok etgan ayollarning o'rtacha yoshi $28,4 \pm 5,6$ yoshni tashkil etdi. Hayz ko'rish va intim gigiyena haqidagi ilk ma'lumotlarni olish yoshi o'rtacha $11,9 \pm 1,6$ yosh bo'lib, bu ko'rsatkich bo'yicha guruhlar o'rtasida statistik farq kuzatilmadi ($p > 0,05$).

Guruh	Xususiyatlari	Raqam (n)	O'rtacha yosh (yil)
1	I Birinchi trimestr, siydik tizimida shikoyatlar yo'q	34	$26,1 \pm 4,8$
2	I–II trimestr, sistit epizodlari tarixi	41	$27,9 \pm 5,1$
3	II–III trimestr, surunkali urologik kasalliklar	33	$29,6 \pm 6,2$
4	III Uchinchi trimestr, homiladorlik pielonefrit	19	$31,3 \pm 5,9$

Javob beruvchilarning 79 foizi gigiyena bo'yicha ilk ma'lumotni onasi, dugonasi yoki yaqinlaridan olganini aytdi. Faqat 21 foizi ushbu ma'lumotni tibbiy mutaxassisdan olgan. Ayollarning 32 foizi homiladorlikka qadar muntazam

gigiyenik parvarishga e'tibor bermaganini tan oldi. Taxminan 60 foizi homiladorlar uchun mo'ljallangan gigiyena mahsulotlari mavjudligi haqida bexabar. Shu bilan birga, 74 foizi ayollar maslahatxonalarida qisqa o'quv suhbatlarida ishtirok etish yoki gigiyenaga oid bosma materiallar olishga tayyorligini bildirgan.

Ushbu natijalar tibbiy xodimlarning gigiyenik madaniyatni shakllantirishdagi ishtirokining yetarli emasligini va xabardorlik darajasining pastligini ko'rsatadi.

Xulosa: O'tkazilgan tahlil homilador ayollarda intim gigiyena masalasining dolzarbligini yana bir bor tasdiqladi. Gigiyena qoidalari to'g'risidagi ma'lumotlarning yetishmasligi, noto'g'ri yoki tasdiqlanmagan manbalarga tayanish holatlari, shifokorlarning bu boradagi izchil ma'lumot berishga kam jalb qilinishi kasalliklarning kuchayishiga, ayollar salomatligining yomonlashishiga olib kelmoqda.

Shuning uchun homilador ayollar bilan ishlovchi tibbiyot muassasalari gigiyenaga oid ma'lumotlarni tizimli tarzda yetkazishni, eslatmalar tayyorlash, o'quv mashg'ulotlarini tashkil qilish va shaxsiy maslahatlar berishni faol tarzda yo'lga qo'yishi zarur.

1. Kulchavenya Ye. V., Lagunova Ye. V., Safonova S. Ya. Bessimptomnaya bakteriuriya u beremennых: vseгда li opravdana antibiotikoterapiya? // Nefrologiya i dializ. – 2023. – T. 25, № 2. – S. 126–135. – DOI: 10.17116/nfrolog202325021126

2. Habak P. J., Sundararajan S. Urinary Tract Infection in Pregnancy. // StatPearls [Internet]. – Treasure Island (FL): StatPearls Publishing; Updated 2024 Mar. – URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK537047>

3. Sundas A., et al. Knowledge, attitudes and practices of pregnant women regarding urinary tract infections in low-income communities: A cross-sectional study. // Journal of Infection and Public Health. – 2024. – Vol. 17, Issue 4. – DOI: 10.1016/j.jiph.2024.03.007

4. Gordovskaya N. B. Infeksiya mochevyvodyashix putey u beremennых: klinicheskie rekomendatsii. // Nefrologiya i dializ. – 2020. – T. 22, № 1. – S. 48–55.

5. 1. Global Menstrual Health and Hygiene Collective. The Global Menstrual Health and Hygiene Collective statement on the occasion of the 64th session of Commission on the Status of Women. Global Menstrual Health and Hygiene Collective, 2020. — URL: <https://washmatters.wateraid.org/publications/globalmenstrual-health-and-hygiene-collectives-statement>.

АНАЛИЗ ПОСЛЕОПЕРАЦИОННЫХ ОСЛОЖНЕНИЙ ПРИ ГИДРОЦЕФАЛИИ

Абдуллаев Б.Э., Кариев Г.М., Шарипов А.М.
Ташкентский государственный медицинский университет,
Республиканский научный центр Нейрохирургии.

Инфекционные осложнения после вентрикулоперитонеального шунтирования остаются актуальной проблемой в нейрохирургии. Возникновение абсцесса головного мозга, причиной которого служит нефункционирующий вентрикулярный катетер, относится к редким осложнениям.

Цель исследования. Анализ и сравнение осложнений в лечении пациентов с окклюзионными формами гидроцефалии методами вентрикулоперитонеального шунтирования и эндоскопической тривентрикулоцистерностомии.

Материалы и методы исследования. Нами было обследовано 96 пациенты, находившихся на лечении в Республиканского научного центра Нейрохирургии с 2019 по 2024 годы. Проводилась оценка двух методов хирургического лечения гидроцефалии: эндоскопической тривентрикулоцистерностомии 46 человек (группа I) и вентрикулоперитонеального шунтирования - 50 человек (группа II). Проанализированы протоколы операций всех оперированных больных, интраоперационных осложнений в обеих группах не выявлено.

Результаты и их обсуждение. Послеоперационные осложнения наблюдались у 23 больных. В первой группе осложнение наблюдалось у 1 (1,04%) пациента – транзиторный парез глазодвигательного нерва. В группе II осложнения имели место у 22 (23%) больных. Среди пациентов этой группы у 6 (6,24%) пациентов наблюдалось развитие инфекционно-воспалительных заболеваний в виде менингоэнцефалита у 4 (4,16%) пациентов, вентрикуломенингита у 1 (1,04%) больного, абсцесса правой мезогастральной области у 1 (1,04%) больного. В 4 (5%) случаях наблюдалась окклюзия шунта. У 4 (4,16%) пациентов имело место гипердренажное состояние, которое сопровождалось образованием одно- или двухсторонней гидром. Гиподренажное состояние наблюдалось у 3 (3,12%) пациентов. У 2 (2,1%) больных имело место осложнение в виде миграции вентрикулярного катетера, который находился в области левых базальных ядер. В 3 (3,12%) случаях наблюдалось формирование перитонеальной псевдокисты, явившейся причиной гиподренажного состояния, возникновения в последующем рецидива гидроцефалии. Пациенты реоперированы. В группе I летальных исходов не наблюдалось. 4 (4,16%) человека из группы II умерли в клинике, из них 2 (2,1%) пациента умерли от менингоэнцефалита, 1 (1,04%) больной в

связи с прогрессированием основного заболевания (опухолевого роста), у 1 (1,04%) пациента причиной смерти явилась тромбоэмболия легочной артерии. Частота рецидивов заболевания в группе I составила 6,1% (4 больных), что значительно меньше частоты встречаемости этого показателя ($p < 0,05$) во II группе, которая составила 27,5% (18 больных).

Выводы. Эндоскопическая тривентрикулоцистерностомия должна является методом выбора в лечении окклюзионных форм гидроцефалии.

СРАВНИТЕЛЬНАЯ ОЦЕНКА ПОКАЗАТЕЛЕЙ РЕЗУЛЬТАТОВ ОПРЕДЕЛЕНИЯ БЕЛКА SST2 У ДЕТЕЙ ОПЕРИРОВАННЫХ ПО ПОВОДУ ВРОЖДЕННЫХ ПОРОКАХ СЕРДЦА

Хайдаров Камбарали Имомалиевич

Центр развития профессиональной
квалификации медицинских работников
shevakambar787@mail.ru

АННОТАЦИЯ: Благодаря достижениям в области детской кардиологии и хирургии на открытом сердце, количество пациентов с врождённым пороком сердца постоянно растёт. Однако лишь некоторые операции на сердце являются радикальными. У многих пациентов во взрослом возрасте могут возникнуть осложнения, такие как нарушение работы клапанов и аритмия. Однако исследования продолжаются, и появляются новые биомаркеры, которые помогают оценить фиброз, ремоделирование сердца. Одним из многообещающих биомаркеров в этой области является растворимый белок, который подавляет онкогенность, известный как sST2.

Учитывая выше сказанное, нами было предопределено исследовать уровень sST2 у детей с ВПС в различные периоды операционного вмешательства с применением различных видов метода ультрафильтрации крови в сравнительном аспекте.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: врожденные пороки сердца, биомаркеры, белок sST2, дети, аритмия.

Цель исследования: провести анализ уровня белка sST2 у детей с врожденными пороками сердца.

Материал и методы исследования. Нами было обследовано 232 детей с ВПС, которые находились в отделениях кардиохирургии клиники Ташкентского педиатрического медицинского института и многопрофильного медицинского центра Эра мед. Из них 202 пациентов с верифицированным диагнозом: Врожденный порок сердца, которые были разделены на 2 группы.

В первую группу вошли 92 детей (47,4%) с цианотичными формами ВПС, которые были разделены на 2 подгруппы. 1а подгруппу составили 47 детей, которым был проведен ИК с классической ультрафильтрацией. 1б подгруппа состояла из 45 детей, которым был проведен ИК с модифицированной ультрафильтрацией. Вторую группу составили 110 детей (39,7%) с ацианотичными формами ВПС, которые также были разделены на 2 подгруппы. 2а подгруппу составили 57 детей, которым был проведен ИК с классической ультрафильтрацией. 2б подгруппа состояла из 53 детей, которым был проведен ИК с модифицированной ультрафильтрацией.

Контрольную группу составили 30 (12,9%) практически здоровых детей.

Для измерения уровня растворимой формы рецептора интерлейкина-1 ST2 (sST2) применялся ферментативный иммуносорбентный анализ (ELISA)

с использованием коммерческого набора (например, Presage® ST2 Assay, Critical Diagnostics, США).

Результаты исследования. Данные показали что, в контрольной группе, включающей соматически здоровых детей без признаков сердечно-сосудистой патологии, уровень sST2 находился в пределах возрастной физиологической нормы и составил $35,2 \pm 0,21$ нг/мл. У детей 1 группы, страдающих цианотичными формами ВПС было зарегистрировано существенное повышение уровня sST2 - $58,4 \pm 2,58$ нг/мл, что свидетельствует о выраженной активации воспалительно-фибротического ответа в условиях хронической гипоксии, миокардиального стресса и нарушенной системной гемодинамики. Во 2 группе, состоящей из детей с ацианотичными формами ВПС, также наблюдалось статистически значимое повышение уровня sST2 по сравнению с контрольной группой - $43,4 \pm 1,97$ нг/мл.

Таким образом, определение уровня sST2 может быть использовано в качестве дополнительного диагностического и прогностического критерия при обследовании детей с ВПС. Включение данного маркера в алгоритм предоперационной оценки позволяет уточнить тяжесть состояния, спрогнозировать риск неблагоприятных исходов и своевременно скорректировать лечебную тактику. В послеоперационном периоде динамическое наблюдение за sST2 может служить индикатором эффективности хирургического вмешательства и развития осложнений, таких как воспалительный синдром, низкий сердечный выброс и фиброз миокарда.

Вывод. Таким образом, мониторинг sST2 расширяет диагностические возможности современной педиатрической кардиологии и анестезиологии, обеспечивая персонализированный подход к ведению детей с ВПС и позволяет более точной стратификации риска и оптимизации лечебно-диагностической тактики.

Список использованной литературы.

1. Алдашева Н.М. Врожденные пороки сердца у детей раннего возраста // Евразийский журнал здравоохранения. – 2024. – Т. 3, №3. – С. 50–51.
2. Александрович Ю.С., Пшениснов К.В., Александрович И.В. Седация и анальгезия во время манипуляций у детей//Российский вестник детской хирургии, анестезиологии и реаниматологии.- 2020.- Т. 10. № 1.- С. 103-112.
3. Jha D, Goenka L, Ramamoorthy T, Sharma M, Dhandapani VE, George M. Prognostic role of soluble ST2 in acute coronary syndrome with diabetes. Eur J Clin Invest. 2018;48(9):e12994.
4. Luo G, Qian Y, Sheng X, Sun J, Wu Z, Liao F, et al. Elevated Serum Levels of Soluble ST2 Are Associated With Plaque Vulnerability in Patients With Non-ST-Elevation Acute Coronary Syndrome. Front Cardiovasc Med. 2021;8:688522.
5. Somuncu MU, Akgun T, Cakir MO, Akgul F, Serbest NG, Karakurt H, et al. The Elevated Soluble ST2 Predicts No-Reflow Phenomenon in ST-Elevation Myocardial Infarction Undergoing Primary Percutaneous Coronary Intervention. J Atheroscler Thromb. 2019;26(11):970-978.

6. Van den Berg VJ, Vroegindewey MM, Umans VA, van der Harst P, Asselbergs FW, Akkerhuis KM, et al. Persistently elevated levels of sST2 after acute coronary syndrome are associated with recurrent cardiac events. Biomarkers.

ДИАБЕТИК ТОВОН СИНДРОМИДА ЭНДОВАСКУЛЯР РЕВАСКУЛЯРИЗАЦИЯ ВА ФИЗИК-КИМЁВИЙ ТЕРАПИЯНИНГ КОМБИНАЦИЯЛАНГАН ЁНДАШУВИ САМАРАДОРЛИГИНИ БАҲОЛАШ

Ҳамроев Шавкат Мақсудович,
Бухоро давлат тиббиёт институти
мустақил изланувчиси
dr.hamroyevshm@gmail.com,

АННОТАЦИЯ: Ушбу тадқиқотда пастки аъзо критик ишемияси билан кечаётган диабетик товон синдроми (ДТС) бўлган беморларни даволашда эндоваскуляр аралашувлар ва такомиллаштирилган ультратовушли ярани тозалаш (УТЯТ) усулининг самарадорлиги ўрганилди. Хусусан, УТЯТ таркибига 25% димексид ва электроактивлаштирилган эритма (ЭАЭ) қўшилиши иримли-некротик жараёнларни тез бартараф этиш, яллиғланиш белгиларини камайтириш ва ампутация ҳамда ўлим ҳолатларини қисқартиришга ёрдам берди. Олинган натижаларга кўра, комплекс ва эрта даволаш ёндашуви диабетик оёқдаги асоратларни бартараф этишда юқори самарага эга эканлиги тасдиқланди.

КАЛИТ СЎЗЛАР: диабетик товон синдроми, критик ишемия, ультратовушли яра тозалаш, реваккуляризация, ампутация, некрэктомия, интоксикация

Тадқиқот маълумотларига кўра, диабетик товон синдроми (ДТС) ривожланиши хавфи ёш ўсиши ва диабет давомийлиги билан ортиб боради. Қандли диабет (ҚД) фонда пастки аъзоларнинг магистраль артерияларида окклюзив шикастланишлар ҳолати 29% дан 81% гача етади. Диабетик гангренада ампутациялар сони 83,1% ни ташкил қилади, травмасиз ампутацияларнинг 50–70% ҚД билан боғлиқ. Беморлар орасида касалхонада ўлим ҳолатлари ҳам юқори — 40% гача етиши мумкин (Малахов Ю.С., ва бошқалар, 2019).

Чет эл муаллифларининг маълумотларига кўра, ҚД ва пастки аъзо критик ишемияси билан касалланган беморларда 5 йил ичида ўлим ҳолати 30% ни ташкил этади. Турли манбаларга кўра, ҚД фондаги критик ишемия билан касалланган беморларнинг 80% гача реконструкция қилиб бўлмайдиган периферик қон томир тизимига эга бўлиши мумкин. Бундай беморларга ҳаёт кўрсаткичларига кўра ампутациялар ўтказилишига мажбур бўлинади (Бокерия Л.А., ва бошқалар, 2016).

Диабетик оёқ синдроми ва оғир критик ишемия фонидида ривожланган иримли-некротик шикастланишларни даволаш усулини танлаш масаласи ҳали ҳам тўлиқ ечимини топмаган. Шунингдек, клиник амалиётда ЭАЭ (электроактивлаштирилган эритма) асосидаги абактериал муҳитларнинг

шундай ҳолатларда ўрни ва қўлланилиши ҳақида етарлича маълумотлар мавжуд эмас.

Тадқиқот мақсади: Пастки аъзо критик ишемияси билан кечаётган диабетик товон синдроми (ДТС) бўлган беморларни даволаш самарадорлигини эндоваскуляр аралашувлар ва такомиллаштирилган ультратовушли ярани тозалаш усули (УТЯТ) ёрдамида ошириш.

Материаллар ва усуллар: Ушбу тадқиқот Бухоро давлат тиббиёт институти клиникасида 2021–2024 йиллар оралиғида ётқизилган, III–V даражали (Wagner, 1979) иримли яралар билан оғирлашган, пастки аъзо критик ишемиясига эга 123 нафар ДТС беморини қамраб олган.

Барча беморлар 2 та гуруҳга шартли равишда ажратилди:

-I гуруҳ (назорат): 46 (37,4%) беморга анъанавий маҳаллий даволаш усули қўлланилди. Бу ангиографик текширув, эндоваскуляр аралашув ва физиологик эритмада ультраовозли яра тозалашни ўз ичига олди.

-II гуруҳ (асосий): 77 (62,6%) беморда УТЯТ 25% димексид эритмаси ва ЭАЭ қўлланилиб амалга оширилди. Бу гуруҳ яна икки кичик гуруҳга ажратилди:

-IIА кичик гуруҳи (37 нафар): 25% димексид эритмаси билан УТЯТ

-IIБ кичик гуруҳи (40 нафар): 25% димексид ва ЭАЭ-А билан УТЯТ

Барча беморларга шошилиш равишда 3% перекись водород эритмаси билан иримли ўчоқ очилиб, антисептик тозалаш ўтказилди. Кейинги босқичда гуруҳга мувофиқ равишда УТЯТ амалга оширилди. Яра тоза бўлгандан сўнг, ЭАЭ-К билан даволаш, левомекол мази ва 25% димексид + анолит билан намланган салфеткалардан иборат аппликациялар қўлланилди. Повязкалар ҳар куни алмаштирилди.

Тадқиқот натижалари: I гуруҳдаги 46 нафар беморда қўлланган анъанавий даволаш тактикасининг натижалари келтирилган. Беморларнинг кўпчилиги ўрта ва оғир аҳволда, интоксикация ва полиорган етишмовчилиги билан қабул қилинган. Барча беморларда тўпиқ ва оёқ артерияларидаги стеноз ва окклюзиялар аниқланган.

Интенсив терапияга инсулинотерапия, инфузион даволаш, антибактериал ва симптоматик муолажалар киради. Ҳамма беморларга зарурат бўлганда некрэктомиялар, бармоқлар ва оёқ ампутациялари, атипик резекциялар ўтказилди. Қон оқимини тиклаш учун эндоваскуляр усуллар — баллон ангиопластика ва стентлаш амалга оширилди.

Рентгенконтраст ангиография натижаларига кўра, 52,2% беморда шикастланиш сон ва тиззадosh артерияларда, 21,7% да оёқ артерияларида кузатилган. УТ-назорат ва елка-билак индекси (ЕБИ) ишемия даражасини баҳолашда қўлланилди.

Қон айланишни тиклаш ва УТЯТ билан биргаликдаги маҳаллий даволаш интоксикация кўрсаткичларини камайтириш, гликемияни назорат қилиш ва яллиғланиш маркерларининг яхшиланишига олиб келди. Аммо, кеч қабул қилинган ва тўқималарда қайтмас некроз юзага келган 4 (8,7%) беморда голень

даражасида ампутация амалга оширилди. Ўлим ҳолати 6,5% ни ташкил этиб, улар кеч госпитализация ва оғир соматик касалликлар билан боғлиқ бўлди.

IIА гуруҳи (димексид билан УТЯТ) 37 нафар беморга эндоваскуляр аралашувлар, инсулинотерапия ва антибиотиклар билан биргаликда 25% димексид билан УТЯТ амалга оширилди. 7-кунга келиб интоксикация белгилари — тана ҳарорати, лейкоцитлар, ЛИИ, СОЭ кескин пасайган. Микроциркуляция яхшиланди. Ампутация 18,9%, ўлим 2,7% ни ташкил этди. Аммо клиник натижа ҳамма беморлар учун етарли бўлмади.

IIБ гуруҳи (димексид + ЭАЭ-А) 40 нафар беморда 25% димексид ва ЭАЭ-А аралашмаси билан УТЯТ қўлланилди. 3–7 кун ичида интоксикация белгилари анча тез пасайди. Гликемия, биокимёвий кўрсаткичлар яхшиланди, ЭЧТ, ЛИИ, МСМ камайди. Беморларнинг умумий ҳолати анча яхшиланди. Ангиографик текширувлар I–III даражадаги артерияларнинг бир вақтда шикастланганини кўрсатди. Эндоваскуляр аралашувлар (стентлаш, баллон ангиопластика, реканализация) ампутация эҳтимолини камайтиришга ёрдам берди.

Хулоса: Эрта диагностика, ангиографик визуализация, кам инвазив реваскуляризация ва актив жарроҳлик даволашни ўз ичига олган комплекс ёндашув диабетик товон синдроми ва критик ишемияда самарали ҳисобланади. Бу усул юқори даражадаги ампутациялар ва ўлим ҳолатларини камайтириш имконини беради.

УТЯТ таркибига ЭАЭ қўшиш яраларни тез тозалаш, асоратларни камайтириш ва тирик қолиш даражасини оширишга ёрдам берди. Ушбу комбинирланган терапия усули диабетик оёқдаги иримли-некротик асоратларни даволашда истиқболли ҳисобланиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Абдуллаев С. А., Рустамов И. М. Значение комплексного хирургического лечения при инфекционной осложнения сахарного диабета //Research Focus. – 2024. – Т. 3. – №. 2. – С. 242-245.
2. Болтаев Т.Ш., Сафоев Б.Б. Местное лечение гнойно-хирургических заболеваний мягких тканей химическим препаратом диметилсульфоксидом и его сочетание с физическим методом лечения // Проблемы биологии и медицины. – 2020, №1 (116) – С. 27-31.
3. Дедов И.И. Поражения нижних конечностей при сахарном диабете: атлас для врачей. - М.: Институт проблем управления здравоохранения, 2013. - 56 с.
4. Azhar A, Basheer M, Abdelgawad MS, Roshdi H, Kamel MF. Prevalence of Peripheral Arterial Disease in Diabetic Foot Ulcer Patients and its Impact in Limb Salvage.// Int J Low Extrem Wounds. 2023 Sep;22(3). -P. 518-523.
5. Edmonds M, Manu C, Vas P. The current burden of diabetic foot disease. //J Clin Orthop Trauma. 2021 Feb 8;17. -P. 88-93.

БИОХИМИЧЕСКИЕ МАРКЕРЫ КАК ОСНОВА ПЕРСОНАЛИЗИРОВАННОЙ ТЕРАПИИ РАССТРОЙСТВ АУТИСТИЧЕСКОГО СПЕКТРА У ДЕТЕЙ

Окмирзаева Шодияхон,

Соискатель,

Ташкентского государственного

Медицинского университета

shodiyakhon@yandex.ru

Маджидова Ёкутхон Набиевна,

Д.м.н. профессор, зав. кафедра,

Ташкентского государственного

медицинского университета

madjidova1@yandex.ru

Аннотация: Расстройство аутистического спектра (РАС) - гетерогенное нарушение нейроразвития, проявляющееся дефицитом социальных взаимодействий, стереотипным поведением и ограниченными интересами. Диагностика опирается на поведенческие критерии, но биохимические отклонения могут служить биомаркерами и направлять терапию. Исследование анализирует клинические и биохимические особенности у детей с РАС и их влияние на оптимизацию лечения.

Ключевые слова: аутизм, биохимические маркеры, диагностика, терапия.

Цель исследования: Изучить взаимосвязь клинических проявлений и биохимических маркеров у детей с расстройствами аутистического спектра (РАС) для разработки персонализированных терапевтических стратегий повышающих эффективность лечения.

Материал и методы исследования. Проведён систематический обзор литературы за 2013-2024 годы с использованием баз данных мировых литературных данных, отобраны рецензируемые статьи на английском языке, посвящённые детям с РАС (0–18 лет), с акцентом на клинические симптомы, биохимические профили (окислительный стресс, нейротрансмиттеры, иммунные маркеры) и терапевтические подходы. Данные анализировались для выявления закономерностей, связывающих биохимические нарушения с клиническими проявлениями и результатами терапии.

Результаты и их обсуждение. Исследования выявили корреляции между клиническими симптомами РАС (задержка речи, нарушения социального взаимодействия, повторяющееся поведение) и биохимическими отклонениями, включая повышенный окислительный стресс (высокий уровень малонового диальдегида, низкий уровень глутатиона), нейровоспаление

(повышенные цитокины ИЛ-6, ФНО-альфа) и дисбаланс нейротрансмиттеров (гиперсеротонемия, нарушения ГАМКергических путей). Эти маркеры связаны с тяжестью симптома в ответ на терапию. Например, дети с высоким уровнем нейровоспаления показали улучшение при использовании rTMS. Интеграция биохимического профилирования с клинической оценкой позволила стратифицировать пациентов для подбора таргетных вмешательств, таких как антиоксидантные добавки и нейромодуляция, что повысило эффективность лечения в отдельных подгруппах.

Выводы. Биохимические маркеры такие как окислительный стресс и нейровоспаление, являются ключевыми для понимания патофизиологии РАС и разработки персонализированных терапевтических подходов. Интеграция клиникобиохимических данных способствует оптимизации лечения, улучшая долгосрочные исходы для детей с расстройствами аутистического спектра.

Список литературы:

1. Savino, R., Davinelli, S., Polito, A. N., & Scapagnini, G. (2025). Transcranial magnetic stimulation in children and adolescents with autism spectrum disorder: Study protocol for a double-blind, sham-controlled, randomized clinical trial. *Trials*, 26, Article 08946. <https://doi.org/10.1186/s13063-025-08946-z>
2. Sankari, M. S., & Kannammal, A. (2025). Developing a classification framework for autism spectrum disorder detection in children using machine learning approach. In 2025 International Conference on Intelligent Systems and Applications(pp.1–6).IEEE. <https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/11032277>
3. Das, A. M. (2025). Urea cycle defects in adulthood: Clinical presentation, diagnosis and treatment in genetically encoded hepatic metabolic disorders with a potential for encephalopathy. *Metabolic Brain Disease*. <https://doi.org/10.1007/s11011-025-01619-5>.

**DIETILSIANOMETILFOSFONAT LIGANDINING KOMPLEKS
BIRIKMA HOSIL QILISHDA ELEKTRONODONORLIK XOSSALARINI
KVANT-KIMYOVIY USULDA ANIQLASH**

S.O. Avazmuratova

Xorazm Ma'mun akademiyasi
mustaqil tadqiqotchisi

Sh.B.Hasanov

Xorazm Ma'mun akademiyasi
Ilmiy ishlar bo'yicha rais o'rinbosari

Z.Sh.Abdullayeva

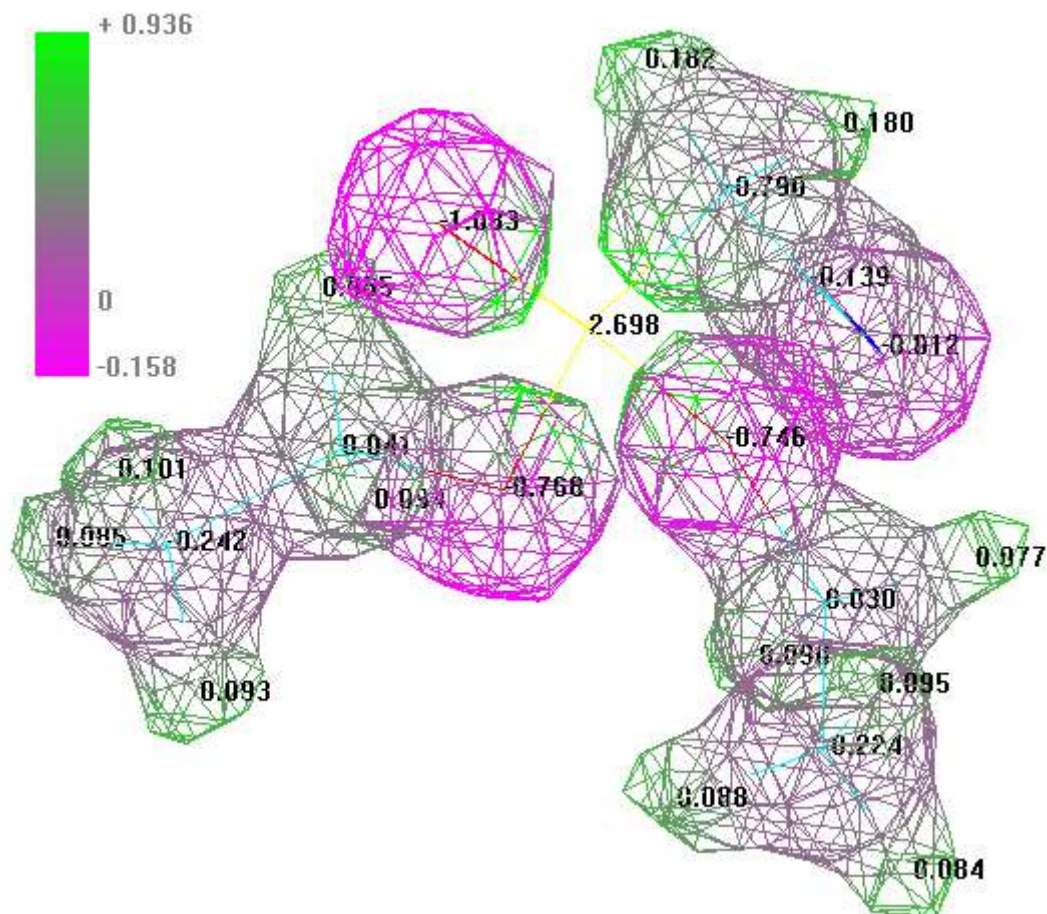
Urganch Ranch texnologiya universiteti dotsenti

ANNOTATSIYA: Ushbu ishda dietilsianometilfosfonat (DESMP) ligandi molekulasining elektronodonorlik xossalari kvant-kimyoviy hisoblashlar yordamida o'rganildi. Hisoblashlar HyperChem dasturida yarim empirik AM1 usuli asosida olib borildi. Molekulaning geometriyasi optimallashtirilib, zaryad taqsimoti va elektron zichligi tahlil qilindi. Olingan natijalar DESMP ligandining koordinatsion birikma hosil qilishdagi elektronodonorlik qobiliyatini yuqori ekanligini ko'rsatdi.

KALIT SO'ZLAR: dietilsianometilfosfonat, HyperChem dasturiy paketi, kvant-kimyoviy tahlil, elektronodonorlik xossalari

Koordinatsion birikmalar hosil bo'lishida ligandning elektronodonorlik xossalari asosiy omillardan biridir. Xususan, fosfor, azot va kislorod atomlarini o'z ichiga olgan organofosforli ligandlar metall ionlari bilan mustahkam komplekslar hosil qilish qobiliyatiga ega. Dietilsianometilfosfonat (DESMP) tarkibida $-P=O$ guruhi, sian guruh ($-CN$) va etil radikallari mavjud bo'lib, ular metall markazga elektron zichligini uzatishda muhim rol o'ynaydi.

So'nggi yillarda kvant-kimyoviy hisoblashlar ligandlarning koordinatsion xossalarini nazariy prognoz qilishda keng qo'llanilmoqda. Yarim empirik AM1 usuli molekulalarning elektron tuzilishi, zaryad taqsimoti va molekulyar orbitalar energiyalarini aniqlashda samarali metod hisoblanadi. Ushbu ishda DESMP ligandi elektronodonorlik xossalari HyperChem dasturida AM1 usulida hisoblandi va natijalar tahlil qilindi.

1-rasm. Diethylsianometilfosfonat molekulasining elektrostatik potensial yuzasi

1-rasmda diethylsianometilfosfonat (DESMP) molekulasining elektrostatik potensial yuzasi (ESP) yarim empirik AM1 usulida hisoblangan va tasvirlangan. Yuzadagi rang taqsimoti molekulaning elektron zichlik gradientini ko'rsatadi: binafsha/pushti sohalar manfiy elektrostatik potensial (elektron zichligi yuqori), yashil sohalar esa musbat elektrostatik potensial (elektron zichligi past) hududlarini bildiradi.

Hisoblash natijalariga ko'ra, eng katta musbat potensial qiymati +0.936 birlik bo'lib, bu elektron yetishmovchiligi yuqori bo'lgan atom markazida qayd etildi. Eng katta manfiy potensial esa -0.158 birlikni tashkil etdi va u metall ionlari bilan bog'lanishga moyil donor markazlarda joylashgan. Molekula markazidagi P=O guruhi atrofida elektron zichligi yuqori bo'lib, bu koordinatsion markaz sifatida katta ahamiyatga ega.

Elektrostatik potensial yuzasining tahlili DESMP molekulasida bir nechta elektron zichligi yuqori donor hududlar mavjudligini ko'rsatadi. P=O guruhi kislorod atomi atrofidagi binafsha rangli soha manfiy potensial qiymatlar bilan tavsiflanadi, bu esa metall ionlari bilan kuchli koordinatsion bog' hosil qilish ehtimolini oshiradi. Sian guruhidagi azot atomi ham elektron zichligi yuqori hudud sifatida qayd etilib, qo'shimcha bog'lanish markazini hosil qiladi.

Yashil rangdagi hududlar esa molekulada elektrofil markazlarni bildiradi. Bu sohalar metall ionlariga bevosita koordinatsiya qilmaydi, biroq molekulalarning o'zaro orientatsiyasiga ta'sir qilishi mumkin.

Natijalar DESMP ligandining elektronodonorlik qobiliyati yuqori ekanligini va bir nechta donor markazlarga ega bo'lishi tufayli u ko'p dentatli (polidentat) ligand sifatida samaralidir.

HyperChem dasturida yarim empirik AM1 usulida olib borilgan kvant-kimyoviy hisoblashlar DESMP ligandi yuqori elektronodonorlik qobiliyatiga ega ekanligini ko'rsatdi. Molekulaning fosfor va kislorod atomlarida elektron zichlikning yuqoriligi bu ligandni metall ionlari bilan samarali komplekslar hosil qilish uchun istiqbolli ekanligini tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Knighton R.C., et. al. Formation of Heteropolynuclear Lanthanide Complexes Using Macrocyclic Phosphonated Cyclam-Based Ligands // *Inorganic Chemistry*. – 2020. – T.59. – B.10311–10327. – DOI:10.1021/acs.inorgchem.0c01075.
2. Verma P.K., et. al. Diphosphonate Ligand for Stabilization of Tetravalent Uranium and Neptunium in Aqueous Medium under Aerobic Conditions // *Inorganic Chemistry*. – 2024. – T.63. – B.3348–3358. – DOI:10.1021/acs.inorgchem.3c04554.
3. Bhattacharyya A., et. al. Unfolding the complexation and extraction of Am³⁺ and Eu³⁺ using N-heterocyclic aromatic diphosphonic acids: A combined experimental and DFT study // *Dalton Transactions*. – 2019. – T.48. – B.16279–16288. – DOI:10.1039/C9DT03368F.

**CEFR VA IELTS IMTIHONLARIGA O'QUVCHILARNI
TAYYORLASHNING SAMARALI METODLARI.**

*Hajaniyozova Dinora, Urganch tumanidagi
38-maktabning ingliz tili fani o'qituvchisi.*

Annotatsiya. Ushbu maqolada CEFR (Common European Framework of Reference for Languages) va IELTS (International English Language Testing System) imtihonlariga tayyorgarlikning samarali metodlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: CEFR, IELTS, til o'rganish, baholash tizimi, integratsiyalashgan metodika, kompetensiyaviy yondashuv.

Globalizatsiya va raqamli transformatsiya davrida chet tilini mukammal bilish, ayniqsa, ingliz tilini, har qanday sohada raqobatbardoshlikni ta'minlovchi muhim omillardan biriga aylandi. Shu munosabat bilan xalqaro til imtihonlariga tayyorlov samaradorligini oshirish dolzarb masalalardan biridir. CEFR va IELTS - eng ommabop va ishonchli til bilish darajasini baholovchi tizimlar bo'lib, ular turli darajadagi til kompetensiyalarini aniqlash imkonini beradi (Council of Europe, 2001; Taylor, 2011). Maqolada bu tizimlar bo'yicha o'quvchilarni samarali tayyorlash metodlari, o'quv strategiyalari va texnologik yondashuvlar asosida tahlil qilinadi.

1. CEFR va IELTS tizimlarining strukturasi

1.1 CEFR tizimi. CEFR - Yevropa Kengashi tomonidan ishlab chiqilgan universal til baholash tizimi bo'lib, til foydalanuvchilarini 6 asosiy darajaga ajratadi: A1, A2 (elementar), B1, B2 (o'rta), C1, C2 (yuqori). Har bir daraja uchun til kompetensiyalarining aniq mezonlari mavjud: receptive (qabul qilish), productive (ijodiy ifoda), interactive (o'zaro aloqa) ko'nikmalari asosida baholanadi (Council of Europe, 2001).

1.2 IELTS tizimi

IELTS — British Council, IDP Australia va Cambridge Assessment English tomonidan ishlab chiqilgan xalqaro ingliz tili testi bo'lib, u Listening, Reading, Writing va Speaking bo'limlaridan iborat. Imtihon natijasi 0 dan 9 gacha bo'lgan ballar tizimida baholanadi va odatda akademik (Academic) va umumiy (General Training) yo'nalishlarda o'tkaziladi (Taylor, 2011).

2. O'quvchilarni tayyorlashning samarali metodlari.

2.1 Diagnostik tahlil va individual o'quv rejalashtirish. Tayyorgarlik jarayonining boshlanish bosqichida o'quvchining til darajasini aniqlash (placement test) orqali individual rejalashtirish imkonini beruvchi metodika qo'llaniladi. Ushbu metodika CEFR doirasidagi deskriptorlar asosida baholashga asoslanadi (North, 2007). Shu bilan birga, o'quvchi kuchli va zaif tomonlarini tahlil qilib, aniq maqsadlarga yo'naltirilgan strategiyalarni ishlab chiqadi.

2.2 Ko'nikmalarning integratsiyalashgan rivoji. Integratsiyalashgan yondashuvda receptive va productive ko'nikmalar birgalikda rivojlantiriladi

(Harmer, 2007). Masalan: Listening + Speaking: Audio dialoglardan keyin savol-javob yoki rolli o'yinlar. Reading + Writing: Matn asosida esse yozish, sharhlash yoki gap tuzish. Task-based learning: Hayotiy vaziyatlarda tilni amalda qo'llash (Savignon, 2002).

2.3 Akademik yozuv va og'zaki nutq tayyorgarligi. IELTS yozma (Writing) va og'zaki (Speaking) topshiriqlari o'quvchidan murakkab fikrlarni izchil va grammatik jihatdan to'g'ri ifodalashni talab qiladi. Shuning uchun quyidagi mashg'ulotlar tavsiya etiladi: Writing Task 1 (grafik, jadval, diagramma tahlili) va Task 2 (mavzuli insho) uchun strukturaviy model (introduction, body, conclusion) asosida yozuv mashqlari. Speaking Part 2 (individual speech) bo'yicha vaqt boshqaruvi va fikrni tizimli bayon qilish usullari.

2.4 So'z boyligi va grammatika tayyorgarligi. So'z boyligi va grammatik birliklarning CEFR darajalari bo'yicha sistematik o'rgatilishi zarur. Bu yerda leksik-kognitiv yondashuv muhim rol o'ynaydi (Nation, 2001). Masalan: B2 darajasida akademik so'zlar: "justify", "evaluate", "approach", "assumption" Grammatika: Complex sentences, passive voice, conditionals (zero, first, second) Mashqlar kontekstual asosda bo'lishi zarur: o'qilgan yoki tinglangan material asosida yangi so'zlarni qo'llash.

2.5 Amaliy testlar va refleksiya asosida rivojlanish. Test sinovlari orqali real IELTS tajribasini yaratish — o'quvchilarni psixologik va strategik jihatdan tayyorlaydi. Har bir testdan keyin refleksiya (o'z-o'zini tahlil qilish) amalga oshiriladi:

Qaysi topshiriqlarda xatolar ko'p?

Vaqt yetishmasligining sabablari?

Til resurslaridan (grammar, vocabulary) to'g'ri foydalanyaptimi?

Bu yondashuv mustaqil o'rganishni rag'batlantiradi va o'quvchida metakognitiv ko'nikmalarni shakllantiradi (Anderson, 2002).

2.6 Texnologiyalardan foydalanish. Zamonaviy o'quv platformalari orqali interaktiv o'rganish imkoniyati mavjud. Bu vositalar orqali: So'z boyligini vizual kartalar yordamida mustahkamlash. Speaking bo'yicha onlayn baholovchi tizimlarda ishtirok etish. Yozuv topshiriqlarini avtomatik tahlil qiluvchi platformalarda ishlash. Bugungi kunda til o'rganishning samaradorligini oshiruvchi ko'plab onlayn platformalar mavjud: Quizlet, Memrise – so'z yodlash uchun. BBC Learning English, IELTS Liz, IELTS Simon – bepul video va testlar. Cambridge IELTS books – real imtihon materiallari.

Xulosa. Mazkur maqolada ko'rsatilgan metodik yondashuvlar o'quvchilarning til kompetensiyalarini chuqur rivojlantiradi, mustaqil o'rganish ko'nikmalarini shakllantiradi va ularni real imtihon sharoitiga tayyorlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Council of Europe. (2001). Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment. Cambridge University Press.
2. Taylor, L. (2011). Examining Speaking: Research and practice in assessing second language speaking. Cambridge ESOL.
3. Harmer, J. (2007). The Practice of English Language Teaching. Pearson Longman.

4. Nation, I.S.P. (2001). Learning Vocabulary in Another Language. Cambridge University Press.

**ҲУҚУҚ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ
ТАДҚИҚОТЛАР**

Alimov Sardor Komil o‘g‘li

OILALI TALABA QIZLARNI IJTIMOIY QO‘LLAB-QUVVATLASH
MASALALARI (XORIY TAJRIBASI).....6

**ФАЛСАФА ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ
ТАДҚИҚОТЛАР**

Davronov Otabek Ulug‘bek o‘g‘li

YUSUF QORABOG‘IYNING
ZARURIY BORLIQ TO‘G‘RISIDAGI QARASHLARI10

Latipov Sardor Shavkatovich

KORRUPSIYANING TASNIFI VA KORRUPSIYA TURLARINING
KLASSIFIKASIYASI.....14

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ
ТАДҚИҚОТЛАР**

Gulyamova Zeboxon Baxtiyor qizi

EKOLOGIK LEKSIKA: ILMIY TAHLIL VA XITOIY AMALIY TAJRIBASI.....17

Abdisalomova Shahlo Abdimurod qizi

SEMANTIK TAHLIL TABIIY TILGA ISHLOV BERISHNING TARKIBIY QISMI
SIFATIDA.....21

Rakhmatullaeva Zarina Alisher kizi

KEY ROLES OF PARALINGUISTICS IN COMMUNICATION.....26

**ИҚТИСОД ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ
ТАДҚИҚОТЛАР**

Aipova Iroda Ikramovna

O‘ZBEKISTON DON MAHSULOTLARI SEGMENTI: JORIY HOLAT VA
RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI.....29

Аипова Ирода Икратовна

ГЛОБАЛЬНЫЙ РЫНОК ЗЕРНОВЫХ ПРОДУКТОВ И ТЕКУЩАЯ МИРОВАЯ
СИТУАЦИЯ.....33

Matyakubova Aziza Atabekovna

MEDIA MARKETING VA UNI KORXONA BOZOR FAOLIYATIDA O‘RNI.....38

Mamatkulova Nodira Maxkamovna,

O‘ZBEKISTONGA TO‘G‘RIDAN TO‘G‘RI XORIJIY INVESTITSIYALARNI
JALB QILISHNING AFZALLIKLARI.....42

Salayeva Dilrabo Abdullayevna
XORAZM VILOYATIDA XALQARO TURIZM XIZMATLARIDAN FOYDALANISH HOLATI.....45

Садуллаев Улуғбек Норқулович
ГЎШТ ҚОРАМОЛЧИЛИГИДА ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШ: МУАММОЛАР, ИМКОНИАТЛАР ВА УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАР.....50

Косимжонов Нозимжон Козимжон угли
«СИСТЕМА МАХАЛЛИНСКОЙ РАБОТЫ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ».....53

ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

Baynashova Gúzar Ájibaevna
QARAQALPAQ TILI PÁNIN OQITIWDA ZAMANAGÓY METODLARDAN PAYDALANIW.....56

D.Sidiqov
TASVIRIY VA AMALIY SAN'AT DARSLARIDA O'QUVCHILARNING ESTETIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK MEKANIZMLARI.....58

Kalkonova Lutfiya Yusufvna
BOLA XOTIRASINI RIVOJLANTIRISHDA PSIXIK JARAYONLARNING O'RNI.....61

Nasrullayeva Asolat Abdumalik qizi
IJTIMOIY FOBIYALARNING NIKONGA MA'NAVIY TAYYORGARLIKKA TA'SIRI.....64

Ishboboyeva Gulbarchin Rustam qizi
BIKARYER OILALARDA GENDER ROLLARNING O'ZGARISHIGA OILAVIY MUNOSABATLARNING PSIXOLOGIK TA'SIR.....67

ТЕХНИКА ВА ТЕХНОЛОГИЯ СОҲАСИДАГИ ИННОВАЦИЯЛАР ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

Рахимкулов Мирзохид Музаффар угли, Меринов Игорь Геннадьевич
ТРЕХМЕРНОЕ ТЕПЛОГИДРАВЛИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ВВЭР-1200 С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ «ТРЕТОН».....71

Рахимкулов Мирзохид Музаффар угли, Меринов Игорь Геннадьевич
АНАЛИЗ НЕСТАЦИОНАРНЫХ РЕЖИМОВ ВВЭР-1200 ПРИ ЧАСТИЧНОЙ ОСТАНОВКЕ ГЦН: МОДЕЛИРОВАНИЕ С ПОМОЩЬЮ «ТРЕТОН».....74

**БИОМЕДИЦИНА ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ
ТАДҚИҚОТЛАР**

ХАМРАҲЕВ ХУМОҲУН ХАМЗАҲЕВИШ
НОМИЛАДОР АҲОЛЛАДА УРОЛОГИК КАСАЛЛИКЛАР ФОНИДА
ГИГИҲЕНА МАСАЛАЛАРИ.....77

Абдуллаев Б.Э., Кариев Г.М., Шарипов А.М.
АНАЛИЗ ПОСЛЕОПЕРАЦИОННЫХ ОСЛОЖНЕНИЙ ПРИ
ГИДРОЦЕФАЛИИ.....79

Хайдаров Камбарали Имомалиевич
СРАВНИТЕЛЬНАЯ ОЦЕНКА ПОКАЗАТЕЛЕЙ РЕЗУЛЬТАТОВ
ОПРЕДЕЛЕНИЯ БЕЛКА SST2 У ДЕТЕЙ ОПЕРИРОВАННЫХ ПО ПОВОДУ
ВРОЖДЕННЫХ ПОРОКАХ СЕРДЦА.....81

Ҳамроев Шавкат Мақсудович
ДИАБЕТИК ТОВОН СИНДРОМИДА ЭНДОВАСКУЛЯР
РЕВАСКУЛЯРИЗАЦИЯ ВА ФИЗИК-КИМЁВИЙ ТЕРАПИЯНИНГ
КОМБИНАЦИЯЛАНГАН ЁНДАШУВИ САМАРАДОРЛИГИНИ
БАҲОЛАШ.....84

Окмирзаева Шодияхон, Маджидова Ёкутхон Набиевна
БИОХИМИЧЕСКИЕ МАРКЕРЫ КАК ОСНОВА
ПЕРСОНАЛИЗИРОВАННОЙ ТЕРАПИИ РАССТРОЙСТВ
АУТИСТИЧЕСКОГО СПЕКТРА У ДЕТЕЙ.....87

КИМЁ ФАНЛАРИ ЮТУҚЛАРИ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

S.O. Avazmuratova, Sh.B.Hasanov, Z.Sh.Abdullayeva
DIETILSIANOMETILFOSFONAT LIGANDINING KOMPLEKS BIRIKMA
HOSIL QILISHDA ELEKTRONODONORLIK XOSSALARINI KVANT-
KIMYOVIY USULDA ANIQLASH.....89

**БИОЛОГИЯ ВА ЭКОЛОГИЯ СОҲАСИДАГИ ИННОВАЦИЯЛАР
ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР**

Хажаниюзова Dinora
CEFR VA IELTS IMTIIHONLARIGA O`QUVCHILARNI TAYYORLASHNING
SAMARALI METODLARI.....92

**TADQIQOT.UZ ТОМОНИДАН
ТАШКИЛ ЭТИЛГАН**

**”ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН: ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТЛАР”
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 79-КЎП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛЛАРИ**

(1-қисм)

Маъсул муҳаррир: Файзиев Шохруд Фармонович

Мусахҳих: Файзиев Фаррух Фармонович

Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Эълон қилиш муддати: 30.08.2025